

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Arhiivinduse osakond

Ott Koor

**Illegaalsed piiriületajad Eesti Vabariigi ja Nõukogude Liidu vahel
aastatel 1920-1940: juhtumianalüüs Rahvusarhiivi isikuandmete
kartoteegi andmete põhjal**

Magistritöö

Juhendaja
PhD Aigi Rahi-Tamm

Tartu 2021

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
1. Uurimistöö metoodiline raamistus	8
1.1. Illegaalsed piiriületajad Poliitilise Politsei huviorbiidis.....	8
1.2. Poliitilise Politsei materjali kujunemine	9
1.3. Isikuandmete kartoteek ja uurimisobjekti valik	11
1.4. Illegaalsete piiriületuste periodiseering ja kaartide hulk inimese kohta	17
1.5. Valimi võrdlus ametliku statistikaga.....	20
2. Piiriületajate sotsiaalne liigendatus.....	23
2.1. Rahvus.....	23
2.2. Kodakondsus	26
2.3. Vanus.....	29
2.4. Sugu.....	30
2.5. Perekonnaseis	32
2.6. Amet	35
2.7. Usk	38
3. Piiriületuste poliitiline, piirkondlik ja tutvuskondlik tasand.....	41
3.1. Piiriületuste põhjused	41
3.2. Piiriületajate poliitiline tegevus ja meelsus	48
3.3. Piiriületajate päritolu	54
3.4. Piiriületajate tutvusringkonnad	57
3.5. Võrdlus Soome näitega	62
Kokkuvõte.....	65
Lisad.....	67
Kasutatud allikad ja kirjandus.....	86
Summary	89

Sissejuhatus

Eesti Vabariigi ja Nõukogude Venemaa vaheline riigipiir määrati kindlaks Tartu rahulepingu alusel 2. veebruaril 1920. See piir kujunes ideoloogiliseks jooneks, kus ühel pool asus noor suveräänne rahvusriik ning teisel poolel kommunistliku riigikorra poole püüdlev suurriik. Vaatamata asjaolule, et riigid oma piire üha enam kindlustasid, suutsid paljud inimesed ületada seda nii ideoloogilistel kui ka pragmaatilisematel põhjustel. Tihti toimus see illegaalsel teel, mis ei jäänud riigivõimudele märkamata.

Illegaalset liikumist üle Eesti Vabariigi ja Nõukogude Liidu piiri kahe maailmasõja vahel on eripalgeliste tunnuste tõttu keeruline määratleda. See toimus väljaspool seaduslikke raame, mistõttu oli selle tuvastamine kaasaegsete jaoks raskendatud tegevus. Ametlikes dokumentides nimetati illegaalseid piiriületajaid „salaja üle piiri käijateks“ või „loata piiriületajateks“, kellega tegelemine oli Eesti Vabariigis nii piirivalve kui ka politsei ülesanne. Kuigi illegaalseid piiriületajaid, kes sattusid politsei huviorbiiti, liikus nii Soome, Läti kui ka ülejäänud Euroopa riikide suunas, nähti peamise poliitilise ohuna siiski Nõukogude Liidu suunal liikunud isikuid.

Illegaalsete piiriületuste puhul oli tegemist protsessiga, mille intensiivsus erines periooditi märgatavalt. Lisaks ei hõlmanud see ainult Eesti ala. Tegemist oli nähtusega, mis iseloomustas Ida-Euroopa regiooni laiemalt. Enim illegaalseid migrante olid pärit Poolast ja Soomest. Poola ajaloolane Adam Walaszek on pakkunud, et 1920. ja 1930. aastatel liikus üle Poola piiri Nõukogude Liitu rohkem kui 10000 inimest.¹ Auvo Kostianen on leidnud, et ainuüksi ülemaailmse majanduskriisi ajal läks illegaalsel viisil Soomest Nõukogude Liitu 10000-15000 inimest.² Kuigi Balti riikidest ei olnud illegaalne ränne Nõukogude Liitu kui ka sealt tagasi sedavõrd mastaapne nähtus, hõlmas see Eesti näitel siiski tuhandeid inimesi.

Uurimisprobleemi püstitus ning töö struktuur

Käesoleva uurimistöö eesmärk on kvantitatiivsel meetodil portreterida piiriületajat ja analüüsida tema tegevuse tagamaid võttes aluseks Rahvusarhiivi isikuandmete kartoteegis olevate Poliitilise Politsei isikukirjelduskaartide andmestikuga. Tegemist on mitme võimuperioodi jooksul kujunenud allikaga, mis sisaldab andmekilde poliitiliselt kahtlaste

¹ Auvo Kostianen, *Loikka: suuren lamakauden laiton siirtolaisuus Neuvostoliittoon* (Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava, 1988), 61.

² Samas, 61.

isikute kohta. Seetõttu toimib uurimus kartoteegi mõistes juhtumiuuringuna ning avab perspektiivi isikuandmete kartoteegi kui ajalooallika laiemaks analüüsiks. Uurimistöös otsitakse olemasolevate andmete ning nende põhjal ehitatud andmemudeli raames vastuseid järgnevatele küsimustele:

- 1) Milline oli piiriületuste intensiivsus kahe maailmasõja vahel?
- 2) Kuidas jaotusid piiriületajad sotsiaalsete tunnuste alusel?
- 3) Mis põhjustas illegaalseid piiriületusi?
- 4) Milline oli piiriületajate poliitiline meelsus?
- 5) Milline oli piiriületajate päritolu?
- 6) Millisel määral mängisid rolli inimsuhted?

Uurimistöö jaguneb kolmeks peatükiks. Esimene peatükk avab uurimisprobleemi metoodilise poole, milles tutvustatakse nii kogu kartoteeki kui ka sellest arvestatava osa moodustava Poliitilise Politsei isikukirjelduskaartide koostamist. Tutvustatakse uurimistöö valimi kujunemist, mis on asetatud laiemasse konteksti.

Teine peatükk analüüsib kartoteegis kajastuvaid sotsiaalseid kategooriaid ning portreeterib uurimisobjekti, mida analüüsitakse periooditi ületuse suunast lähtuvana. Iga sotsiaalse tunnuse puhul avatakse analüüsitavate inimeste hulk, kelle puhul on võimalik kaartidel olevaid kategooriaid välja lugeda. See näitab inimeste hulka, kelle kategooria analüüs kogu valimile omistatakse.

Kolmas peatükk analüüsib piiriületuste põhjuseid, kategoriseerides põhjused üldisemate nimetajate kaupa. Selles peatükis analüüsitakse piiriületajate poliitilist motivatsiooni, piiriületajate andmeid nii poliitilise tegevuse kui ka poliitilise meelsuse kohta. Lisaks on kaardile kantud piiriületajate elukohaandmed, mille järgi on võimalik tuvastada piirkondi valla või linna tasandil, kus Nõukogude Liitu läinud inimeste hulk on olnud suurem. Viimaks analüüsitakse inimsuhteid, mis piiriületustel tähendust omasid ning võrreldakse Eesti juhtumit Soome piiriületajate näitega.

Historiograafia

Erinevate inimgruppide sümpaatiat Nõukogude Liidu suhtes on analüüsitud mitmete uurijate poolt erinevate vaatenurkade kaudu. Käsitletute aluseks on enamasti võetud üksikisikud, kelle seas domineerivad eelkõige intellektuaalid. Üheks silmapaistvaks uurimuseks sellisest lähenemisest võib lugeda Paul Hollanderi raamatut, milles analüüsitakse sotsialistlikes riikides käinud inimeste vaateid ning nende reisikogemusi. Selles rõhutatakse sotsialistlike riikide oskust korraldada näidissetevõtmisi, mida välismaalastele nõukogulike edusammudena demonstreeriti.³ Samast vaatenurgast on teemat analüüsinud ka Sylvia R. Margulies,⁴ Eesti kontekstis on intellektuaalide perspektiivi uurinud Jaak Valge, kes on nende marksistlikku maailmavaadet hinnanud ajaloolis-teoreetilisemast küljest ning käsitlenud marksismi kui poliitilist religiooni ja mõtestanud eesti vasakpoolsete „kasvamist“ tõsiusklikeks marksistideks.⁵

Inimeste illegaalset väljarännet Nõukogude Liitu on kõige põhjalikumalt analüüsinud Soome ajaloolane Auvo Kostiainen monograafias „Loikkarit: suuren lamakauden laiton siirtolaisuus Neuvostoliittoon“.⁶ Selles teoses võetakse uurimise alla ülemaailmse majanduskriisi ajal Soomest illegaalselt Nõukogude Liitu läinud piiriületajad, kelle hulk kasvas mitmetesse tuhandetesse. Monograafias analüüsitakse piiriületajaid kvantitatiivsel tasandil ning uuritakse piiriületajate tausta, ületuste põhjuseid, edasist elu Nõukogude Liidus kui ka pettumusi piiritaguses elus. Kostiainen lähtub oma uurimuses põhimõttest, et kuigi kaasaegsed politseiasutused nägid piiriületustes poliitilisi motiive, mängisid rolli eelkõige majanduslikud tegurid. Kostiaineni kasutatud metoodika on leidnud rakendamist ka käesolevas töös.

Eestis on käsitlemist leidnud eelkõige ametlikud, seaduslikul alusel üle piiri liikujad. Kahe maailmasõja vahelist välisrännet Eestist on bakalaureusetöös analüüsinud Häli Ann Reintam.⁷ Seejuures on ta analüüsinud ka rännet Nõukogude Liitu, mis kogus hoogu 1920. aastate keskel. Nõukogude Liidust Eestisse tulnud inimeste tagamaid opteerimisprotsessi raames on avanud

³ Paul Hollander, *Political Pilgrims: Travels of Western Intellectuals to the Soviet Union, China and Cuba* (Oxford: University Press Of America, 1990).

⁴ Sylvia R. Margulies, *Pilgrimage to Russia: The Soviet Union and the Treatment of Foreigners, 1924-1937* (Madison: University of Wisconsin Press, 1968).

⁵ Jaak Valge, *Punased* (Tallinn: Tallinna Ülikooli Eesti Demograafia Instituut/ Rahvusarhiiv, 2014).

⁶ Auvo Kostiainen, *Loikkarit: suuren lamakauden laiton siirtolaisuus Neuvostoliittoon* (Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava, 1988).

⁷ Häli Ann Reintam, „Eesti välisränne 1920-1940“ (Bakalaureusetöö, juh. Jaak Valge, Tartu Ülikool, 2014).

Eli Pilve ja Meelis Saueauk.⁸ Samal perioodil Eestisse tulnud inimesi on analüüsinud bakalaureusetöös Kristel Tammik, kes tugines sõjapõgenikele ja Nanseni passiga seotud probleemidele.⁹ Juhtumipõhiselt on illegaalsete piiriületajate tegevust avatud Anu Raudsepa ja Ingrid Mühlingi ülevaateetes „Eesti Piirivalve ajalugu 1918-2020. Piiri valvel ja kaitsel.“¹⁰ Teos keskendub siiski eelkõige Eesti piirivalve ülesehitamisele, mitte niivõrd piiriületajatele.

Antud uurimistöö andmestik tugineb politseiasutuste materjalidele. Nende asutuste tööd on põhjalikumalt avanud Mai Krikk. Tema teoste fookus asetub politseiasutuste sisemisele toimimisele ning muutustele kahekümne aasta jooksul. Nendes väljaannetes pühendatakse paljuski allikate ümberjutustamisele ega ole niivõrd analüüsivad.¹¹

Reigo Rosenthal on kahes monograafias avanud piiriületuste puhul luuretegevuse, mida on näidisjuhtumite põhjal analüüsitud. Käsitlused panevad rõhuasetuse luure organisatsioonilisele poolele ning kirjeldavad seda rohkete isikupõhiste juhtumite näitel.¹²

Uurimistöö olulisim allikas on Rahvusarhiivi isikuandmete kartoteek, mis on andmekoguna olnud varasemalt ka ise uurimisobjektiks. Digiprojektina alustas selle andmebaasi ehitamist Kati Sein ja esitas esialgse projekti oma bakalaureusetöona.¹³ Kartoteegikaartidel kajastuvat kommunistlikku poliitilist meelsust on bakalaureusetöös analüüsinud Külli Lupkin, kaasates valimisse nii Eesti vabariigi aegsed Poliitilise Politsei kaardid kui ka hilisemad Saksa okupatsiooni aegsed Julgeolekupolitsei kaardid.¹⁴ Aigi Rahi-Tamm on kartoteeki kasutanud eelkõige Teise maailmasõja järgsete massirepressioonide uurimisel ning avanud kartoteegi kujunemise põhimõtteid. Kaugemaks sihiks on olnud repressioonide ahelmudeli

⁸ Meelis Saueauk, Eli Pilve, „Eesti Kodenike Opteerimisest Pärast Tartu Rahulepingu Sõlmimist I-II“, *Akadeemia*, 1937–68; 2141–58.

⁹ Kristel Tammik, „Vene sõjapõgenikud ja Nanseni passi omanikud Eestis 1919-1924“ (Bakalaureusetöö, juh. Aigi Rahi-Tamm, Tartu Ülikool, 2008).

¹⁰ Anu Raudsepp, Ingrid Mühling, *Eesti Piirivalve ajalugu 1918-2020. Piiri valvel ja kaitsel* (Tallinn: Argo, 2020).

¹¹ Mai Krikk, *Eesti poliitiline politsei 1920-1940* (Tallinn: Olion, 2002).

 Mai Krikk, *Eesti Politsei Loomine Ja Areng 1918-1940* (Tallinn: Olion, 2001).

¹² Reigo Rosenthal and Marko Tamming, *Sõda pärast rahu: Eesti eriteenistuste vastasseis Nõukogude luure ja põrandaaluste kommunistidega 1920-1924* (Tallinn: SE & JS, 2010).

 Reigo Rosenthal and Marko Tamming, *Sõda enne sõda: Nõukogude eriteenistuste tegevusest Eestis kuni 1940. aastani* (Tallinn: SE & JS, 2013).

¹³ Kati Sein, „Nõukogude repressiivorganite isikuandmete kogud ajalooallikana: kompuuteriseeritud töötlemise projekt“ (Bakalaureusetöö, juh. Aadu Must, Tartu Ülikool, 2001).

¹⁴ Külli Lupkin, „Eesti kommunistide (1918-1944) andmestik Eesti Riigiarhiivi isikuandmete kartoteegi põhjal“ (Bakalaureusetöö, juh. Aigi Rahi-Tamm, Tartu Ülikool, 2003).

väljaselgitamine ning andmete sidumine teiste rahvastikukaotuste andmebaasidega.¹⁵ Kartoteegikaarte on kasutanud magistritöös ka Mari-Leen Tammela, kes portreteeris eesti kommunisti kuvandit suurprotsesside ajal 1920-1925.¹⁶

Allikad ja meetodid

Uurimistöö keskne allikas on Rahvusarhiivi isikuandmete kartoteek. Nimetatud andmekogum sisaldab üle 800000 kaardi. Praegusel hetkel ei ole kõiki kartoteegikaarte veel sisestatud. Andmekogum on üles ehitatud lameandmebaasina, kuid antud uurimistöö jaoks on ehitatud PostgreSQL keskkonnas relatsiooniline süsteem, et andmeid saaks analüüsida mitme tabeli kaudu.¹⁷ Selle tegevuse eesmärk on teha andmed analüüsitavaks vastavalt uurimisküsimustele. Lisaks annab see võimaluse määratleda, kuidas isikuandmete kartoteegi andmeid saab praegu ja edaspidi kasutada. Andmebaasis olev teave on kättesaadav SQL päringukeele kaudu. Kõik graafikud on koostatud tabelarvutussüsteemis Microsoft Excel. Kaartide koostamisel on kasutatud geinfosüsteemi QGIS. Ruumiandmete märkimisel on aluskaardiks valitud haldusreformi tähistav 1936. aasta vallakaart.¹⁸

Uurimistöö läbiviimiseks koostati kartoteegist valim, mis hõlmab endas üle 20000 kaardi. See koosneb kaartidest, millel oleva teabe järgi on inimesed Eestist lahkunud või Eestisse asunud. See ei anna kindlasti täielikku ülevaadet piiriületajatest, sest nii kartoteegis kui ka teistes allikates on vihjeid piiriseaduse rikkumistele, mis antud valimis ei kajastu. Kartoteegi andmestik ei ole olnud täielik, sest andmete digitaalne sisestusprotsess ei ole täielikult lõpule viidud. Uurimistöö andmeanalüüsi meetod on avatud esimeses peatükis põhjalikumalt.

Lisaks kartoteegile on andmeid otsitud ja kasutatud veel Poliitilise Politsei Valga (ERA.4304) ja Petseri (ERA.947) fondides leiduvate nimekirjade ja teadetelehtede kaudu, et võrrelda isikukirjelduskaartidel kajastuvat teavet. Neid materjale on kasutatud andmete täpsustamiseks ja näitlikustamiseks. Võrreldes ülejäänud Poliitilise Politsei fondidega on nende kahe allasutuse materjalid võrdlemisi hästi säilinud. Lisaks on vähesel määral kasutatud ka Petseri-Võru prefektuuri (ERA.29) ning Piirivalve Valitsuse Narva jaoskonna (ERA.61) materjale.

¹⁵ Aigi-Rahi Tamm, „Arhiivid Nõukogude repressiivaparaadi teenistuses. „Poliitvärvingute” kartoteek Eestis 1940–1956“ (Doktoritöö, Tartu Ülikool, 2004).

¹⁶ Mari-Leen Tammela, „Poliitilised suurprotsessid Eestis 1920-1925. Katse portreteerida eesti kommunisti“ (Magistr töö, juh. Ago Pajur, Tartu Ülikool, 2010).

¹⁷ Lisa 2. Andmemudel

¹⁸ RA.ERA.T-6.1.93.L1. 1936. aasta vallakaart

1. Uurimistöö metoodiline raamistus

1.1. Illegaalsed piiriületajad Poliitilise Politsei huviorbiidis

Poliitilise Politsei mõtteline algusaeg ulatub Vabadussõja perioodi. 11. juulil 1919 tegi valitsus ettepaneku asutada töörühm Poliitilise Politsei loomiseks. Sõjategevuse kõrval tuli tuvastada enamlaste poliitilist tegevust, mistõttu otsustati sama aasta sügisel asutada kaks politseiasutust - kriminaalpolitsei ja kaitsepolitsei. Viimane neist allutati Siseministeeriumile ning politseiasutuse struktuur ja tegevuspiirkond määrati kindlaks siseministri poolt. 1924. aastal koondati politseiasutused Politsei Peavalitsuse koosseisu. 4. novembril 1925 võeti määrusega „kaitsepolitsei“ asemel lõpliku nimetusena kasutusele „poliitiline politsei“.¹⁹ Politseiasutuse eesmärgiks oli tuvastada Eesti riikliku korra vastu suunatud tegevust. Poliitiline Politsei tegutses Eestis koos teiste politseiasutustega 1940. aasta Nõukogude Liidu poolse annekteerimiseni.

Poliitiline Politsei ei tegelenud illegalsete piiriületajate otsese takistamisega, vaid see oli esmajoones piirivalve pärusmaa. Loata piiriületuste menetlemine oli nii piirivalvekordoni ja politsei kohus, sisemaal ainult politsei kohus.²⁰ Kõigi avalikuks tulnud loata piiriületuste kohta tuli piirivalve või politsei poolt koostada isikuandmeid sisaldav protokoll koos vastava karistusega, mis saadeti täide viimiseks edasi Politsei Peavalitsusele.²¹ Vastavalt 1920. aastate alguses avaldatud eeskirjale oli piiriületajatega tegelemine ära jagatud juhtumipõhiselt piirivalve ja politsei vahel. Jääb selgusetuks, kas kohe pärast 1924. aasta ümberstruktureerimist teatavaid muudatusi toimus. Siiski selgub 1930. aastate algul avaldatud Kohtu- ja Siseministeeriumi ringkirjadest, et ebaseaduslike piiriületajatega tegelemisel anti suurem roll Poliitilisele Politseile. Vastavalt Kohtu- ja Siseministeeriumi salajasele ringkirjale 2. oktoobrist 1930 nõuti piirivalvejaoskondadelt, et esmajoones küsitaks loata piiriületajate kohta andmeid Poliitiliselt Politseilt, sest üle Nõukogude piiri käimist seostati üha enam riigivastase kuritegevusega. Seevastu piirivalve oli seni talitanud piiriületajate menetlemisel tihti ilma Poliitilise Politsei andmeteta ning saatnud piiririkkujad otse rahukohtule. See tekitas aga olukorra, kus jäi tuvastamata võimalik salakuulaja, kelle süütegu allus ametlikult üldkohtule. Seetõttu oli Poliitilisel Politseil õigus nõuda piirivalvelt ületajaid endale edasiseks

¹⁹ Krikk, *Eesti poliitiline politsei 1920-1940*, 12-16.

²⁰ RA.ERA.947.1.37, L. 3: Ajutine juhatuskiri politseile ja piirivalvele asjaajamise kohta ilma loata üle piiri käijate suhtes. §2.

²¹ RA.ERA.947.1.37, L. 3: §3-5.

ülekuulamiseks.²² Nõukogude Liidust Eestisse tulnud piiriületajate tunnistusi kasutati ära Nõukogude Liidu kohta käivate andmete kogumiseks. See teave hõlmas endas kommunistide tegevust, Nõukogude sõjaväeosade paiknemist ning üldisi majanduslikke, sotsiaalseid ja poliitilisi protsesse Nõukogude Liidus.²³

1.2. Poliitilise Politsei materjali kujunemine

Poliitilise Politsei isikukirjelduskaartide täitmiseks kasutati ühtset vormi.²⁴ Registratuuri pidamise korra järgi täheldati kõigis Poliitilise Politsei allasutustes poliitilised kurjategijad kui ka kahtlased isikud järgmiste tunnuste järgi:

1) Perekonnanimi	9) Kodakondsus
2) Ees- ja isanimi	10) Elukutse
3) Sündimise aeg ja koht	11) Haridus
4) Hingekirjas	12) Suhted väeteenistusega
5) Elukoht	13) Eelkaristus
6) Perekonnaseis	14) Tundemärgid
7) Sugulus ja tutvus	15) Lisateated
8) Usk	

Registreerimiskaartide jaoks oli komissaridel kapp, kuhu tuli kaardid tähestiku järgi sahtlitesse seada. Selles pidid registreeritud olema järgnevad kategooriad:

- 1) Poliitilised kurjategijad
- 2) Tähtsamad kommunistlikud isikud
- 3) Tagaotsitavad isikud
- 4) Salaja üle piiri Nõukogude Venemaale läinud ja sealt tagasi tulnud isikud
- 5) Eesti kommunistid ja tähtsamad kommunistlikud tegelased N. Venemaal
- 6) Tagaotsitavad isikud Riigi Teataja andmetel
- 7) Politsei peavalitsuselt ja teistelt jaoskondadelt saadud nimekirjade ja vahekirjade andmetel registreeritud isikud (poliitilised kurjategijad, tagaotsitavad isikud, poliitiliselt kahtlased isikud, salaja üle piiri käijad)
- 8) Isikud, kelle kohta oli jaoskonnas juurdlus läbi viidud

²² RA.ERA.947.1.37, L. 6: Salajane ringkiri kõigile piirivalve jaoskonnaülematele, prefektidele ja abiprefektidele 6. oktoobril 1930.

²³ Lisa 14. Nõukogude Liidust tulnud inimestelt andmete kogumisest Nõukogude Liidu poliitilise ja sotsiaalse eluolu ning kommunistide kohta Petseri komissari ülekuulamisprotokollide alusel koostatud teadetelehtede näitel

²⁴ RA.EAA.947.1.94, L. 4-4p: Registratuuri pidamise kord.

Arreteeritud poliitilised kurjategijad pildistati üles ning nende kohta täideti politsei poolt isikukirjelduskaardid. Kaardid olid kajastatud registratuuris peetavates nimekirjades, mida oli kolm eri tüüpi:

- 1) poliitiliselt kahtlaste isikute peatuspunktide nimekiri, kus on ära märgitud kohad aadressi järgi, kus võivad piiril kui ka sisemaal poliitiliselt kahtlased isikud ja salaja üle piiri käijad isikud peatada
- 2) salaja Nõukogude Venemaal üle piiri käijate nimekiri
- 3) poliitiliselt kahtlaste isikute (valvealuste) nimekirjad:
 - juhtivad tegelased
 - tähtsamad tegelased ja
 - mõtteosalised – kaasaaitajad (reamehed).

Poliitilise Politsei materjalidele oli määratud kolm alalhoiujärku. Esimese järgu materjale pidi politseiasutus jäädavalt alal hoidma. Selle järgu moodustasid üldised käskkirjad ja korraldused. Teise järgu materjale hoiti alal kümme kuni kakskümmend aastat. Enamus materjale kuulus sellesse järku. Kolmanda järgu moodustasid materjalid, mida hoiti alal kuni viis aastat. Poliitilise politsei asutuse materjalid jagunesid seitsmesse liiki:²⁵

I liik – üldised korraldused, juhtnõõrid ja määrused (järk I)

II liik – koosseis (järk II kuni III)

III liik – majandus ja arvepidamine (järk II)

IV liik – üleandmised, revideerimised ja aruanded (järk II)

V liik – statistika ja informatsioon (järk II – III)

VI liik – mitmesugune kirjavahetus (järk II – III)

VII liik – salajane kirjavahetus (järk II – III)

Materjal, mis puudutas salaja üle piiri käijaid, kuulus enamasti VI ja VII liigi teise järku. Seetõttu ei jõutud neid materjale esimesel iseseisvusperioodil arhiivile üle anda ning need olid enne Nõukogude okupatsiooni Poliitilise Politsei kantseleides. Mai Krikk on välja toonud, et 1939.-1940. aasta jooksul hävitas Poliitiline politsei ise suure osa dokumentidest. Eriti hävitati kirjavahetuse materjale, mis käisid luure, Läti ja Soome kommunistide, vabadussõjalaste, poliitiliste kurjategijate ning rahva meeleolu kohta. Lisaks viidi materjale 1940.-1941. aastal Nõukogude Liitu, mille tõttu on Poliitilise Politsei arhiivivaines säilinud tänaseks

²⁵ RA.ERA.947.1.94, Pagineerimata: Kaustade ja aktide nimekiri 1939/1940.a. kohta

katkendlikult.²⁶ Siiski on suhteliselt hästi säilinud asutuse toimingutest tekkinud isikukirjelduskaardid, millel olev teave võimaldab analüüsida nii Poliitilise Politsei kui ka erinevate isikugruppide tegevust mitme aastakümne vältel.

1.3. Isikuandmete kartoteek ja uurimisobjekti valik

Isikuandmete kartoteegi sisseseadmise algusaeg jääb esimesse Nõukogude aastasse. Eesmärk oli kaardistada „poliitilisi vaenlasi“, kes ei mahtunud Nõukogude ideoloogilistesse raamidesse. Esimesel okupatsiooniaastal muudeti arhiivid julgeolekuorganite töövahendiks ning alustati esmajoonelise politseiasutuste materjalide süsteemse läbitöötamisega. Poliitvärvingute kartoteegi sisseseadmise kohustust rakendati nii Eestis, Lätis ja Leedus alates 23. novembrist 1940 ning seda täiendati pidevalt kogu Nõukogude perioodi jooksul. Sealhulgas täienes kartoteek ka Nõukogude tagalas Saksa okupatsiooniaja kestel, mil kujunesid selgemalt välja ka arvele võetavad isikukategooriad. Poliitvärvingute kartoteegi lõplik struktuur kujunes välja 1952. aastaks, kui loodi paremini grupeeritud alajaotuste süsteem. Juba 1940. aastal hakkasid Nõukogude julgeolekuorganid huvi tundma Poliitilise Politsei materjalide vastu; seda nii asutuse töötajate kui ka huviorbiidis olevate isikute suhtes.²⁷ Käesolevas uurimistöös ei analüüsita Poliitilise Politsei kaarte kui Nõukogude julgeolekuorganite töövahendeid. Materjalidest tekitatakse nii-öelda „ajalooline makroskoop“, mille kaudu analüüsitakse metoodiliselt kaartidel leiduvaid sotsiaalseid tunnuseid. Suurandmete analüüsil on kasutanud mõistet *macroscope* ajaloolased Shawn Graham, Ian Milligan ja Scott Weingart. Selle all mõtlevad nad ajaloolase võimet ajalooptsessi vaadet laiendada niivõrd, et keerulisi ajaloomustreid on võimalik mudeldada ja visualiseerida rohkete struktureeritud andmete põhjal.²⁸ Selline lähenemine annab võimaluse analüüsida Poliitilise Politsei materjale, mille arhiivid on võrdlemisi halvasti säilinud. Nõukogude repressiivorganite isikuandmete kartoteeki oli käesoleva uurimistöö algusjärgus digitaalsesse andmebaasi sisestatud 838274 kaarti, millest sõeluti välja esimese iseseisvusperioodi aegsete politseiasutuste 139308 kartoteegikaarti. Nendest omakorda 21302 kaarti on koostatud poliitiliselt kahtlaste inimeste kohta, kes on ületanud Eesti riigipiiri kuni 1940. aastani.

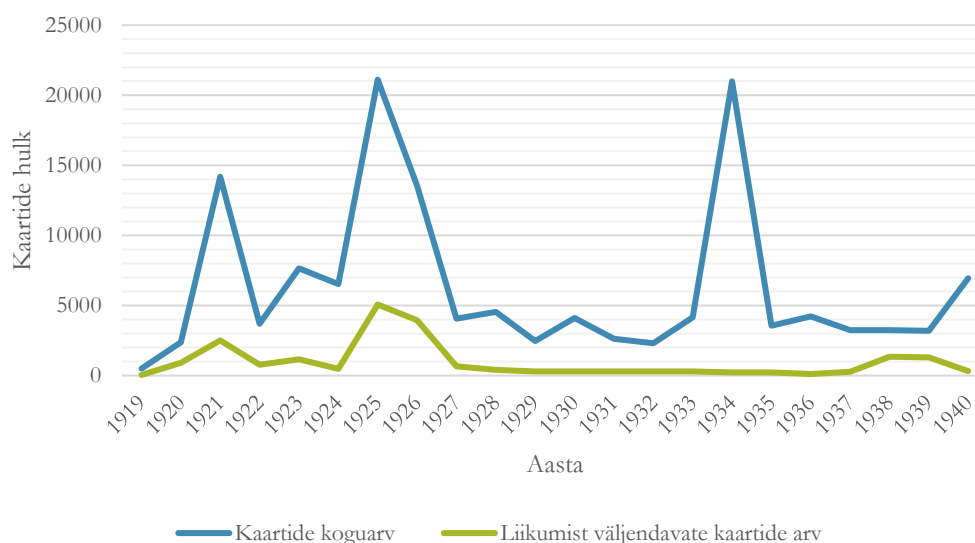
²⁶ Krikk, *Eesti poliitiline politsei 1920-1940*, 5; 140-141.

²⁷ Aigi Rahi-Tamm, „Arhiivid Nõukogude Repressiivaparaadi Teenistuses. „Poliitvärvingute” Kartoteek Eestis 1940–1956“, *Ajalooline Ajakiri*. 1/2, 2009 .

²⁸ Shawn Graham, Ian Milligan, and Scott Weingart, *Exploring Big Historical Data: The Historian's Macroscopic* (London: Imperial College Press, 2016).

Nagu järgnevast graafikust selgub, on enamus Poliitilise Politsei kaarte koostatud 1920. aastate esimesel poolel, peamiselt aastatel 1921, 1925 ja 1926. Aastal 1921 koostatud kaardid on suuresti inimeste kohta, kes Vabadussõja perioodil enamlastega Venemaale läksid või olid mõnel muul moel kommunistliku liikumisega seotud. Lisaks on osaliselt arvele võetud Eestist välja saadetud isikuid ning ka Eestisse opteerunud isikuid. 1925. ja 1926. aasta kaartide suur hulk on tingitud politsei põhimõttelistest muutustest pärast 1924. aasta ümberstruktureerimist. Siingi domineerivad kaardid kommunistide kui ka Nõukogude Liiduga läbi käivate isikute kohta. Nendel aastatel koostatud kaardid dubleerivad paljuski varasemalt koostatud kaarte. Pärast autoritaarset riigipööret 1934. aastal on arvele võetud peaaesjalikult vabadussõjalasi, kuigi samas leidub kaarte ka mitmete töölisühingutega kui ka natsionaalsotsialistliku suunitlusega ühingutega seotud isikute kohta.

Võrreldes kõigi kartoteegikaartide hulka nende kaartidega, milles on täidetud andmeväljad „eestist_lahkujad“ ja „eestisse_asujad“, on kaartide koostamisel võimalik märgata proportsionaalseid seoseid kaartide koguarvuga. 1920. aastate esimesel poolel on kaartide hulk aastate lõikes mõlemal juhul suhteliselt proportsionaalne. Alates 1927. aastast on piiriületajate hulk pidevalt suhteliselt stabiilseks jäänud. Kuigi alates 1927. aastast väheneb ka üldine kaartide hulk, siis graafik nendel aastatel niivõrd lauge ei ole. 1934. aasta piiriületuse mõttes erilisi muutusi kaasa ei too. Piiriületustega seotud kaartide arv kasvab 1930. aastate lõpul. Kuigi ka kaartide koguhulk kasvab 1930. aastate lõpul, siis kaartide kasv ei ühti piiriületajatega seotud kaartide kasvuga. Koguhulga puhul on märgata suuremat kaartide hulka alles 1940. aastal.

Graafik 1. Poliitilise Politsei kaartide koguarv ning andmevälju *eestist_lahkujad* ja *eestisse_asujad* täitvad kaardid

Liikumist väljendavast 21302 kaardist esimesed 10940 kaarti ehk veidi üle poole moodustavad uurimistöö juhusliku valimi. Vastavalt andmemudelile on kõik analüüsitavad kaardid seotud konkreetsete isikutega. Arvestades asjaolu, et ühe isiku kohta võib olla koostatud mitu kaarti, on kõik valimisse kuuluvad kaardid uurimistöös võõrvõtme abil seotud kindla isikuga.²⁹ See tagab, et analüüsitud objekt andmebaasis on isik, mitte kartoteegikaart. Valimi 10940 kaardile vastab 6707 isikut. Kõigi inimeste piiriületused on liigendatud järgmiselt:

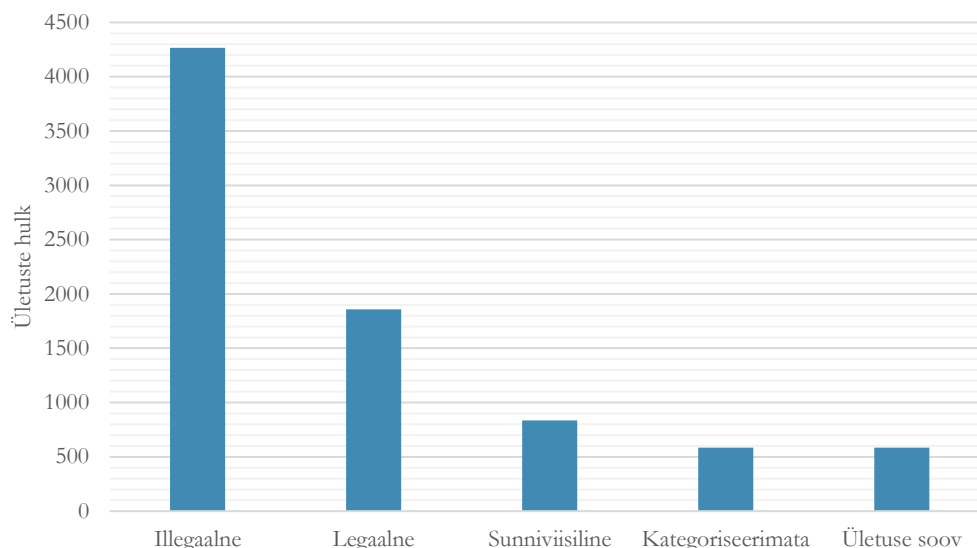
- 1) illegaalsed
- 2) legaalsed
- 3) sunniviisilised
- 4) kategoriseerimata piiriületused
- 5) ületuse soovid (võimalikud tulevased piiriületused ja palved legaalseteks ületusteks)

Kõik piiriületused on omakorda jagatud suundade järgi, millest käesolevas uurimuses kasutatakse kahte:

- 1) Eesti-Nõukogude suund (lähtekoht Eesti Vabariik ning sihtkoht Nõukogude Liit)
- 2) Nõukogude-Eesti suund (lähtekoht Nõukogude Liit ja sihtkoht Eesti Vabariik)

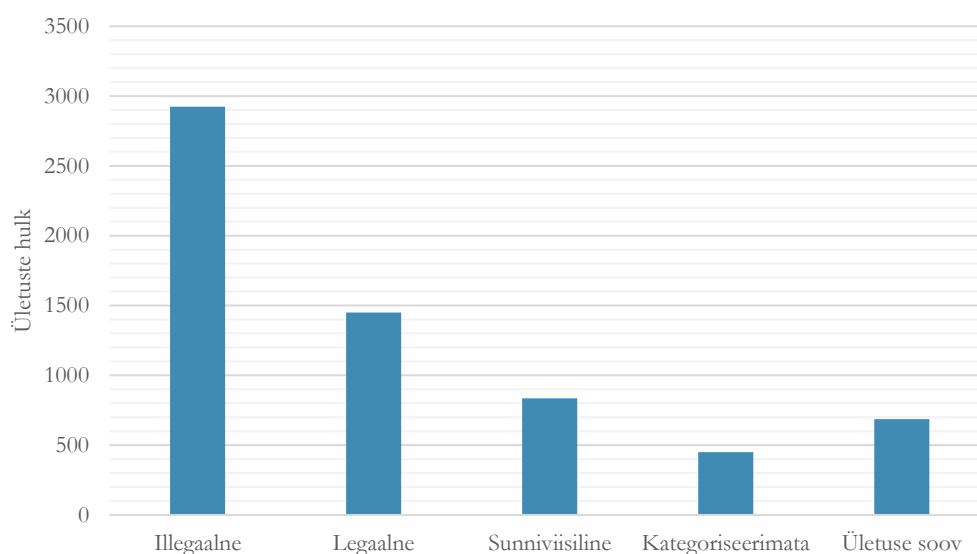
Valim kajastab 6707 isiku kohta kokku 8282 piiriületust või ületuse soovi, millest üle poole toimusid ebaseaduslikult (Graafik 2). Seaduslikke piiriületajaid on kartoteegis registreeritud poole vähem kui ebaseaduslikke. See grupp moodustub inimestest, kelle piiriületustel oli küll legaalne alus, kuid kes siiski politseiasutuses arvele võeti. Need inimesed olid peamiselt opteerunud Nõukogude Venemaalt, tööalased liikujad, Nõukogude teenistujad, võimalikud salakuulajad kui ka poliitiliselt kahtlased sisserändajad Ameerika Ühendriikidest 1920. aastate algul. Sunniviisilised liikujad on isikud, kes on mingil põhjusel riigist välja saadetud. Tihti on tegemist 1920. aastate algul Nõukogude Venemaale saadetud kommunistidega. Sunniviisiliste liikujate hulka kuuluvad ka need isikud, kes on ebaseaduslike piiririkkujatena kodumaale tagasi saadetud. Tasub märkida, et seaduslike ja sunniviisiliste liikujate vahel ei ole alati võimalik vahet teha. Kategoriseerimata piiriületusi esineb eelkõige 1920. aastate esimesel poolel. Nende puhul ei ole teada piiriületuse liiki.

²⁹ Lisa 2. Andmemudel

Graafik 2. Kõik Poliitilise Politsei kaartide valimis olevad piiriületused Vene Keisririigi lõpust aastani 1940

Kuigi valimi kaardid on koostatud iseseisvusperioodil, puudutab kajastatud info suures osas iseseisvusperioodi eelseid kui ka Vabadussõja aegseid piiriületusi. Lisaks ei ole kõik poliitiliselt kahtlased inimesed ületanud ainult Nõukogude Liidu/Venemaa piiri, vaid liikumisi on toimunud teisteski suundades, näiteks Soome, Läti, Rootsi jne.. Andmebaasis on ebaseaduslike ületustena arvestatud ka enamlastega Venemaale minemist vahetult enne Saksa okupatsiooni 1918. aastal ning Punaarmee kaasa minemist Vabadussõjas 1919. aasta algul. Arvestades piiriületustest maha ülejäänud ületuste suunad ning enne 1920. aastat toimunud ületused, muutuvad 1920-1940 aset leidnud piiriületused suhtelisi näitajaid (Graafik 3).

Graafik 3. Kõik Poliitilise Politsei kaartidelt fikseeritavad piiriületused üle Nõukogude Liidu piiri aastatel 1920-1940

Lõplik valimi kitsendus näitab, et aastatel 1920-1940 ületas ebaseaduslikult Eesti ja Nõukogude Liidu piiri 2490 inimest 2924 korral. Siinkohal tuleb arvestada asjaolu, et väike osa nendest piiriületustest toimus kolmanda riigi kaudu. See tähendab, et Eestist ja Nõukogude Liitu kui ka vastupidi käidi Soome või Läti kaudu. Kuivõrd valim moodustab pool võimalikest analüüsitavatest kartoteegikaartidest, siis on võimalik, et ebaseaduslikke piiriületajaid oli ligikaudu 5000 inimest ning ebaseaduslikke piiriületusi 6000. Ei maksa unustada ka asjaolu, et kartoteegikaardid ei sisalda kõiki ebaseaduslikke piiriületusi, sest kaasületajatest pereliikmeid ja tuttavaid ei ole üksikute kartoteegikaartidena alati märgitud.³⁰ Lisaks sisaldab kartoteek vähemalt 2446 kaarti, kus inimesed on ebaõnnestunult üritanud piiri ületanud või on varasemalt sisestaja poolt jäänud märkimata andmeväljad eestist_lahkujad ja eestisse_asujad.³¹

Tuleb arvestada, et ligi 15% inimesi ületas piiri rohkem kui ühel korral. Vaatamata sellele on uurimistöös analüüsitud mõlema suuna liikumisi eraldiseisvatena. Lisaks on erinevaid kategooriaid analüüsides välja jäetud need ebaseaduslikud piiriületused, mille toimumise aastat ei olnud võimalik määratleda. Esiteks teeb päringud niivõrd keeruliseks, et vead tekivad kergemini. Lisaks tekitab see segadusi protsesside selgitamisel ja analüüsimisel.

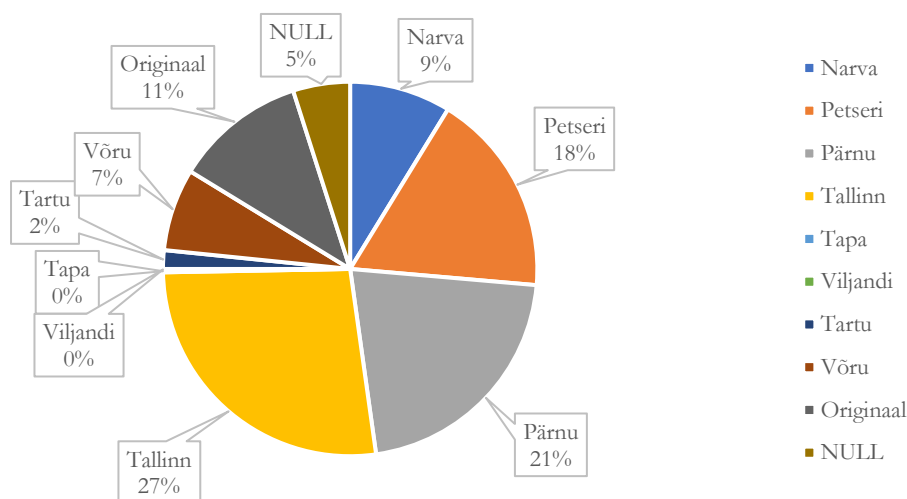
Kartoteegi valimisse on koondatud kaheksa arhiivimoodustaja materjalide põhjal koostatud kaardid, mille dokumentatsioon on tänaseks päevaks suures osas hävinud:

1. ERA.946 Poliitilise politsei komissar Narvas
2. ERA.947 Poliitilise politsei komissar Petseris
3. ERA.948 Poliitilise politsei komissar Pärnus
4. ERA.949 Poliitilise politsei komissar Tallinnas
5. ERA.950 Poliitilise politsei vanemassistent Tapal
6. ERA.951 Poliitilise politsei vanemassistent Viljandis
7. ERA.952 Poliitilise politsei komissar Tartus
8. ERA.953 Poliitilise politsei vanemassistent Võrus
9. lisaks originaalkaardid – Poliitilise politsei ja Kaitsepolitsei registreerimistoimkond, mis tähendab keskasutuses koostatud kaarte

³⁰ Hinnang vastavalt andmebaasi päringutele ja uurija arvutustele.

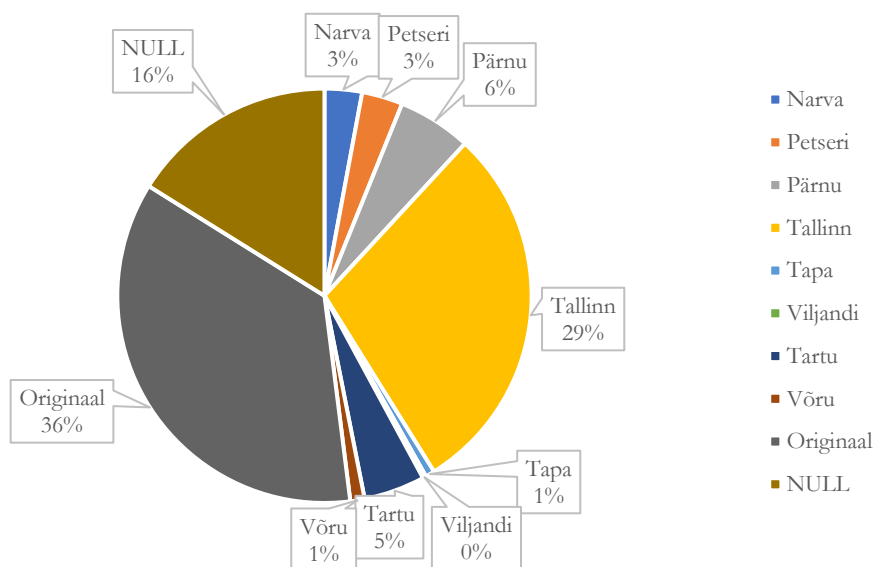
³¹ Lisa 10. Võimalik üle piiri liikujate ning piiriseaduse rikkujate kaartide arv, mille liikumist väljendavad andmeväljad ei sisalda infot

Kokku on ebaseaduslikult Nõukogude piiri ületamiste kohta olemas 3472 kaarti, mille liikumist väljendavad andmeväljad on täidetud. Nagu järgnevast graafikust selgub, moodustavad enamuse Tallinna, Pärnu ja Petseri komissari kaardid. Olgu siinkohal ka mainitud, et Poliitilise politsei arhiivid hõlmavad endas varasema Kaitsepolitsei materjale.

Graafik 4. Üle Nõukogude Liidu piiri 1920-1940 liikunud illegaalseid piiriületajaid registreeritud Poliitilise Politsei fondinimed

Kokku on Poliitilise Politsei fondides umbes 140000 kaarti, mis tähendab, et loata piiriületust fikseerivad kaardid moodustavad koguarvust hinnanguliselt ligi 5% (Graafik 5).

Graafik 5. Kõik Poliitilise Politsei fondides olevate kartoteegikaartide Poliitilise Politsei osakondade osakaal

1.4. Illegaalsete piiriületuste periodiseering ja kaartide hulk inimese kohta

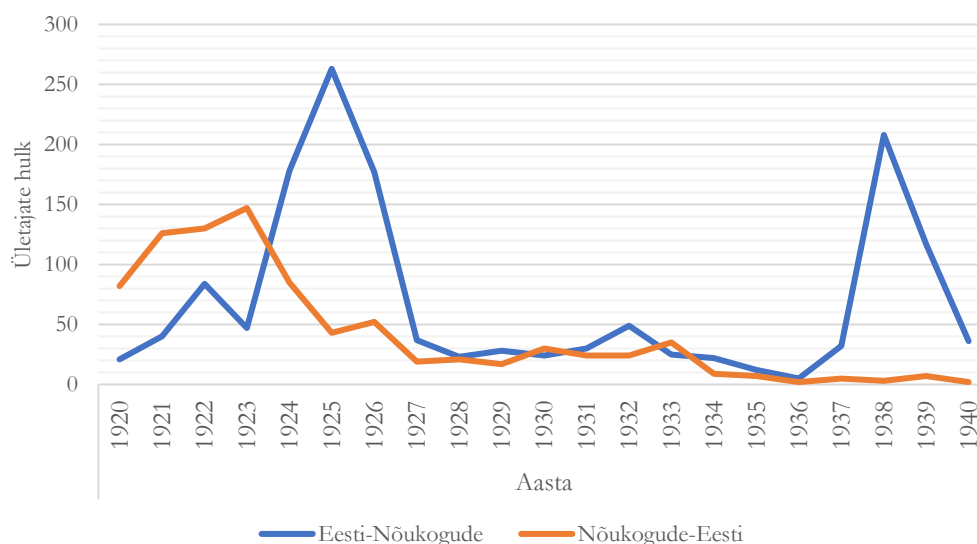
Illegaalsete piiriületuste hulk oli aastate lõikes vahelduv (Graafik 6). Tinglikult võib protsessi piiriületuste intensiivsusest lähtuvalt periodiseerida järgmiselt:

- 1920-1926 – I periood (aktiivne periood)
- 1927-1936 – II periood (passiivne periood)
- 1937-1940 – III periood (aktiivne periood, mis kehtib vaid Eesti-Nõukogude suuna kohta)

Aktiivne periood (1920-1926) jaguneb omakorda kaheks. Aastatel 1920-1923 olid ülekaalus ületused Nõukogude Venemaalt Eestisse. Ebaseaduslikult tuli Nõukogude Venemaalt inimesi Eestisse sellel ajavahemikul 485 korral. Eestist Nõukogude Venemaale liikus inimesi 192 korral. Järgneval kolmel aastal 1924-1926 langes märgatavalt Nõukogude Liidust tulnud inimeste hulk ning kasvas Eestist Nõukogude Liitu läinud inimeste osakaal. Eestist on Nõukogude Liitu läinud inimesi 618 korral. Vastupidises suunas on piiri ületatud 175 korral.

Passiivset perioodi (1927-1936) iseloomustavad vähesed ületused mõlemas suunas, siis toimus aastas alla 100 ebaseadusliku piiriületuse. Tähelepanuväärne on, et kuigi pärast 1926. aastat vähenes ka ametlik välisränne Nõukogude Liidu suunas, vaibus see lõplikult alles 1929. aastal. Sellel perioodil ületati piir Eesti-Nõukogude suunal 240 ja Nõukogude-Eesti 188 korral. Kuigi ületuste hulk oli ühtlaselt madal, siis 1932 aastal kasvasid ületused Nõukogude Liitu võrreldes eelnevate ja järgnevate aastatega. Seevastu aasta hiljem kasvasid mõneti ka ületuste arvud Nõukogude Liidust Eestisse. Tõenäoliselt on ületuste kasv neil aastatel seotud ülemaailmse majanduskriisiga.

Perioodil, mil piiriületused toimusid eelkõige piirialadelt ehk Narva tagustelt aladelt ja Petserimaalt (1937-1940), kaovad ära seosed ametliku rändega. Kuigi piiriületuste arv jõudis haripunkti 1938. aastal, hakkas liikumine elavnema juba 1937. aastal. Antud perioodil mindi ebaseaduslikult Nõukogude Liitu 390 korral, Nõukogude Liidust Eestisse tuldi seevastu vaid 17 korral. Seetõttu ei saa määratleda III perioodi Nõukogude-Eesti suunal ületanud inimesi madala liikumise intensiivsuse tõttu.

Graafik 6. Illegaalsed piiriületajad mõlemal suunal 1920-1940.³²

Jälgides illegaalsete piiriüleste liikumiste arvu, on nende koguhulk otseses seoses kartoteegikaartide koguarvuga. Kaartide suur hulk 1921. aastal tuleneb eelkõige sellest, et kartoteegikaardid puudutavad suurel määral inimesi, kes on Eestist lahkunud Vabadussõja käigus. Alates Poliitilise Politsei loomisest 1924. aastal on tekkinud suur hulk kartoteegikaarte 1925. ja 1926. aastal. Kuigi teave nendel kaartidel puudutab ka perioodi enne neid kahte aastat, võib siiski oletada, et 1925. ja 1926. aastal kasvas märgatavalt erinevate liikumiste arv Venemaa suunas. See tähendab, et käesolevas uurimistöös täpse toimumise ajata jäänud 477 ebaseaduslikku piiriületust jäävad sellesse perioodi. Lisaks tuleb arvestada, et valimis on vähemalt 206 inimest, kes ületasid piiri rohkem kui korra (tabel 1). Pikemaajalisi vahemikke on märgata 1920. aastate esimesel poolel, kui kümnendi alguses Nõukogude Venemaale läinud ületajad tulid kümnendi keskel Eestisse tagasi. 1930. aastate puhul saab täheldada, et leidub isikuid, kes üritasid ebaõnnestunult illegaalsel teel Nõukogude Liitu minna. Seetõttu on võetud ette samasugune teekond ka aastaid hiljem. Paljud korduvad ületused on sooritatud ka samal aastal.³³

Ületuste arv	2	3	4	5	6
Liikujate arv	179	18	7	1	1

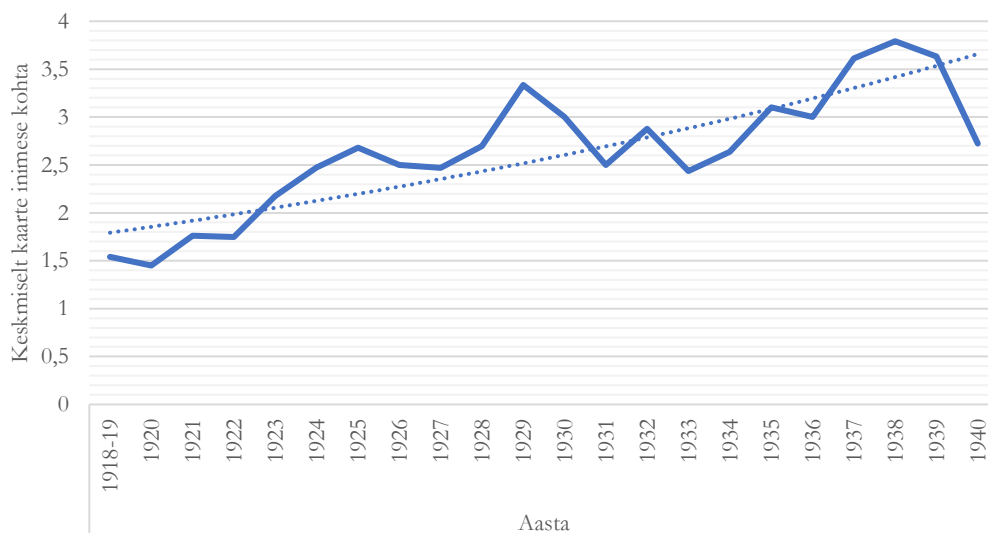
Tabel 1. Korduvalt 1920-1940 ebaseaduslikult piiri ületanud inimeste arv

³² Aastatel 1920-1926 on registreeritud Eesti-Nõukogude suunal 179 ja Nõukogude-Eesti suunal 149 illegaalset piiriületust, mille täpset toimumise aastat ei ole võimalik kindlaks määrata. Lisaks leidsid piiriületajaid, kelle vastavalt Eesti või Nõukogude piirivalve tagasi saatis (Vt. Lisa 8).

³³ Lisa 9. Korduvalt samal aastal piiri ületanud inimeste arv

Nagu öeldud, on isikuandmete kartoteegi andmestik seotud kaardi, mitte isikuga. See tähendab, et ühe isiku kohta võib olla mitu kaarti, mis on tekkinud erinevate Poliitilise Politsei osakondade poolt ning mille koostamise aasta on samuti erinev. Seejuures saab täheldada, et piiriületajate puhul kaartide arv ühe isiku kohta ei ole aastate lõikes sama. Ühe isiku kohta on valimis leiduvate piiriületajate puhul võimalik tuvastada maksimaalselt 8 kaarti, kuigi enamasti domineerivad siiski isikud, kelle kohta on koostatud vaid 1 kaart.³⁴

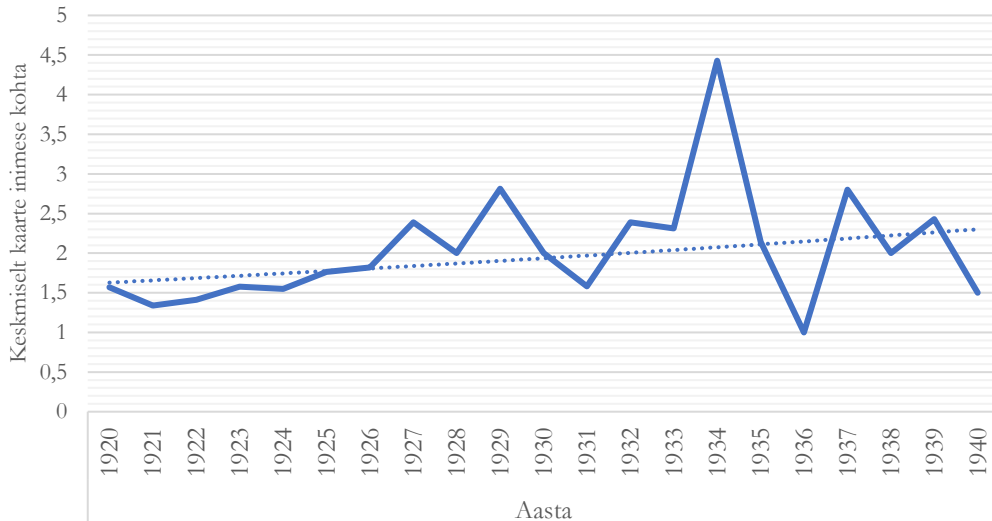
Kaartide hulga tõusu kinnitab järgmine graafik, mis näitab, et kahekümne aasta jooksul tõusid keskmine kaartide hulk inimese kohta 1,5 kaardilt peaaegu 4 kaardini. Sellest on võimalik edasistes uurimustes tuletada kaartide kohta käivate isikute arvu kartoteegis. Järsku langust on märgata 1940. aastal, kuid selle põhjuseks on Poliitilise Politsei töö seiskumine Nõukogude okupatsiooni tõttu.

Graafik 7. Keskmiselt kaarte inimese kohta Eesti-Nõukogude suunal

Veidi erinev pilt avaneb Nõukogude-Eesti suunal liikunud piiriületajate puhul. Enamasti vastab siingi ühe isiku kohta 1 kaart, kuid aja jooksul mitme kaardiga isikute hulk siiski suureneb. Antud graafikus on andmestik täpsem 1920. aastate alguses, sest alates 1930. aastate algusest kujuneb Nõukogude-Eesti suunal liikunud piiriületajate hulk marginaalseks, mille tõttu on ka nende aastate andmed juhuslikumad.

³⁴ Lisa 7. Kaartide arvu osakaal kõigi piiriületajate kohta

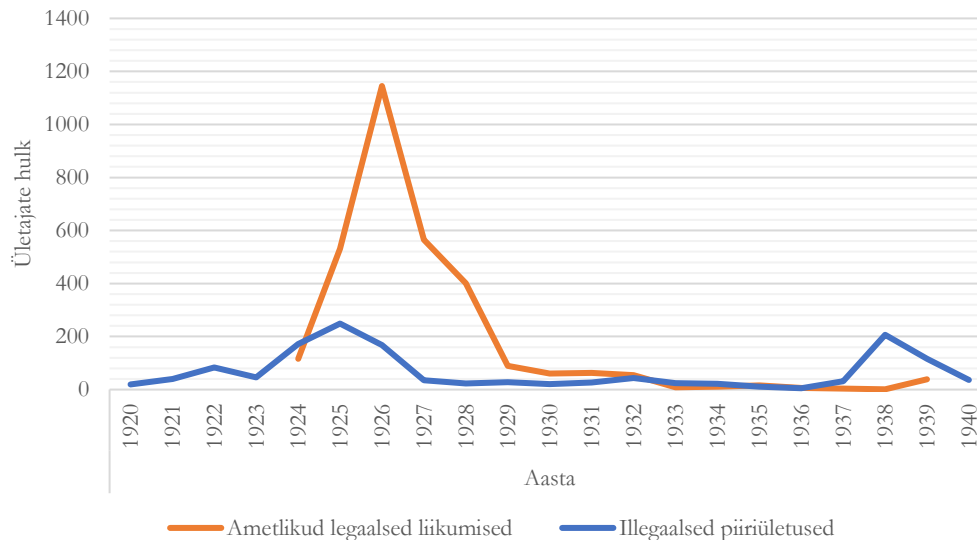

Graafik 8. Keskmiselt kaarte inimese kohta Nõukogude-Eesti suunal

Võrreldes mõlemaid liikumise suundi on märgata, et Eesti-Nõukogude suunal kasvab keskmine kaartide hulk kahekümne aasta jooksul märgatavalt rohkem. See tähendab, et kogu kartoteegikaarte analüüsides tuleb arvestada, et kaartide hulk inimese kohta sõltub protsessist, perioodist ning arvatavasti ka sotsiaalsest grupist, kelle kohta on isikukirjelduskaardid koostatud. Siinkohal tuleb ka arvestada, et kaartide ja analüüsitavas protsessis võib esineda ebatäpsusi. Nimelt leidub kaarte, mille koostamise aasta on märgitud varasemaks kui ületuse aasta.

1.5. Valimi võrdlus ametliku statistikaga

Inimeste liikumine üle Nõukogude piiri oli rändeprotsess, milles põimusid nii majanduslikud, sotsiaalsed, ajaloolised kui ka ideoloogilised tegurid, mida analüüsitakse täpsemalt kolmandas peatükis. Enamus kartoteegis fikseeritud isikutest ületas piiri vaid ühe korra. Kuigi loata piiriületused jäävad mastaabilt ametlikult reguleeritud migratsioonile alla, on nende puhul täheldatav tugev poliitiline moment, mis annab uurimisteleemale fookuse. Illegaalsetes piiriületajates nähti võimalikku ohtu riigi julgeolekule. Nagu järgnevast graafikust selgub, kasvas Nõukogude Liidu suunas alates 1920. aastate keskpaigast nii ametlikult reguleeritud legaalsed liikumised kui ka illegaalsed piiriületused.

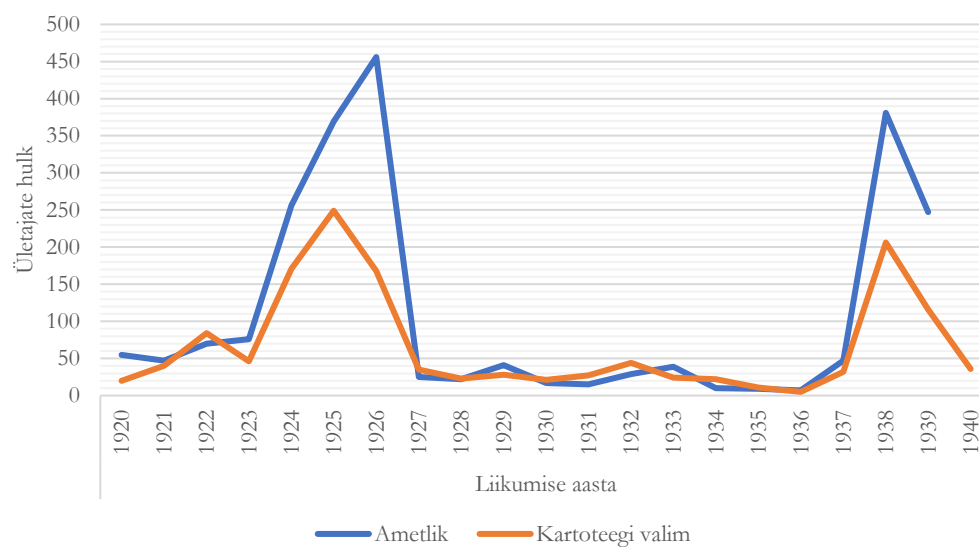

Graafik 9. Ametlikud legaalsed Nõukogude Liitu elama asumised ning illegaalsed piiriületused valimis 1920-1940³⁵

Loata Nõukogude Liitu läinud piiriületajatest on teadaolevalt säilinud vaid üks statistiline kokkuvõte, mis kajastab loata piiriületusi kahe aastakümne vältel. Statistika on koostatud Poliitilise Politsei inspeksiooni poolt Tallinna, Tartu, Narva, Petseri ja Pärnu komissaride tegevuspiirkondade järgi. Selle järgi läks illegaalselt Nõukogude Liitu 2359 inimest.³⁶ Valimi järgi oli Nõukogude Liitu minejaid 1587, mis tekitab liikumiste hulgas suhtes küsitavusi. Kui eeldada, et valimis on fikseeritud pooled liikumised, peaks Eesti-Nõukogude suunal liikunud piiriületajate arv ulatuma üle 3000. Siinkohal tuleb arvestada, et nimetatud statistika on koostatud 1940. aasta alguses. Vastav koondpilt pandi kokku mitme Poliitilise Politsei arhiivi peale kokku ning arvestades kaartide dubleerimist komissaride poolt ja seda ka aastate lõikes, siis võib antud statistika olla ebatäpne. Lisaks on ületuste arv ära määratud arvatavasti kaardi koostamise aasta järgi. Nii on paljud valimis fikseerimata aastaga piiriületuste kaardid koostatud 1926. aastal. On veel võimalik, et 1940. aasta statistikas ei kajastatud isikuid, kes olid mingil viisil Nõukogude Liidust tagasi tulnud.

³⁵ Ametliku rände andmed Häli Ann Reintam, 'Eesti välisränne 1920-1940'

³⁶ RA.ERA.1.7.156, L. 1: Arvuline kokkuvõte Eestist salaja N. Venesse läinud isikute kohta kuni 1. jaan. 1940

Graafik 10. Registreeritud illegaalsed piiriületused ning illegaalsed piiriületused valimis. Graafik ei sisalda valimis esinevat 179 piiriületust aastatel 1920-1926, sest ületuse aastat ei ole teada

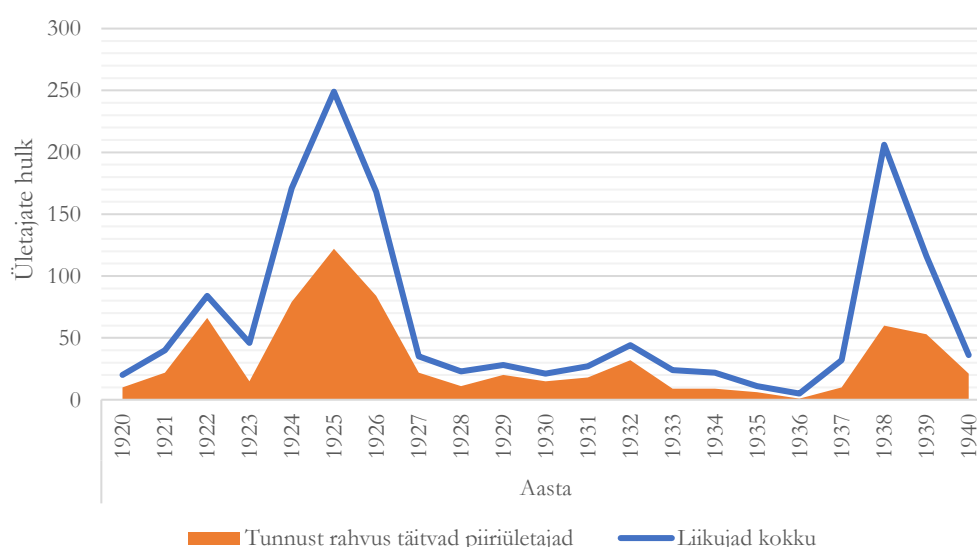
2. Piiriületajate sotsiaalne liigendatus

Selles peatükis analüüsitakse piiriületajate sotsiaalseid tunnuseid, milleks on rahvus, kodakondsus, vanus, sugu, perekonnaseis, amet ning usk. Oluline kategooria on ka haridus, kuid seda ei ole kaasatud analüüsi andmete vähesuse tõttu. Siiski on hariduslikke tagamaid avatud kohati peatükis 3.1. Siinkohal analüüsitakse vaid neid juhtumeid, kus on piiriületus määratletud aasta täpsusega, mis tagab, et päringute koostamisel ning andmete analüüsil ei tekiks vigu. Sotsiaalseid kategooriaid analüüsitakse kahes etapis:

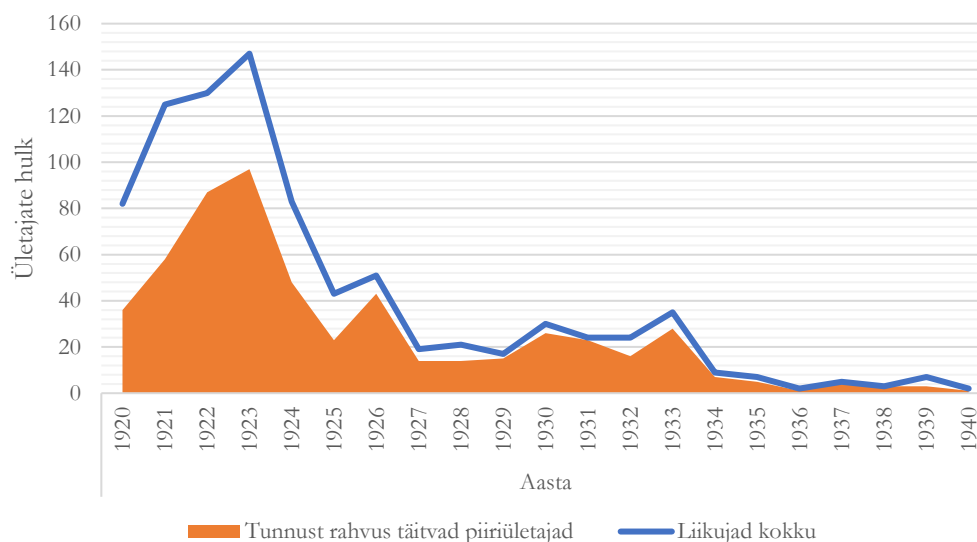
- 1) Tunnuse täituvus piiriületajate puhul ning andmetes esinevad erinevad väärtused, mis näitab inimeste hulka, keda on võimalik antud tunnuse raames analüüsida.
- 2) Tunnuse analüüs periooditi lähtuvalt ületuse suunast, mis näitab tunnuste proportsionaalseid muutusi ajas.

2.1. Rahvus

Üks selgemini eristuvaid piiriületajatele omaseid tunnuseid on „rahvus“, mille analüüs võimaldab välja selgitada piiriületajate jagunemist rahvusgruppidesse. Kuigi illegaalselt liikus üle Nõukogude piiri erinevaid rahvusi, on peamiselt esindatuteks eestlased ja venelased, mistõttu esinevad analüüsis eelkõige väärtused *eestlane* ja *venelane*. Üle piiri liikus ka näiteks soomlasi, isureid, juute, poolakaid jt. rahvusi. Andmeväli „rahvus“ on rohkem esindatud Nõukogude-Eesti kui Eesti-Nõukogude suunal. Kuigi aastate lõikes tunnuse esinemine varieerub, on esimesel juhul tunnus täidetud keskmiselt 64% ja teisel 48% juhtudest.

Graafik 11. Tunnust „rahvus“ täitvad piiriületajad Eesti-Nõukogude suunal

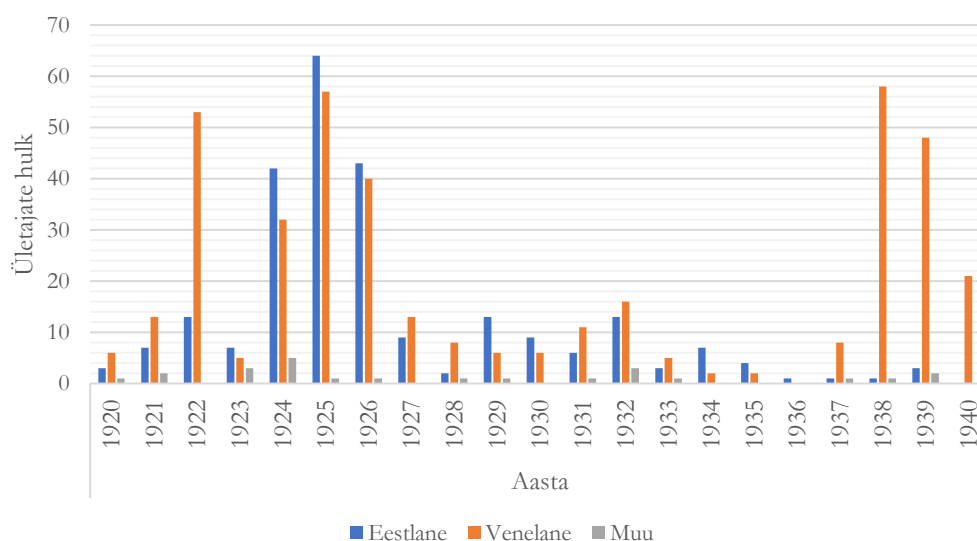
Graafik 12. Tunnust „rahvus“ täitvad piiriületajad Nõukogude-Eesti suunal

I perioodil (1920-1926) olid vene rahvusest piiriületajate koguarv eestlastest vaid veidi suurem. Venelasi liikus 206 ning eestlasi 179. Venelaste arv oli kõrgem kuni 1923. aastani. Eriti suur oli venelaste osakaal 1922. aastal, ületades eestlasi neljakordselt. Eestlaste osakaalu kasvu on märgata 1924-1926. Sellesse perioodi jääb ka Eesti-Nõukogude suunal toimunud liikumiste kõrghetk, kui piiriületajaid iseloomustas aktiivsem poliitiline motiveeritus. Liikumiste seoseid poliitiliste näitajatega avatakse üksikasjalikumalt peatükis 3.2.

II perioodil (1927-1936) olid eestlaste ja venelaste liikumiste arvud üsna võrdsed. Kokku on sellel perioodil Eesti-Nõukogude suunal fikseeritav 67 eestlast ja 69 venelast. Sel perioodil toimus piiriületusi teiste aastatega võrreldes vähem. Teatud kasvu on eestlaste hulgas märgata 1929. ja 1930. aastal ning veidi ka 1930. aastate keskpaigas. Aastatel 1931 ja 1932, mil kasvasid majanduskriisist tulenevad piiriületused, on märgatav ka venelaste osakaalu suurenemine. Nõukogude-Eesti suunal esinesid tugevad kontrastid rahvuste osas 1927. ja 1928. aastal. Kui esimesel juhul olid ülekaalus venelased, siis teisel aastal suurenes järsult eestlaste arv. 1927. aasta venelaste arvukus tuleneb 1926. aasta inertsist, mil ületuste arv oli üks kõrgemaid.

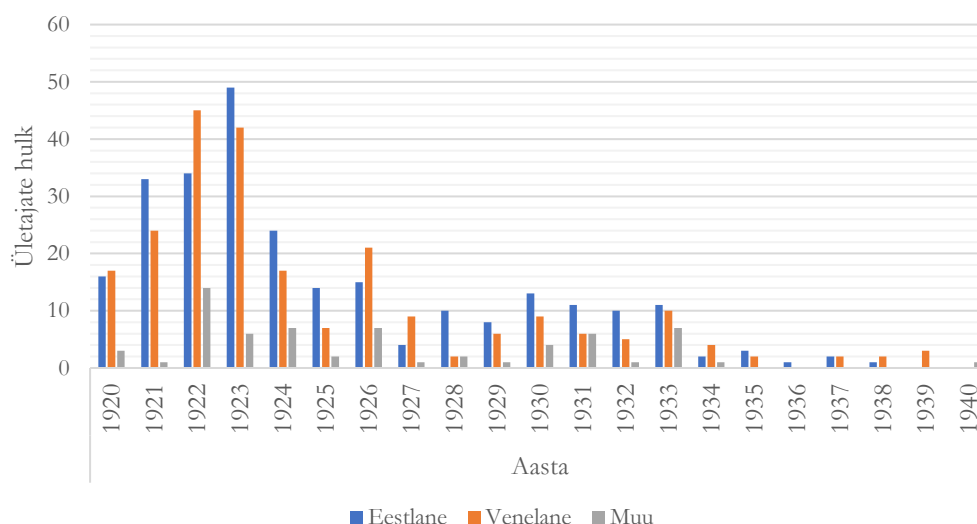
III perioodil (1937-1940) olid piiriületajateks peamiselt venelased, keda on võimalik fikseerida vastavalt 135 juhul. Eestlasi leidis kõigest viis. Venelaste puhul oli tegemist eelkõige noortega vanuses kuni 30 eluaastat. Eestlaste puhul on ühel juhul tegemist piirivalvuriga, keda

kahtlustati salakuulamises Nõukogude Liidu kasuks. Ülejäänud eestlastest piiriületajad olid lihttöölised, kelle puhul ei ole seosed organisatsioonidega tuvastatavad.

Graafik 13. Rahvused Eesti-Nõukogude suunal

Nõukogude-Eesti suunal olid nii I kui ka II perioodil ülekaalus eestlased. Siiski oli venelaste osakaal ülekaalus 1922. ja 1926. aastal, seejärel 1927. ja 1934. aastal.

Graafik 14. Rahvused Nõukogude-Eesti suunal

Nagu graafikust 13 näha, liikus ebaproportsionaalselt palju venelasi Eesti-Nõukogude suunal 1922. aastal. Mitte kellegi puhul neist ei ole märgitud mingit organisatsioonilist kuuluvust. Siiski selgub, et 53st piiri ületanud venelasest 36 teenisid samal ajal või olid kutsutud Eesti

ajateenistusse. Probleemiks siinjuures on asjaolu, et nendel kaartidel ei ole märgitud ületuse aastat, mistõttu on võimalik, et juhtum leidis aset juba varem. Igor Kopõtin, kelle doktoritöös kajastuvad ka vähemusrahvusest väejooksikuid, ei maini otseselt küll piiriületusi, kuid märgib, et 1920. aastate algul oli väejooksikute hulk suur ning eelkõige oli nende puhul tegemist venelastega. Sellist käitumist on põhjendatud noorte meeste sattumisega võõrasse keelekeskkonda.³⁷ Kahjuks ei ole andmebaasist võimalik tuletada, kas Nõukogude Liitu pagenud ajateenijatel ja kutsealustel oli Nõukogude Liidus sugulasi. Näite tasandil on teada, et üks eestlasest noormees perekonnanimega Põlts, kes läks Nõukogude Liitu 1922. aastal, astus piiri taga Punaarmee teenistusse ning omandas hiljem sõjaväelise hariduse Leningradi internatsionaalses sõjakoolis.³⁸

Muid rahvusi esineb eelkõige Nõukogude-Eesti suunal (Graafik 14). Kõige rohkem on teistest rahvustest inimesi (14 isikut) üle piiri tulnud 1922. aastal. Nende seas olid lätlased (4), tatarlased, ingerlased (3), karaiim (1), sakslane (1), norralane (1), prantslane (1) ja poolakas (1). Kõige mõjukam nende hulgas oli norralane Viktor Serk, kes sattus Venemaale 1910. aastal, kui asus õppima Peterburi Ülikooli. Õpingute kõrval töötas ta keemiateadlasena. Ilmselt kodusõjast tingituna Serk Eestisse, kus ta esmalt arestimajja paigutati. Hiljem seadis ta end sisse Viljandisse.³⁹

Vaatamata suurematele erinevustele aastate lõikes, liikus mõlemal suunal eestlasi ja venelasi peaaegu võrdselt (v.a. Eesti-Nõukogude suunal III perioodil). Eesti-Nõukogude suunal oli kerges ülekaalus vene rahvus, samas Nõukogude-Eesti suunal oli märgata veidi rohkem eestlastest liikujaid.

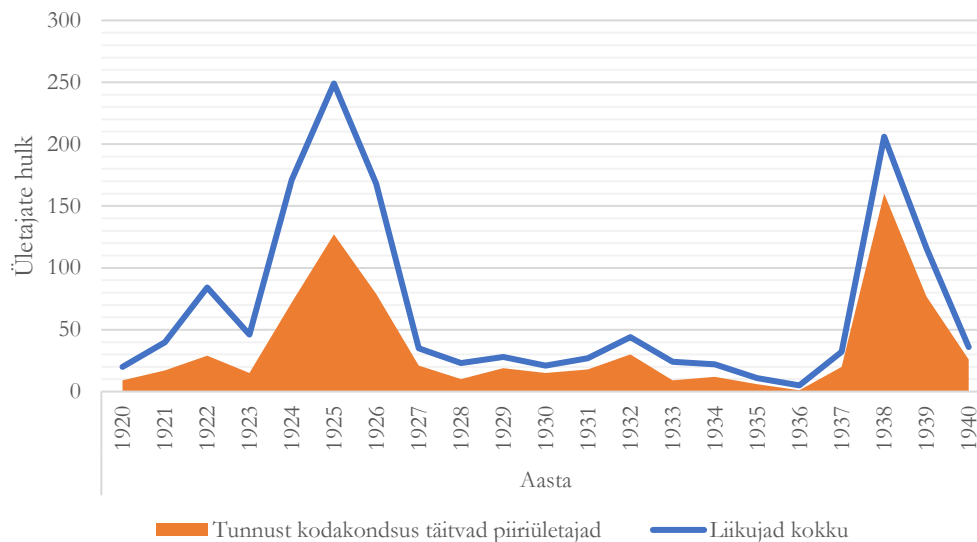
2.2. Kodakondsus

Tunnus „kodakondsus“ on aastate lõikes isiku kohta täidetult küllaltki erinevalt. Keskmiselt on see Eesti-Nõukogude suunal täidetud siiski üle poolte juhtumitest. Näiteks 1938. aastal on see tunnus täidetud isegi 78%. Nõukogude-Eesti suunal liikunute puhul on tunnus täidetud aastate lõikes 34% kuni 90% juhtudest. Andmebaasis esineb kodakondsus väärtustena *Eesti* ja *Vene*.

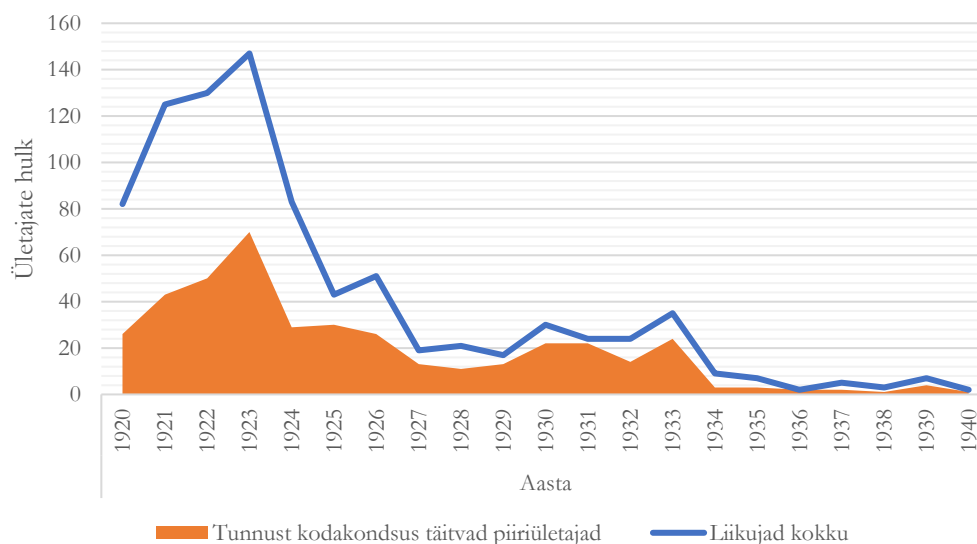
³⁷ Igor Kopõtin, „Rahvuslus ja lojaalsus Eesti sõjaväes aastatel 1918–1940 vähemusrahvuste näitel“ (Doktoritöö, Tallinna Ülikool, 2018). 334

³⁸ Isik_id = '257556'

³⁹ Isik_id = '385950'

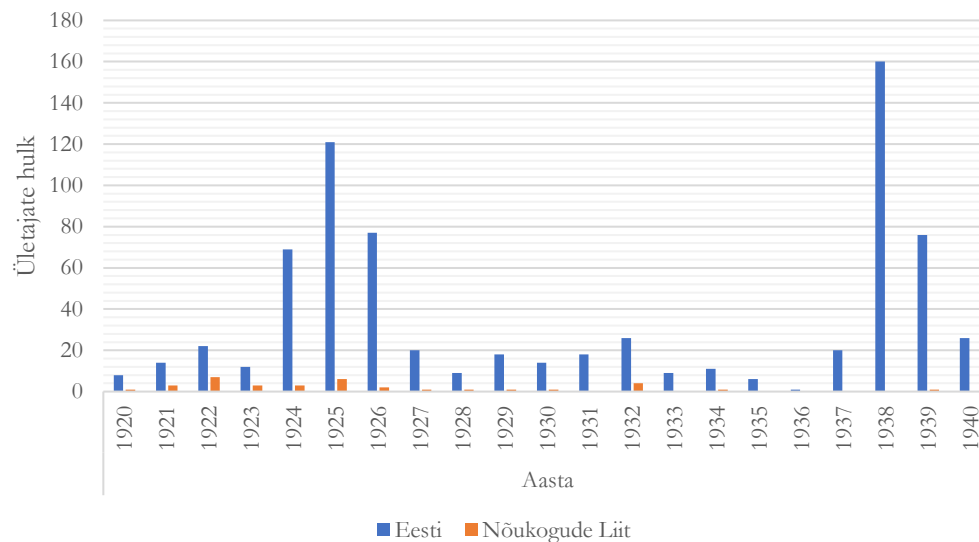

Graafik 15. Tunnust „kodakondsus“ täitvad piiriületajad Eesti-Nõukogude suunal

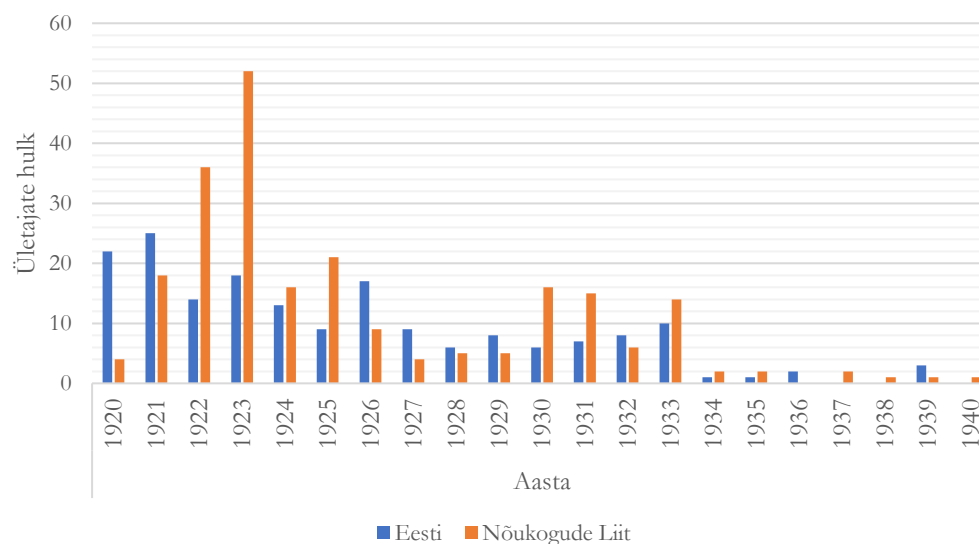

Graafik 16. Tunnuse „kodakondsus“ täitvad piiriületajad Nõukogude-Eesti suunal

Vaatamata tõsiasjale, et suurem osa piiriületajatest olid Eesti-Nõukogude suunal venelased, oli peaaesjalikult tegu siiski Eesti kodanikega. Nõukogude Liidu kodanikud moodustavad vaid väikse grupi. See jäi kehtima sõltumata ületuste intensiivsusest kahekümne aasta vältel.

Graafik 17. Kodakondsus Eesti-Nõukogude suunal

Graafik 18. Kodakondsus Nõukogude-Eesti suunal

Nõukogude Liidu kodanikest oli korduvaid piiriületajad vähe, sest vaadates Nõukogude-Eesti suunda, muutub pilt sootuks. Mõlemal perioodil domineerisid Nõukogude Liidu kodanikud. Siiski on Eesti Vabariigi kodanike arv ülekaalus 1920. ja 1921. ning hiljem 1926. ja 1927. aastal. Võib arvata, et kümnendi alguses üle piiri käinud inimesed said kodakondsuse alles pärast piiri ületamist, mis kajastus ka vastaval hiljem koostatud kartoteegikaardil.

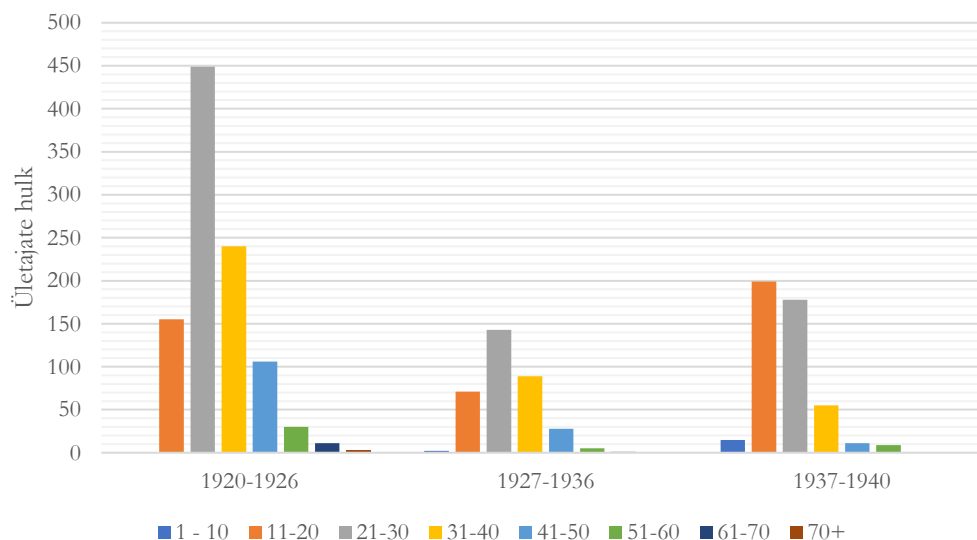
Kui Eesti-Nõukogude suunal on piiriületajad peamiselt Eesti kodanikud, siis Nõukogude-Eesti suunal on tegemist siiski Nõukogude Liidu kodanikega.

2.3. Vanus

Piiriületajate vanuse määramisel on oluline täheldada, et isiku vanus kartoteegikaardil vastab tema vanusele kaardi koostamise hetkel, sünniaastat pole tihti märgitud ja piirdutud ongi ainult vanusega. Arvestada tuleb, et paljud kaardid on koostatud aastaid pärast ületuse toimumist. Seetõttu on siinkohal loobutud ajajoonest ning piiriületajate vanus grupeeritud kümne aastase vahemikuna. Siiski on alles jäetud jaotumine perioodideks. Tuleb arvestada, et osad kaardid kajastuvad perioodis, mil piiriületus ise tegelikkuses ei toimunud. Seetõttu esineb järgnevates graafikutes teatavaid ebatäpsusi.

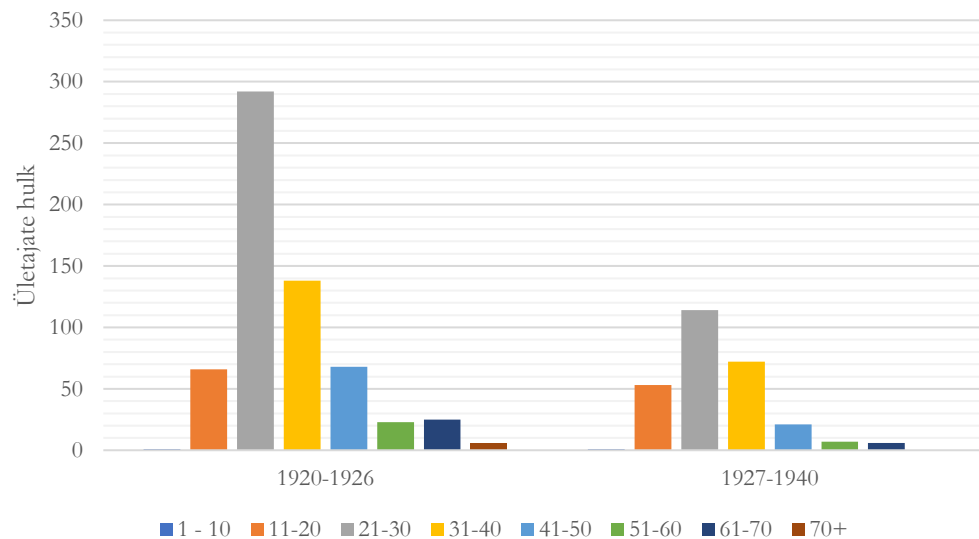
Piiriületajate vanuseline jaotumine Eesti-Nõukogude suunal on proportsionaalselt sama nii aktiivsel kui passiivsel perioodil. Levinumaks vanusegrupiks on 21–30-aastased, kes moodustavad veidi alla poole kõigist piiriületajatest. Veerandi moodustavad inimesed vanuses 31-40 eluaastat. Veidi alla viiendiku piiriületajatest on 11–20-aastased. Ülejäänud on vanemad kui 40 aastat.

Nooremad vanusegrupid, eriti 10-20-aastased, tulevad selgemalt esile alates 1937. aastast. Selles vanuses piiriületajaid on veidi rohkem kui 21-30-aastaseid. Ülejäänud viiendiku moodustavad üle 30 aasta vanused.

Graafik 19. Vanusegruppide jagunemine Eesti-Nõukogude suunal

Nõukogude-Eesti suunal on mõlemal perioodil vanuselised proportsioonid samasugused. Alla poole piiriületajatest on 21–30-aastased. Teine grupp inimesi on 31–40-aastased, veidi vähem on 11–20-aastasi.

Graafik 20. Vanusegruppide jagunemine Nõukogude-Eesti suunal

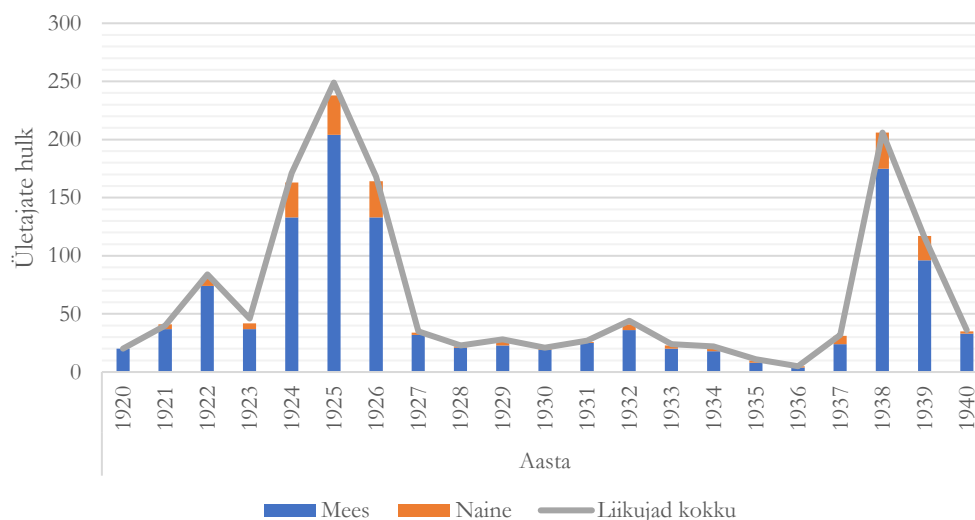
Omanäoliseks nähtuseks on vanuselise struktuuri muutumine on piiriületajate madalam vanus III perioodil Eesti-Nõukogude suunal, mida on käsitletud täpsemalt peatükis 3.1. Eesti-Nõukogude suunal on liikunud ka arvestatav hulk inimesi, kelle vanus on kaartide järgi suurem kui 60 eluaastat. Tegemist on vanemaealiste inimestega, kelle puhul on märgata koostööd enamlastega Vabadussõja perioodil või poolehoidu kommunistide suhtes. Harilikult olid kommunistliku liikumisega seotud nende lapsed, kes elasid juba varasemalt Nõukogude Liidus. Nende seas leidis nii eestlasi kui venelasi.

Piiriületajate vanuselises jaotumises esines erisusi vaid Eesti-Nõukogude suunal, kus suurenes nooremate inimeste osakaal.

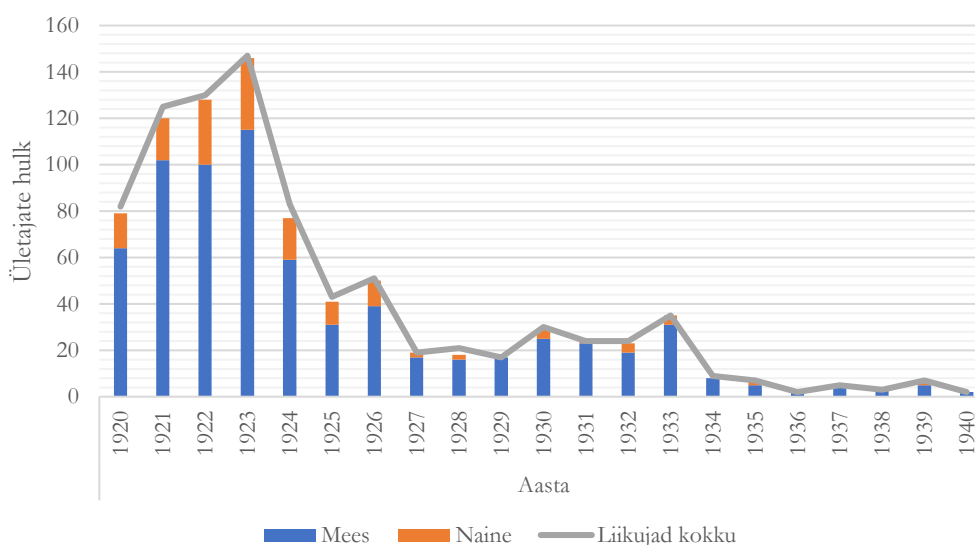
2.4. Sugu

Tunnus „sugu“ on fikseeritud pea kõikide piiriületajate kaartidel. Tunnuse „sugu“ väärtusteks on *mees* ja *naine*. Piiriületajate massi moodustavad mõlemal suunal meesterahvad. Jälgides liikumise dünaamikat jääb silma, et mida suurem on loata piiriületajate hulk, seda enam hakkab piiriületajate seas kasvama naiste osakaal. Eesti-Nõukogude suunal on I ja III perioodil naiste osakaal kõigist loata piiriületajatest ligi 15%. II perioodil on see 10%. Nõukogude-Eesti suunal

on naiste osakaal I perioodi lõpuni veidi alla 22%. Sellest võib järeldada, et osad loata piiriületused on toimunud koos perekonnaga. II perioodil kui ületuste arv vähenes, langes naiste osakaal 10% peale.

Graafik 21. Tunnust „sugu“ täitvad piiriületajad ning sooline jaotumine Eesti-Nõukogude suunal

Graafik 22. Tunnust „sugu“ täitvad piiriületajad ning sooline jaotumine Nõukogude-Eesti suunal

Valimi järgi läks kõige rohkem naisi (34 naist) Nõukogude Liitu 1925. aastal. Enamus neist olid pärit Narva linnast. Nende naiste liikumise motiive on kaartidelt keeruline välja lugeda, kuid siinkohal on võimalik lähtuda tabeli **Kaart_id** andmeväljast „sugulus_ ja_tutvus“. See tunnus on täidetud 15 naisterahval, mille alusel selgub, et naiste liikumise põhjus on sageli olnud perekondlik, rohkem kui pooltel juhtudest on liikumine olnud seotud abikaasa või mõne

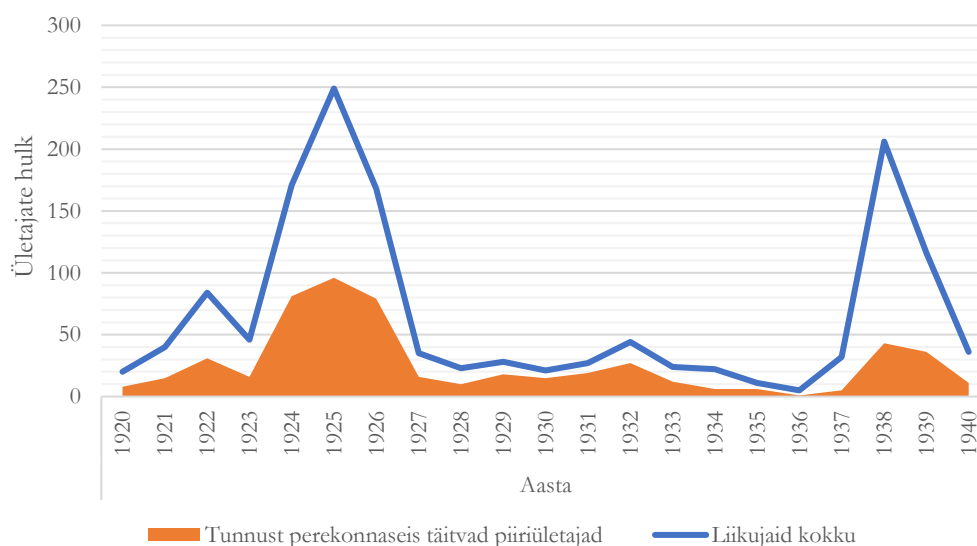
muu meessoost tuttavaga. Seejuures ei ole mees mitte kaasületaja, vaid tema kohta teatakse, et isik elab kusagil Nõukogude Liidus. Kahe naise puhul on märgitud, et tuttav meessoost isik oli hoopis teejuht piiriületusel. Teistel perekondlikel juhtudel on Nõukogude Liitu mindud koos lastega või seetõttu, et lapsed juba elavad seal. Nõukogude Liidus elevate laste juurde on läinud naised, kelle vanus oli üle 50 eluaasta.

Leidub ka vihjeid, kus Nõukogude Liitu läinud naisterahvas lahkus Eestist ilmselgetel poliitilistel põhjustel. Marie Visk läks Nõukogude Liitu pärast mehe süüdimõistmist 149 protsessil. Naise korteris korraldati kommunistide koosolekuid ning teda süüdistati 1924. aasta riigipöördekatstes, kuid ta oli kohtu-uurija määrusega vahi alt vabastatud ning politsei järelevalve alla antud kuni kohtuotsuse mõistmiseni. Pärast vahi alt vabanemist põgenes Visk 1925. aasta jaanuaris Nõukogude Liitu.

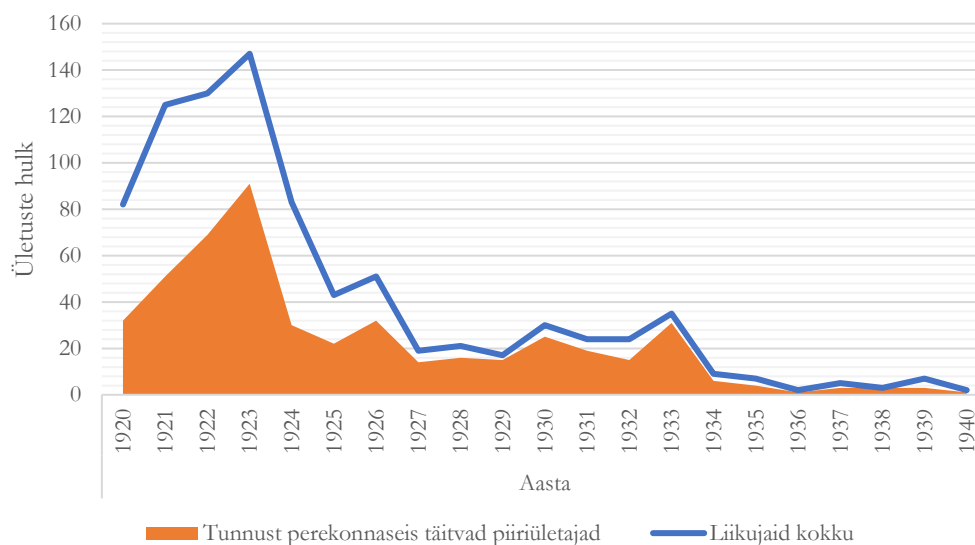
Vaatamata naiste suuremale osakaalule kõrgema ületustega aastatel, olid mõlemal suunal kõigil aastatel ülekaalus siiski meesterahvad.

2.5. Perekonnaseis

Loata piiriületajate kaartidel on tunnus „perekonnaseis täidetud Eesti-Nõukogude suunal I ja II perioodil 40-50% juhtudest, III perioodil ligi 20% kõigist juhtudest. Nõukogude-Eesti suunal on varieeruvus suurem. I perioodil jääb see vahemikku 39-64%. II perioodil on perekonnaseis täidetud rohkem kui 90%. Tunnus „perekonnaseis“ sisaldab väärtusi *vallaline*, *abielus*, *lesk* ning *lahutatud*.

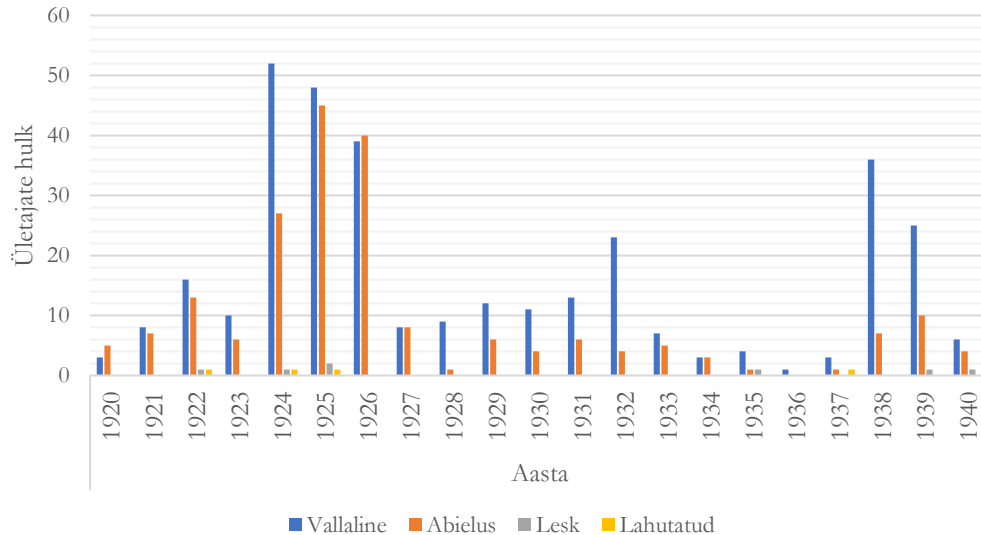
Graafik 23. Tunnust „perekonnaseis“ täitvad piiriületajad Eesti-Nõukogude suunal

Graafik 24. Tunnust „perekonnaseis“ täitvad piiriületajad Nõukogude-Eesti suunal

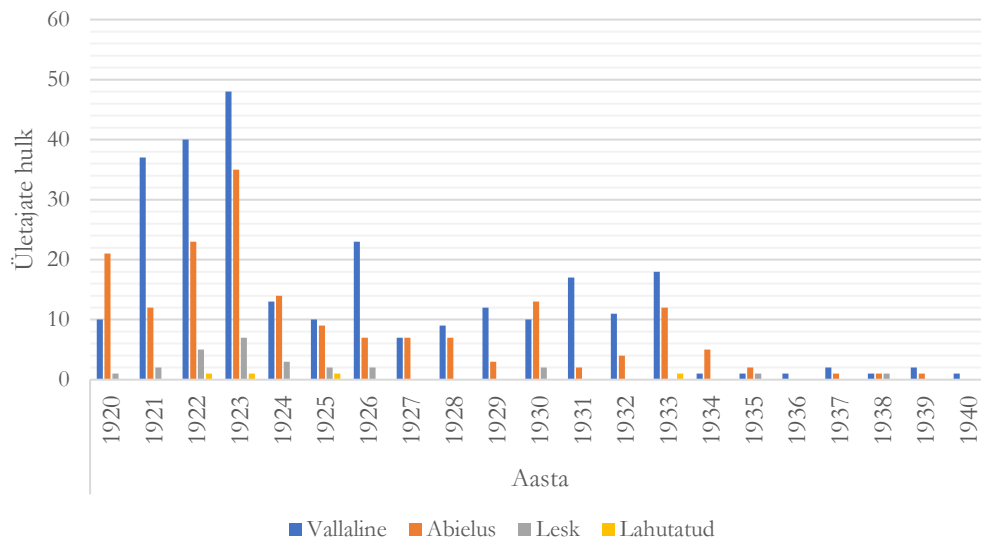
Eesti-Nõukogude suunal olid kõigil kolmel perioodil ülekaalus vallalised piiriületajad, kusjuures nende osakaal oli kõige väiksem I perioodil, ulatudes 52% piiriületajatest. II ja III perioodil on need näitajad vastavalt 69% ning 74%. Abielus inimeste hulk on kõrgeim I perioodil, see on täidetud 45% piiriületajate puhul. Hiljem II ja III perioodil on need näitajad vastavalt 30% ja 23%, mis on tingitud piiriületajate keskmise vanuse alanemisest. Leskesid ja lahutatud piiriületajaid on igal perioodil 1% kuni 2%.

Analüüsides piiriületusi aastate lõikes, on näha, et kuigi Eesti-Nõukogude suunal on I perioodil vallaliste osakaal suurem, on aastate lõikes vallaliste ja abielus piiriületajate näitajad peaaegu võrdsed. Suurimat erinevust on märgata 1924. aastal, mil abielus piiriületajaid oli kaks korda vähem kui vallalisi. II perioodil hakkasid domineerima vallalised, välja arvatud 1927. ja 1934. aastal. Proportsionaalselt sarnaneb 1927. aasta vallaliste ja abielus olnute suhe 1926. aastaga. Aastate 1934-1936 osas pole kahjuks piisavalt võrdlusmaterjali, sest loata liikujaid, kelle puhul tunnus „perekonnaseis“ täidetud oleks, on alla kümne. Vallaliste osakaal oli suurem ka III perioodil, mis oli tingitud nooremate vanusegruppide esiletõusust.

Graafik 25. Perekonnaseis Eesti-Nõukogude suunal

Nõukogude-Eesti suunal olid piiriületajate seas samuti ülekaalus vallalised ning märgatavaid proportsionaalseid erinevusi perioodide vahel ei esinenud. I ja II perioodil on vallaliste osakaal olnud vastavalt 58% ja 59%. Abielus piiriületajate osakaal on vastavalt 34% ja 37%. Erinevalt teistpidisest suunast on Nõukogude-Eesti suunal suurem lehestunud inimeste osakaal, keda oli I perioodil 7% ning II perioodil 3%. Lahutatud inimesi oli mõlemal perioodil 1%.

Graafik 26. Perekonnaseis Nõukogude-Eesti suunal

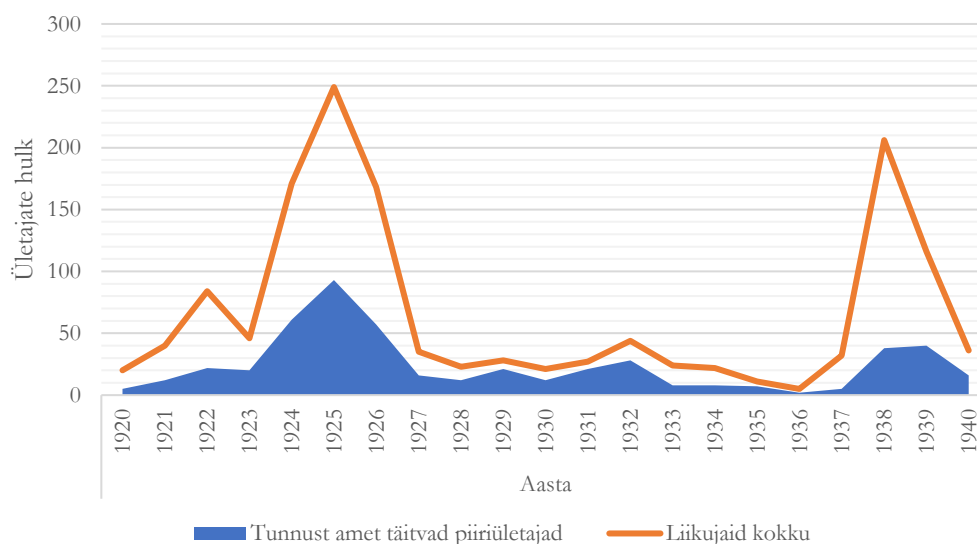
Samal suunal jääb silma, et aastate lõikes on I perioodil vallaliste ja abielus inimeste osakaal ebaproportsionaalne. Abielus inimeste osakaal on suurem 1920. ja 1924. aastal. Kui viimase

aasta osas on see vaid marginaalne nähtus, siis 1920. aastal on abielus piiriületajate osakaal kaks korda suurem. 1921. aastal moodustab abielus inimeste osakaal ainult veerandi kõigist juhtudest. Järgnevatel aastatel hakkas abielus inimeste osakaal kasvama, mis viitab ületuste perekondlikele seotusele. Kuigi II perioodi kohta on analüüsitavat materjali vähe, võib 1930. aastate alguses täheldada taas vallaliste ületajate osakaalu kasvu.

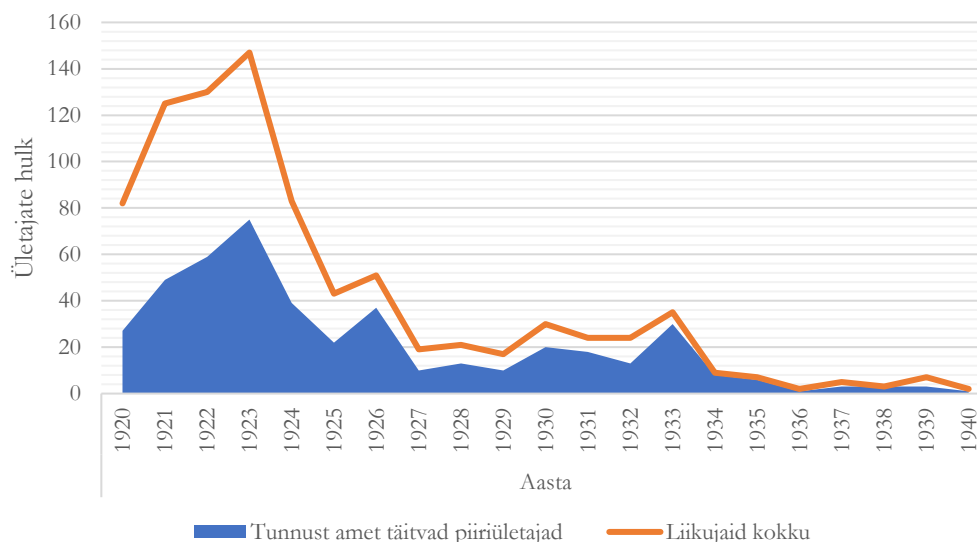
Kuigi aastate lõikes loata liikujate perekonnaseis varieerub, on igal perioodil ning mõlemal suunal ülekaalus eelkõige vallalised piiriületajad, mida on võimalik seostada piiriületajate vanuselise jaotumisega, mille järgi olid piiriületajad võrdlemisi noored.

2.6. Amet

Tunnus amet on täidetud Eesti-Nõukogude suunal I perioodil ligi 33%, II perioodil üle 50% ning III perioodil ligi 18% juhtudest. Vastupidisel Nõukogude-Eesti suunal on I perioodil *amet* täidetud 39% kuni 73% ning II perioodil 54% kuni 86%. Mida suurem on ületuste hulk, seda väiksem on tunnuse täituvus. Enamasti on tegemist töölistega. Esinevateks väärtusteks, mida esineb rohkem kui viis korda, on *põllutöeline*, *tööline/lihttöeline*, *kingsepp*, *kalur*, *lukksepp*, *vabrikutöeline*, *maaler*, *katelsepp*, *kaupmees*, *rätsep*, *käsitöeline*, *autojuht/mehaanik*, *tisler* ja *õpetaja*. Enim esineb põllutöölisi, lihttöölisi ja kalureid. Tuleb märkida, et väärtustel on veidi erinev sõnastus, mistõttu võib protsentuaalne täituvus olla tegelikkusest veidi suurem.

Graafik 27. Tunnust „amet“ täitvad piiriületajad Eesti-Nõukogude suunal

Graafik 28. Tunnust „amet“ täitvad piiriületajad Nõukogude-Eesti suunal

Teistest eristuvaks grupiks inimesi, kes liikusid mõlemal suunal, on õpetajad. Eesti-Nõukogude suunal liikus sellel perioodil kuus õpetajat. Kõik nad ületasid piiri 1920. aastatel. Kõik neist ei olnud aga õpetajad Eestis, osa neist asus õpetajaametisse alles Nõukogude Liidus.

Esimese kooliõpetajana ületas piiri Harjumaalt Juurust pärit 1890. aastal sündinud August Riismann, kes esines varjunimede Karlsson ja Tuisk all.⁴⁰ Hariduse oli ta omandanud Tallinna linnakoolis, mille lõpetas 1908. aastal. Aasta hiljem sooritas ta õpetajate kutseeksami ning asus tööle kooliõpetajana Rapla-Kodila algkoolis. 1920. ja 1921. aastal tegi ta Rapla läheduses tegutsenud salaorganisatsiooni ülesandel kommunistlikku kihutustööd ning põgenes 1921. aasta suvel salaja Nõukogude Liitu. Tema tegevusest piiri taga ei ole eriti palju teada. 1925. aasta sügisel saadeti Riismann kommunistliku partei Eesti sektsiooni käsul Eestisse tagasi eesmärgiga teha kihutustööd Eesti riigi kukutamiseks. Riismann tabati 20. aprillil 1926, mil ta kohtus tänaval Eesti Tööliste Partei ühe juhtfiguuri Paul Abramsoniga.⁴¹

1924. aastal läksid ilma loata Nõukogude Liitu kaks õpetajat – Konstantin Pau ning Eduard Päll. Konstantin Pau⁴² kohta on teada vaid see, et tema vend Friedrich Pau teenis Kaitseväes ohvitserina. Eduard Pälli poliitiline aktiivsus on juba paremini jälgitav.⁴³ Tegu on hilisema Eesti NSV riigitegelane ja keeleteadlase Eduard Pälliga (1903-1989). Kuigi kaart kinnitab Pälli

⁴⁰ Isik_id = '71871'

⁴¹ „Abramsotside partei lõpp“, *Järva Teataja*, 23.04.1926, 30.

⁴² Isik_id = '165770'

⁴³ Isik_id = '174358'

ületust vaid 1924. aastal, siis varasemalt läks Päll Venemaale Punaarmee koosseisus juba Vabadussõja perioodil. Eestisse naases ta arvatavasti 1924. aastal ning pärast 1. detsembri riigipöördekatset läks ta tagasi Nõukogude Liitu. Nõukogude ametlikus elukirjelduses ei ole Pälli osavõttu riigipöördekatsest mainitud.⁴⁴ Poliitilise politsei andmetel kuulus Eduard Päll EKP Petrogradi kollektiivi, komsomoli ning eestlaste agitatsiooni ja propaganda liikmete nimekirja.

1925. aastal läksid Nõukogude Liitu samuti kaks õpetajat. Esimene neist, Johan Mägi, oli juba varasemalt 1918. aastal eesti kommunistidega läbi käinud. Arvatavasti sattus ta Punaarmee taganemisega Venemaale. 1920. aastal tuli sõjapõgenike ešeloniga Eestisse tagasi. Tema tegevusest Eestis miskit eriti teada pole, küll aga osales ta 1. detsembri riigipöördekatsetes. Pärast selle nurjumist põgenes ta Nõukogude Liitu tagasi. Kaartidel on märgitud, et Mägi tegutses Eesti osakonna keskbüroo sekretärina ning osales ka Eesti osakondade kongressil augustis 1919. Nõukogude Liitu tagasi pöördudes sai temast ajalehe Edasi toimetuse esimees ning Tööraha Ülikooli rektor.⁴⁵

Teisest isikust, Friedrich Rossist, sai õpetaja alles pärast piiriületust 1925. aasta alguses.⁴⁶ Ross oli õppinud Väike-Maarja Ühisreaalgümnaasiumis, kuid kommunistliku meelsuse ja poliitilise agitatsiooni tõttu lõpuklassist välja visatud.⁴⁷ Nõukogude Liidus sai temast kooliõpetaja Luuga eesti asunduses.

Amanda Ross (neiup. Antje) oli samuti õpetaja.⁴⁸ Tegu oli noore alaealise, 1911. aastal sündinud kooliõpilasega, kes oli läbikäimises Nõukogude Venemaa saatkonnas teeniva Oskar Sõerdiga. Sõerd andis Rossile ülesandeks sidemete loomise Keskvangimajas viibivate poliitvangidega. Tüdrukul õnnestus vangivalvur Johannes Lippuri kaudu saada kontakt Aleksander Reseviga, keda süüdistati salakuulamises. Amanda Ross toimetas edasi Resevi kirju teistele põrandaalustele kommunistidele. Poliitiline Politsei võttis tütarlapse peagi valve alla. 1927. aasta veebruaris avastati, et ta on oma kodukohast lahkunud. Nagu hiljem selgus, põgenes ta salaja Nõukogude Liitu, kuhu elama jäi. Nõukogude Liidus abiellus ta samuti üle

⁴⁴ „Eduard Päll 380. valimisringkonna saadikukandidaat Rahvuste Nõukogusse“, *Sirp ja Vasar*, 16.01.1946, 13.

⁴⁵ Isik_id = '35321'

⁴⁶ Isik_id = '404500'

⁴⁷ „Kommunistide tegelased“, *Kaja*, 12.10.1924, 274.

⁴⁸ Isik_id = '405523'

piiri liikunud Heinrich Rossiga. See, et Amanda Ross õpetajana töötas, selgus alles 1936. aastal ajalehes Edasi, kus seisis, et Amanda Ross töötab Tomski linnas Lenini nimelises keskkoolis.

Nagu nähtub Eesti-Nõukogude suunal liikunud inimeste juhtumitest, oli tegu kommunistliku liikumisega seotud noortega, kes asusid tööle õpetajana pärast Nõukogude Liitu põgenemist.

Teistsugune pilt avaneb aga Nõukogude-Eesti suunal liikujatest. Sealtpoolt liikus üle piiri Eestisse kokku kaheksa kooliõpetajat, kellest üks on eespool mainitud August Riisman. Nende kooliõpetajate puhul ei ole parteiline kuuluvus tuvastatav, v.a. erandlik Riismann. Lisaks ka Karl Seljak, kelle puhul ei olnud parteisse kuulumine märgitud, täheldatud on vaid tema soov 1921. aastal Eestisse tulla. Kuus ülejäänud õpetajat ei ole otseselt millegi kahtlasega silma paistnud ning nende poliitilise mineviku kohta ei ole tehtud mingeid märkmeid. Võrreldes Eesti-Nõukogude suunal liikujatega on see õpetajate grupp oma sünniaastatelt vanemad, neil on Nõukogude Liidu kodakondsus ning nad on enamasti rahvuselt venelased. Mitmed neist saadeti Nõukogude Liitu tagasi. Paraku ei ole nende puhul kaartide põhjal võimalik tuletada Eestisse tuleku põhjuseid, võib vaid arvata, et nad jäid Nõukogude Liidus toimunud repressioonide haardesse.

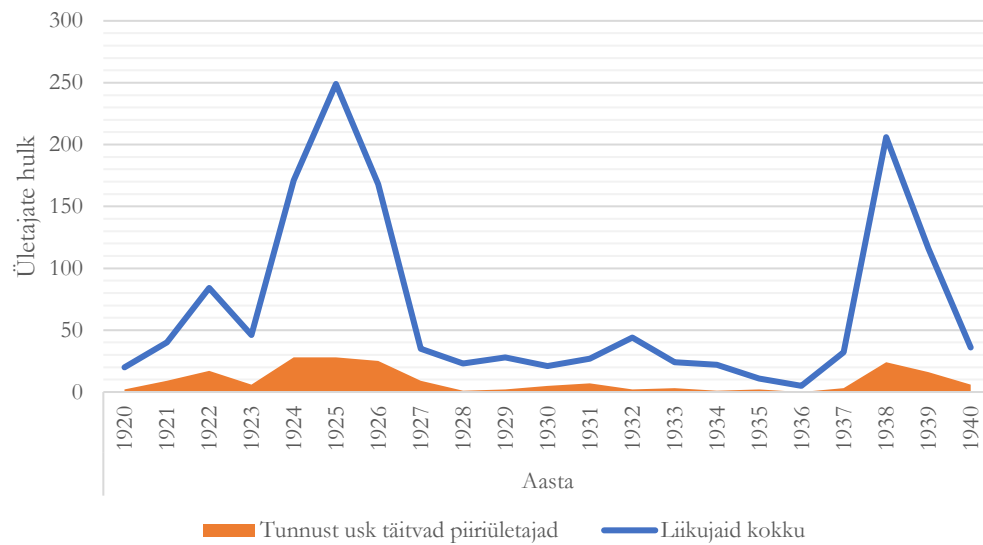
1930. aastatest on tähelepanuväärne eestlasest kooliõpetaja Friedrich Tootsmanni juhtum, kes saadeti Eestisse salakuulamise eesmärgil.⁴⁹ Ta ületas piiri 21. novembril 1934 Pihkva OGPU ametniku ülesandel. Tootsmanni perekond elas küll Nõukogude Liidus, kuid tema onu elukohaks oli Räpina vald. Ta tabati Venemaale tagasiminekul Liivamäe jaama juures. Nõukogude Liitu saadeti ta tagasi alles 26. märtsil 1939. aastal.

2.7. Usk

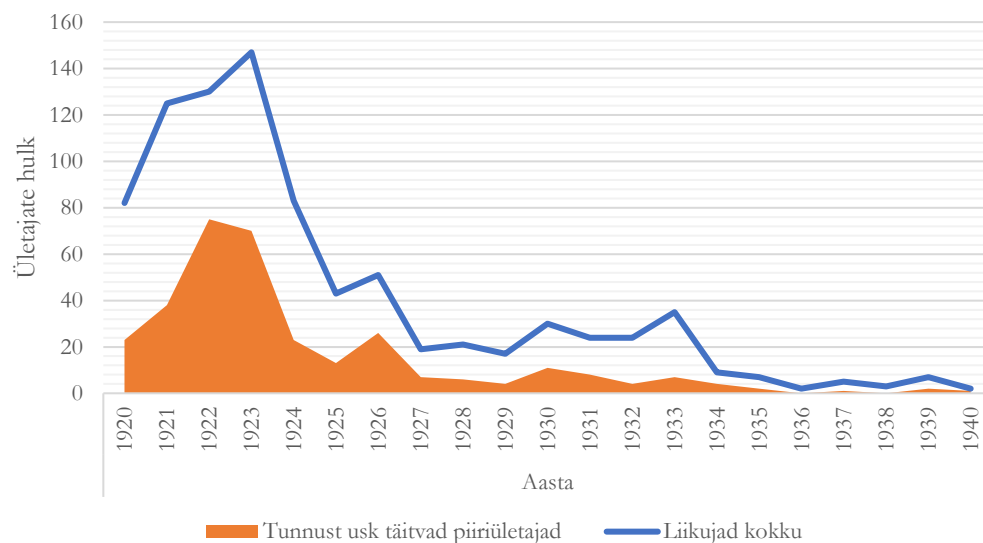
Tunnus usk on täidetud Eesti-Nõukogude suunal igal perioodil võrdlemisi vähe, jäädes intensiivsema ületustega aastatel täidetuks alla 15% protsendi juhtudest. Seevastu Nõukogude-Eesti suunal on tunnus täidetud võrdlemisi hästi juba 1920. aastate alguses, olles tunnusena esindatud ligi 50% piiriületajate puhul. Väheste märgete põhuseks võib pidada tunnuse vähest olulisust. Samas on võimalik, et alates 1920. aastatest ei olnud enam tegelikkuses niivõrd oluline konfessionaalne määratlemine. Lisaks oli sekulariseerumine üks Nõukogude Liidu

⁴⁹ Isik_id = '102550'

poliitilisi sihte, mistõttu ei avaldu usuline kuuluvus just Eesti-Nõukogude suunal liikujate puhul.

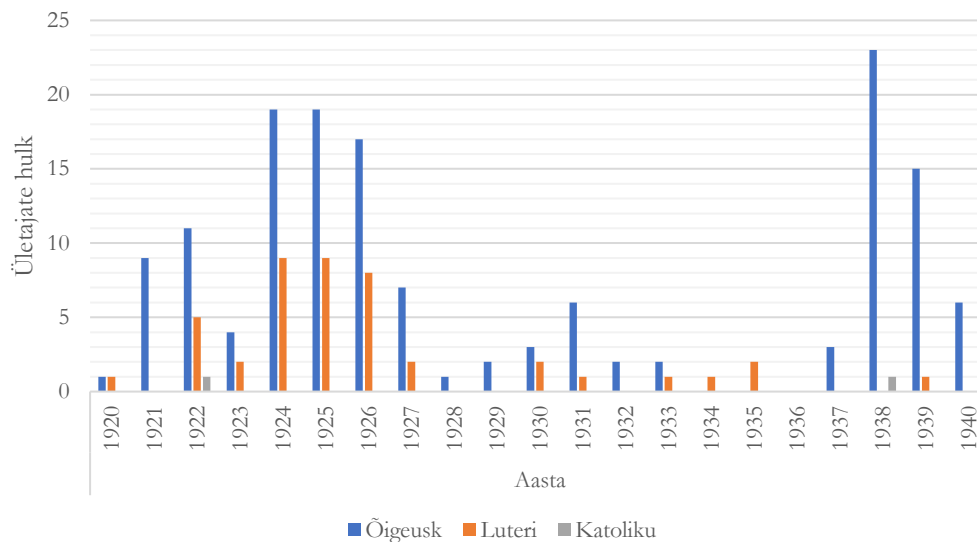

Graafik 29. Tunnust „usk“ täitvad piiriületajad Eesti-Nõukogude suunal

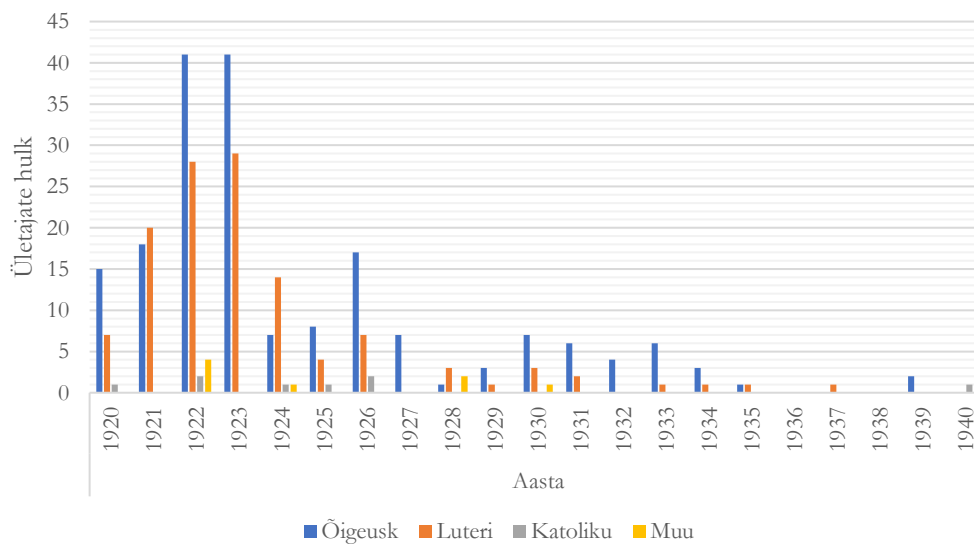
Graafik 30. Tunnust „usk“ täitvad piiriületajad Nõukogude-Eesti suunal

Nendest vähestest piiriületajatest, kelle puhul on täidetud tunnus usk, on Eesti-Nõukogude suunal domineerivad igal perioodil domineerivad õigeusklikud liikujad. Vähest luterliku taustaga piiriületajaid on märgata aastatel 1924-1926, kui kasvas ka eestlastest piiriületajate osakaal.

Graafik 31. Usk Eesti-Nõukogude suunal

Nõukogude-Eesti suunal on samuti õigeusklikud liikujad ülekaalus. Enamasti on tegemist venelastega, mis tähendab, et tunnus usk on fikseeritud peaaugjalikult venelaste puhul. Vähesed piiriületajad, kelle tunnusele on antud väärtus *muu*, on moslemid ja juudid.

Graafik 32. Usk Nõukogude-Eesti suunal

Nagu vähestest andmetest selgus, võib piiriületajate konfessionaalsest jaotumisest enamjaolt välja lugeda kuulumist õigeusklikku usulahku.

3. Piiriületuste poliitiline, piirkondlik ja tutvuskondlik tasand

Selles peatükis analüüsitakse illegaalsete ületuste põhjuseid. Põhjuseid analüüsitakse isikukirjelduskaartidel leiduvate märksõnade järgi, kuid samas kasutatakse ka Poliitilise Politsei fondides leiduvaid nimekirju ja aruandeid. Lisaks on põhjuste näitlikustamiseks põimitud mõningaid üksikjuhtumeid.

3.1. Piiriületuste põhjused

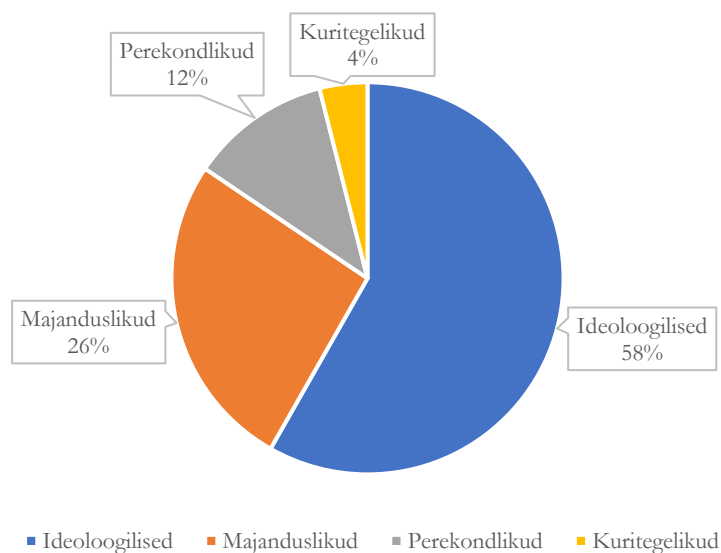
Väärtuslikuks allikaks piiriületajate eesmärkide analüüsil on Poliitilise Politsei Valga vanemassistenti fondis (ERA.4304)⁵⁰ säilinud nimekirjad, kus 66% juhtumitest on kirjas Nõukogude Liitu mineku põhjused.⁵¹ Nimekirjad on aastate 1918-1926 kohta ning hõlmavad inimesi üle kogu Eesti, kellest enamus pärines siiski piiriäärsetelt aladelt. Enamus nimedest on kajastatud ka isikuandmete kartoteegis. Kuigi piiriületuste põhjused on sõnastatud erinevalt, saab need mõtteliselt jagada neljaks kategooriaks (Graafik 33):

- 1) ideoloogilised – 251 piiriületust
- 2) majanduslikud – 113 piiriületust
- 3) perekondlikud – 50 piiriületust
- 4) kuritegelikud – 17 piiriületust

Need kategooriad on moodustunud märksõnadest lähtuvalt ning ei ole teineteist välistavad. Märksõnad esitavad ületuse põhjuse paarisõnaliste märgetenä. Suurim hulk ületusi toimus ideoloogilisel põhjustel (58%). Põhjuste märksõnaspekter oli selle kategooria lõikes ka kõige laiem. Enim on esindatud järgmised rühmad: *kommunistide poolehoidja, kommunist, ületus kommunistliku salaorganisatsiooni ülesandel, 1. detsembri riigipöördekatsest osavõtja, väejuht või teenistusest kõrvalehoidja, salakuulaja, poliitilised põhjused*. Teise põhjusena, mis moodustab veerandi märgitud ületustest, on majanduslikud põhjused (26%). Need hõlmavad märksõnu *majanduslikud põhjused, tööotsija ja paremad elutingimused*. Oluline roll on olnud ka perekondlikel põhjustel (12%), mis hõlmab märksõnu *kodused konfliktid, perekonna otsija või perekondlikud põhjused*. Kuritegelikud põhjused (4%) kattuvad arvatavasti paljuski ideoloogilistega, kuid selle alla on koondatud märksõnad *kohtu eest pageja, kriminaalsed põhjused või kriminaal*.

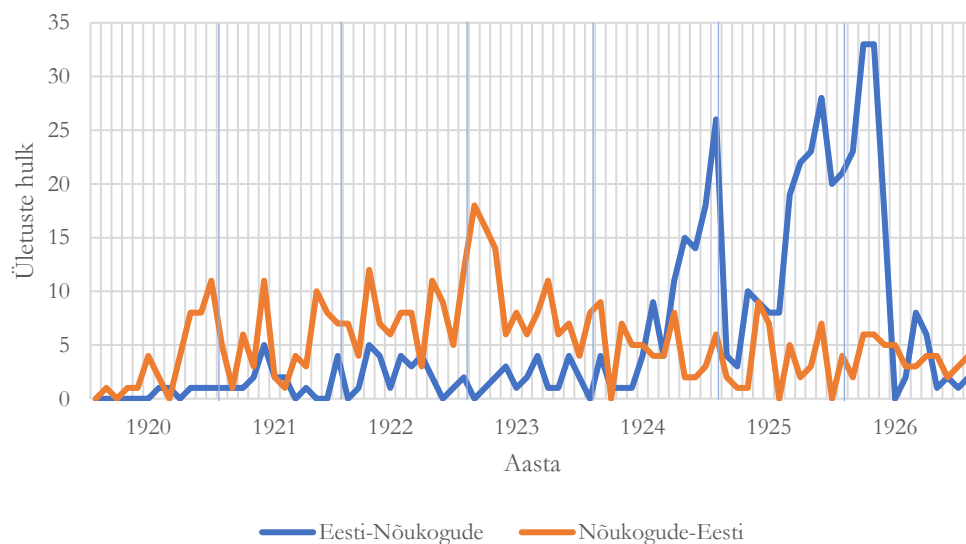
⁵⁰ Kuigi antud struktuuriüksus oli osa Poliitilise Politsei süsteemist, ei kuulu selle arhiivimoodustaja materjalid kartoteeki. Erinevalt teiste komissaride ja vanemassistenti materjalidest anti see arhiiviaines 1940. aastatel üle Ajalooarhiivile. Materjal liigutati Tallinnasse alles 1960. aastatel.

⁵¹ RA.ERA.4304.1.74. Nimekirjad salaja üle piiri Nõukogude Liitu läinud isikute kohta

Graafik 33. Illegaalselt Nõukogude Liitu läinud inimeste põhjused 1926. aasta nimekirjade põhjal

Olulise momendina mängib piiriületuste ideoloogiliste põhjuste juures rolli 1924. aasta mässukatse ning selle läbikukkumine, mida näitab piiriületuste analüüs kuude kaupa I perioodi kestel. Nagu varasemast analüüsist selgus, oli 1924-1926 piiriületuste poliitiline motivatsioon kõrgeim kui teistel aastatel.

Graafik 34. Illegaalsed piiriületused kuude kaupa 1920-1926

Piiriületuste analüüs kuude kaupa ei ole 1920. aastatel päris täpne, sest sellel perioodil on võimalik tuvastada eelkõige piiriületuse toimumise aasta, kuid mitte ületuse kuu. Siiski annab ka vähene teave aimu ühiskondlike sündmuste mõjust piiriületustele. Piiriületuste arv kasvab

Nõukogude-Eesti suunal 1923. aastani. See protsess oli arvatavasti mõjutatud Nõukogude Liidust opteerumisega, millele seadis Nõukogude Venemaa omalt poolt takistusi. Eesti-Nõukogude suunal muutusid liikumised intensiivsemaks alates 1924. aasta teisest poolest juba enne kommunistide riigipöördekatset, kuid esimesena ilmneb ületuste tuntav tõus 1924. aasta detsembris. Lisaks tuleb arvestada, et mitmete riigipöördekatsetes osalenute täpsemat ületuse hetke ei ole võimalik tuvastada, sest tihti seisab nende kaardil märges „*lahkunud pärast kommunistide riigipöördekatset*“, mis ei viita konkreetsele ületuse kuule. Ületuste suuremat intensiivsust on taas märgata 1925. aasta teisel poolel, ka siis olid paljud Eestist lahkunud inimesed kaudselt seotud 1924. aasta riigipöördekatsega. Enamasti oli tegu eeluurimisvanglast vabanenutega, kes pärast seda Nõukogude Liitu läksid. Siinkohal tuleks täpsustada, et enamus ületajaid olid pärit Eesti idapiiri äärest ning neil puudus otsene seos kommunistide riigipöördekatsega. Kohati võis siin olla mõjutajaks Nõukogude Liidu uus majanduspoliitika, mis lubas teataval määral eraettevõtlusega tegeleda. Lisaks viis Nõukogude majanduse äralõikamine 1920. aastate esimesel poolel piiriäärsed inimesed majanduslikku isolatsiooni, mille tõttu võisid paljud näha ideaalina elu Nõukogude Liidus.⁵² Teisest küljest hakkas Nõukogude Liit kujundama piiripoliitikat, mille eesmärk oli piiriäärsetes elanikes Nõukogude Liidu suhtes sümpaatiat tekitamine.

Pärast kommunistide poolt korraldatud 1. detsembri riigipöördekatse läbikukkumist tajuti Eestis selgelt, et Nõukogude Liit keskendub oma läänepoolsetel piirialadel rahva sõjalisele ettevalmistusele. Tegemist oli sõjalisi eesmärke täitva plaaniga, mis valmistus kaitsesõjaks Ida-Euroopast tuleneva võimaliku invasiooni eest.⁵³ Eesti võimud teadsid, et Nõukogude Liidus on välja töötatud kava, millel oli kaks peamist eesmärki. Esiteks oli vaja rakendada kohalike piiriäärsete elanike kaasabi Nõukogude sõjaväele juhuks, kui nad peaksid piiriäärses vööndis ülesandeid täitma. Teiseks pidid piiriäärsed elanikud valmis olema sõjaliseks kaitseks läänepoolse sõjalise rünnaku puhul. Militariseerimise kava oli järkjärguline ning selle esimene osa kujutas endas poliitilise meelsuse kujundamist. Propagandistlikud võtted ise ei tuginenud niivõrd poliitilistele, vaid majanduslikele faktoritele. Nõukogude poolsetele piiriäärsetele inimestele rõhutati, et eesmärk on piir vabastada, et jõuda tooraineni, mis asub Narvas ja

⁵² Jaak Valge, „Mitteametlik Kaubavahetus Eesti-Vene Piiril Aastatel 1921-1924“, *Akadeemia*, 1992, 1200–1227.

⁵³ Tõnu Tannberg, „Baltikumi Kohast Nõukogude Liidu Sõjalistes Kavades 1920.-1930. Aastatel. Maailmarevolutsiooniideest Konkreetsete Sõjaplaanideni“, *Eesti Ajalooarhiivi Toimetised: Artiklite Kogumik*, 2002, 143–185. lk 168

Tartus.⁵⁴ Lisaks tehti piiriäärsetele elanikele soodustusi, näiteks tähendas see suures osas tasuta riigimaa kasutamise võimalust. Samuti korraldati piiril propagandakoosolekuid, millega prooviti Eesti poole elanikke veenda Nõukogude Liidu majandusliku ning sotsiaalse heaolu kasvus. Eesti-poolne riiklik piiripoliitika, mis oleks tegelenud riigivastaste meeleolude maandamisega piiriäärsetel aladel, oli 1920. aastatel võrdlemisi nõrk.⁵⁵ Arvestades suurt piiriületuste hulka Eesti-Nõukogude suunal 1920. aastate keskel, oli Nõukogude propagandistlikul tegevusel tugev mõju.

Üldistavaid aruandeid piiriületajate kohta on säilinud vähe ning needki on üsna üldsõnalised. Samas ei pruukinud piiriületus alati niivõrd eesmärgistatud tegevus olla. Piirivalve ettekandest 9. maist 1940 on täheldatud, et ligi 80% Nõukogude Liitu läinud inimestest on teinud seda uudishimust ja seiklusjanust, eriti noorte puhul. Täiskasvanute kohta arvati, et 75% piiriületajatest läksid Nõukogude Liitu tööotsimise eesmärgil. Ülejäänute puhul oli tegemist pigem kurjategijate ja seiklejatega.⁵⁶

Üheks oluliseks momendiks 1920. aastatel salaja Nõukogude Liitu läinud noorte puhul, oli hariduse omandamine, seda suuresti töölisorganisatsioonidesse kuulunud noorte näitel. Kaarte, mis kajastavad Nõukogude Liidus omandatud haridust, on alla 200. Tihti on noored suundunud õppima Leningradi vähemusrahvuste kommunistlikku ülikooli või Internatsionaali sõjakooli. Kuigi Internatsionaali sõjakool oleks pidanud koondama endas soomlasi, eestlasi ja korealasi, olid koolis õppima asunud piiriületajad enamasti vene rahvusest.⁵⁷ Leidub näiteid isikutest, kes arvasid siiralt, et elu Nõukogude Liidus pakub rohkem valikuvõimalusi. Üheks ehedaks näiteks on 1904. aastal sündinud Sergei Turbakov, kes elas Narva linnas Linavabriku tänaval ja otsustas 7. septembril 1925 salaja Nõukogude Liitu minna, et hoida kõrvale kohustuslikust kaitseväeteenistusest. Paar kuud hiljem saatis ta Leningradist kirja endisele ülemusele, Narva linavabriku dirrektorile Aleksander Tannbergile. Olles veel tulvil värsket optimismi, selgitas ta oma vaateid ja elu perspektiive Nõukogude Liidus. Tema vend teenis samal ajal aega Punaarmees. Leningradi vabrikutöölisena oli ta arvamusel, et seal hinnatakse töölisi rohkem

⁵⁴ RA.ERA.31.4.291, L. 1;4: Sõjaministri ettekanne Nõukogude valitsuse kavatsuste kohta piiriäärsete elanike militariseerimiseks.

⁵⁵ RA.ERA.14.1.1935, L. 25-27: Petserimaa olude kirjeldus 1927. Riikliku propaganda puudus ning Nõukogude Liidu piiripoliitika

⁵⁶ RA.ERA.61.1.284, L. 36-36p: Salajane ettekanne piirivalve üldosakonna ülemale

⁵⁷ RA.ERAF.1.309.23: Parteiajaloo Instituudi direktor A. Panksejevi ja erupolkovnik A. Pusta õiend 1920. aastatel Petrogradis tegutsenud Internatsionaalsest Sõjakoolist ja selle endiste eestlastest kursantide kokkutulekust 29. juulil 1971

kui Eestis ning enda elus näeb ta perspektiivi selles, et saab õppida õhtukoolis inseneriks.⁵⁸ Siiski sai selline optimism osaks arvatavasti vaid vähestele.

Poliitiline motivatsioon domineeris piiriületustel 1920. aastate algusest sama kümnendi keskpaigani. Kuivõrd oli see tingitud kommunistlike organisatsioonide survest, ei tule kaartide infost välja. Kindlasti oli poliitiliselt motiveeritud salakuulajate liikumine, mis hõlmas kogu käsitletavat perioodi.⁵⁹ Piiriületajate poliitiline minevik, mis aitab samuti motive analüüsida, käsitletakse lähemalt järgmises alapeatükis.

Majanduslikult motiveeritud liikumised toimusid mõlemal suunal. Eesti-Nõukogude suunal liikujate puhul oli tegemist harilikult tööotsijatega, kelle väljavaateid võis mõjutada 1921. aastal välja kuulutatud uus majanduspoliitika, millele lisandus venelaste tihedam kultuuriline seos Nõukogude Liidu aladega.⁶⁰ Usku Nõukogude majanduslikku edusse võib täheldada ka ülekuulamisprotokollides, kus rõhutatakse Venemaa paranevat majanduslikku seisu võrreldes Kodusõja aastatega.⁶¹ Real juhtudel olid majanduslikud ja poliitilised tegurid põimunud, reeglina on need inimesed jäänud suunamuutuste hammasrataste vahele. Eelkõige leidub selliseid näiteid 1930. aastate algusest, mil Nõukogude Liidus algas esimese viisaastaku raames süsteemne kollektiviseerimine. Selle näitlikustamiseks võiks tuua Novgorodi kubermangus elanud Voldemar Tarkuse juhtumi, kes keeldus 1929. aastal kolhoosi astumast, pärast mida määrati talle kõrged normid, mida ta ei suutnud täita. Tarkus vangistati ning teda süüdistati kolhooside vastases tegevuses, mille eest ta Solovetsi saarele sunnitööle saadeti. Sealt põgenes Tarkus Inglise kaubalaevaga Mapple-Grove Inglismaale, kust ta omakorda Eestisse saadeti.⁶² Sellised juhtumeid ei kajasta kartoteek küll massiliselt, kuid siiski on nende kaudu markeeritavad seosed ületuste põhjuste ja tagajärgede vahel. Sarnaseid andmeid võib leida ka Poliitilise Politsei ülekuulamisprotokollidest.⁶³

Nõukogude Liidust tulnud inimeste põhjused selguvad hästi 1932. aastal üle piiri tulnud Aleksei Tretjakovi ja Gennadi Oštšepkovi juhtumite näitel. Nagu nende

⁵⁸ RA.ERA.31.4.291, L. 2-2p: Sergei Turbakovi kiri Aleksander Tannbergile.

⁵⁹ Lisa 5. Valimis registreeritud salakuulajate arv aastast

⁶⁰ Häli Ann Reintam, „Eesti välisränne 1920-1940“ (Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool, 2014), 23.

RA.ERA.14.1.1935, L. 19: Petserimaa olude kirjeldus 1927. Üldine tööpuudus ning töövõimalused sisemaal ja selle takistavad põhjused.

⁶¹ RA.ERA.947.1.85, L. 202-202p: Aleksander Gusteli ülekuulamisprotokoll.

⁶² Isik_id 57756

⁶³ RA.ERA.947.1.104, L. 721-721p: Grigori Mosini ülekuulamisprotokoll.

ülekuulamisprotokollidest lugeda võib ajendas inimesi Nõukogude Liidust lahkuma raske majanduslik olukord ja kõrged toiduainete hinnad, mis oli tingitud kooperatiivide loomisest ja plaanimajandusest. Vabamüügil kaupa polnud saada, seda tuli osta kõrge hinna eest mustalt turult. Lisaks puudus töölistel endil igasugune võimalus olukorda parandada. Nii tuldi Eestisse lootusega siin paremat tööd leida ja elamistingimusi parandada. Nimetatud kahe mehe piiriületus on olnud võrdlemisi juhuslik, teineteist said nad tundma ainult mõni päev enne Eestisse põgenemise otsusele jõudmist.⁶⁴ Piiriületuste juhuslikkus avaldub ka paljudes teistes protokollides. Samas ei olnud plaaninud mitmed neist Eestisse pikemalt jääda vaid Eestit nähti vaid vahepeatusena mõnda Euroopa riiki edasiliikumiseks.⁶⁵

Kahjuks ei ole 1930. aastate kohta allikate lünklikkusest tingituna võimalik anda protsentuaalset koondpilti piiriületuste põhjustest. Vastuseid küsimusele mis selgitaksid miks 11-20 aastaste osakaal 1930. aastate lõpus piiriületajate seas domineerivaks muutus, tuleb otsida teistest allikatest. Saab kinnitada, et enamus noortest piiriületajatest olid pärit piiriäärsetelt aladelt. Otsese piiriületuste põhjustajaks oli raadiopropaganda, mille mõju kasvas hüppeliselt 1930. aastate teisel poolel. Nõukogude Liit kasutas piiriäärsete elanike mõjutamiseks raadiosaateid. Ka Eesti piirivalve on ületuste suurenemise põhjustajana nimetanud Nõukogude Liidu intensiivistuvat propagandat,⁶⁶ mis selgitab ka miks sattusid politsei huviorbiiti piiriäärsed raadioabonendid. Piiriäärsete abonentide kohta on valdade kaupa koostatud nimekirju, kus lisaks elukohale märgiti ka isikute poliitiline meelsus, kuulatavad saated ning võimalikud Nõukogude propagandasaadete ühiskuulamised. Registreeritud abonente oli Petseri piirkonnas mõnisada, kellest enamus olid politseiasutuste teada siiski riigitruud. Kuid ka paljud riigitruud kodanikud kuulasid Nõukogude Liidu raadiosaateid. Siiski leidis igas vallas ka inimesi, kes politseiasutuse andmetel pooldasid eelkõige Nõukogude Liidus maksvat korda. Piirkonnaks, kus oli rohkem riigivastaselt meelestatud isikuid ning kus pidevalt korraldati raadio ühiskuulamisi, oli Pihkva järve äärne Senno vald, kus ühiskuulamisi korraldasid eelkõige kohalikud kalurid.⁶⁷

Raadiopropaganda kõrval võib piiriületuste põhjuseid leida veel demograafilistes protsessides, mis on seotud rahvastiku taastootmise suurenemisega. Piiriületajateks olid võrdlemisi noored

⁶⁴ RA.ERA.947.1.101, L. 203-213: Aleksei Tretjakovi ja Gennadi Oštšepkovi ülekuulamisprotokollid.

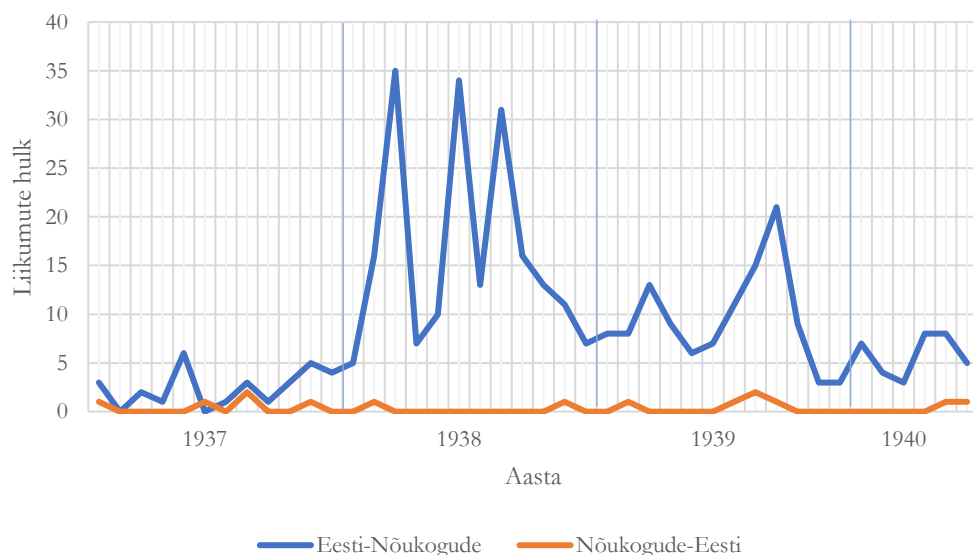
⁶⁵ RA.ERA.947.1.107, L. 145: Nikolai Gromovi ülekuulamisprotokoll.

⁶⁶ RA.ERA.61.1.284, L. 36-36p: Salajane ettekanne piirivalve üldosakonna ülemale.

⁶⁷ RA.ERA.29.4.99: Raadioabonentide nimekirjad koos andmetega nende poliitilise meelsuse ja Nõukogude Liidu raadiosaadete kuulamise kohta.

inimesed, kellest paljud olid sündinud pärast Eesti Vabariigi loomist 1920. aastate algul. Rahvastiku taastootmine kiirenes antud piirkonnas märgatavalt enne I maailmasõda. Pärast sõja aegseid tagasilööke hakkas sündide arv taas märgatavalt kasvama, mis vähemalt Petserimaa näitel süvendas maaprobleemi idapiiri ääres, kus maa viljakus oli kehv. Nooremate inimeste osakaal oli Petserimaal kõrgem kui mujal Eestis.⁶⁸ Kohalikus vene kogukonnas olid probleemid tekkinud juba varem seoses riigipiiride tõmbamisega. Mentaalselt oldi rohkem seotud Venemaa kui Eestiga. Kogukond ei tajunud end harmoonilise Eesti riigi osana, mistõttu ei soovitud ümber asuda näiteks sisemaale.⁶⁹ See tingis olukorra, kus rahvaarv territooriumil hakkas oluliselt kasvama, samas eriti piirkonnast välja ei rännatud. Eelkõige liikus uus põlvkond Petseri linna, mille elanikkond suurenes esimesel iseseisvusperioodil kasvas enam kui kaks korda, tõustes 2013 inimeselt 1922. aastal 4422 inimeseni 1936. aastal.⁷⁰

Nagu järgnevast graafikust selgub, tipnesid piiriületused 1938. aastal kolmel kuul. Enamus inimesi läks Nõukogude Liitu märtsis, juunis ja augustis. Harilikult on päevas registreeritud mitu ületust, mis tähendab, et noored inimesed läksid üle piiri mitmekesi. See, et piiriületused tipnesid eelkõige kevadel, oli teada ka kaasaegsetel. Selle põhjusena nähti eelkõige halba õppeedukust, mis noori Nõukogude Liitu minema ajendas.⁷¹

Graafik 35. Illegaalsed piiriületused kuude kaupa 1937-1940

⁶⁸ RA.EAA.5392.1.26, pagineerimata: Oleg Roslavlevi märkmed 1922. aasta Petserimaa ja Eesti rahva vanuselise struktuurist. Vt pilt Lisa 11

⁶⁹ RA.ERA.14.1.1395: Petserimaa olukorra kirjeldus aastast 1927.

⁷⁰ „Linnade rahvastik“, *Eesti arvudes 1920-1935 = Estonie en chiffres : résumé rétrospectif de 1920-1935* (Riigi Statistika Keskbüroo, 1937), 73.

⁷¹ RA.ERA.61.1.284, L. 36-36p: Salajane ettekanne piirivalve üldosakonna ülemale.

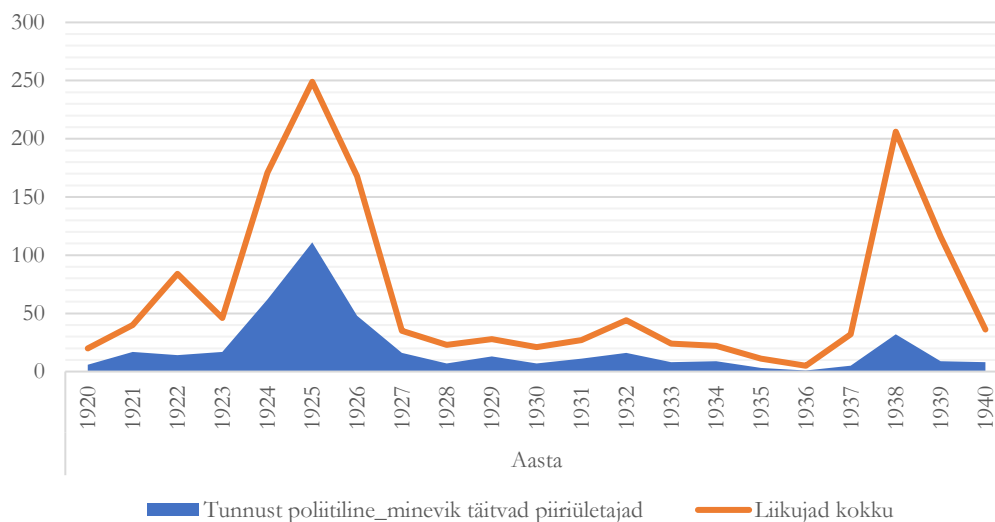
Noored inimesed, kes salaja üle piiri Nõukogude Liitu läksid, ei osanud ilmselt sealset elu endale piisavalt ette kujutada. Tihti mindi Nõukogude Liitu sõprade survele, kes enda väitel olid samamoodi toiminud. Piiri ületamisel mindi Nõukogude piirivalvuri juurde, kes illegaalsed piiriületajad vahi alla võttis ning edasi ülekuulamiseks toimetas. Alaealistele määrati karistuseks ligi aastane vanglakaristus, täisealistele isegi kuni kolme aastane vangistus. Piiriületajad saadeti Krestõ vanglasse, mille 7-ruutmeetrist kambrit tuli jagada teiste vangidega, ühte ruumi oli pressitud kuni 18 inimest. Noored teadsid, et piiriületuse eest tuleb kinni istuda, kuid nad polnud teadlikud vangistuse pikkusest. Venemaa elus pettunud noored pöördusid abi saamiseks Eesti saatkonna poole, kuid Venemaa võimaldas tagasisõidu loa vaid väga vähestele.⁷²

3.2. Piiriületajate poliitiline tegevus ja meelsus

Üle piiri liikujate puhul kogus Poliitiline Politsei rohkelt andmeid inimeste poliitilise mineviku kohta. Poliitilist motivatsiooni võib pidada ka üheks peamiseks piiriületuste põhjuseks. Andmeväli „poliitiline_minevik“ sisaldab võrdlemisi erineva väärtusega teavet. See võib sisaldada teavet tutvuste, kriminaalse mineviku, tegevuse kohta Kodusõja jms. ajal, kuid ennekõike avaldub siin isiku või isikute poliitiline tegevus ja nende poliitiline meelsus. Neid, kellel on poliitilise mineviku andmeväli täidetud, leidis Eesti-Nõukogude suunal 468 inimest (871 kaarti) ja Nõukogude-Eesti suunal 246 inimest (385 kaarti), selliselt on „poliitiline_minevik“ täidetud vastavalt 30% ning 24% piiriületajatest. Siinkohal on arvestatud ka selliste liikujatega, kelle ületuse aasta ei ole teada. Järgnevatest graafikutest on teadmata ületuse aastaga ületajad välja jäetud.

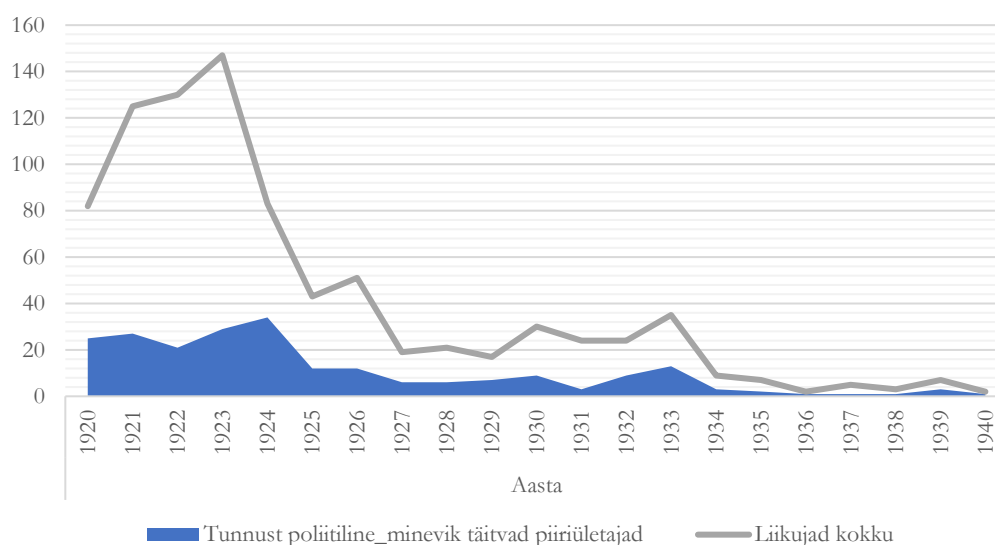
Eesti-Nõukogude suunal on poliitilist minevikku võimalik tuvastada eelkõige 1920. aastate keskel liikunud inimestel. Kuigi liikumiste arv kasvas ka 1938. aastal, siis nendel liikujatel ei ole andmeväli „poliitiline_minevik“ paljudel juhtudel täidetud, mis on ka mõistetav arvestades suurt noorte inimeste osakaalu.

⁷² RA.ERA.1093.1.363, L. 36: Piiriületajate seletused 23. jaanuar 1940.

Graafik 36. Tunnust „poliitiline_minevik“ täitvad piiriületajad Eesti-Nõukogude suunal

Nõukogude-Eesti suunal ei ole inimeste „poliitiline_minevik“ eriti nähtav. Kuigi ületuste näitajad olid kõrged ka 1920. aastate algul, ei ole selle perioodi liikujate poliitilise mineviku kohta palju teada.

Graafik 37. Tunnust „poliitiline_minevik“ täitvad piiriületajad Nõukogude-Eesti suunal

Külli Lupkin on oma bakalaureusetöös analüüsinud kommunistide andmestikku isikuandmete kartoteegis.⁷³ Lupkini valimisse on koondanud nii Poliitilise Politsei kui ka hilisema Saksa okupatsiooni perioodil tegutsenud Julgeolekupolitsei andmestik (kaardid). Tema on kaardid

⁷³ Külli Lupkin, „Eesti Kommunistide (1918-1944) andmestik Eesti Riigiarhiivi isikuandmete kartoteegi põhjal.“ (Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool, 2003).

jaganud viieks: poliitilist tegevust, poliitilist meelsust ja poliitilist kahtlust väljendavad kaardid ning eesti kommunistid välismaal ja tagaotsitavad. Selline jaotus tekitab teatud küsitavusi, kuna analüüs muutub kohati kaootiliseks, välja pole toodud ka märksõnade esinemissagedust. Kuigi bakalaureusetöö pakub poliitilise meelsuse analüüsi seisukohalt head perspektiivi, on käesolevas töös Lupkini poolt pakutud jaotusest loobutud. Siinkohal tehakse vahet poliitilist tegevust ja poliitilist meelsust kajastavatel kaartidel.

Märke kaardil		Eesti → Nõukogude			Nõukogude → Eesti		
		Kaartide arv	1920. aastad	1930. aastad	Kaartide arv	1920. aastad	1930. aastad
Poliitiline meelsus	Kommunistide poolhoidja	152	152	0	16	13	3
	Kommunistide/ N Vene korra pooldaja	45	24	21	12	11	1
	Kommunistlike kalduvustega/ vaadetega	34	25	9	7	7	0
	Kommunist	29	21	7	4	3	1
Poliitiline tegevus	Läbikäimises kahtlaste isikutega	15	11	4	10	7	3
	Riigipöördekatsetes osaleja	59	59	0	22	21	1
	Salakuulaja	49	34	15	35	20	15
	GPU	26	21	5	26	14	12
	Kutsutakse annetama	26	23	3	14	11	3
	Komissar	18	16	2	10	7	3
	Kihutustöö tegija	17	15	2	14	13	1
	Agitaator	13	13	0	6	6	0
	Enamlane	12	11	1	29	29	0

Tabel 2. Poliitilist meelsust ja poliitilist tegevust väljendavad kaardid

Andmeväljal „poliitiline_minevik“ on isiku või isikute taust esitatud lühitekstina, mis ei sisalda ühtlustatud väärtusi. Seetõttu on uurimistöös otsitud üksikuid sõnaühendeid nende tekstide seest, mis tähendab, et üks kaart võib sisaldada mitut sõnaühendit. Kuna tekst kaartidel on varieeruv, on statistika jaoks arvestatud kaartide, mitte inimeste arvuga. Ajaliselt määratlemata kaardid on tõenäosuse alusel paigutatud 1920. aastatesse. Siinjuures tuleb arvestada, et sama kaart võib kirjeldada liikumisi mõlemal suunal. Ühisosa tõttu on tabelisse koondatud tekstides enim esinevad märksõnad, mis kirjeldavad nii inimeste poliitilist meelsust kui tegevusi (Tabel 2).

Tabelis on valdav osa piiriületajatest markeeritud kui *kommunistide poolehoidjad*. Seda eriti 1920. aastatel Eesti-Nõukogude suunal kuni kümnendi keskpaigani, enamasti pole nende kohta täiendavat kirjeldavat teksti lisatud. Viimane selline märgeline pärineb aastast 1928.

Kommunistide pooldajaid või *N. Venemaa pooldajaid* esines Eesti-Nõukogude suunal mõlemal kümnendil. Tihti on sellekohane märgeline teksti sees, seda eriti 1938. aasta piiriületajate puhul. Seevastu teisel, Nõukogude-Eesti suunal esineb selline märgeline eelkõige 1920. aastate esimesel poolel. Rohkesti leidub kaarte ka *kommunistlike kalduvustega* ja *kommunistlike vaadetega* isikute kohta, need määratlused (üksikuna või teksti sees) vähenevad oluliselt 1930. aastatel. Ka märgeline *kommunist* esineb peamiselt teksti sees. Ainukeseks erandiks on *Eesti kommunist N Venemaal*, kellest mitmed on seotud parteilise tegevusega. Sellist märget kohtab eelkõige 1920. aastate keskel, kuid üksikuid näiteid võib leida kõigist perioodidest.

Nõukogude-Eesti suunal leidub kõige enam märget *enamlane*, eriti 1920. aastate algusaastatest viitega Vene kodusõjale ning Vabadussõjale. *Enamlane* tähistab nii poliitilist meelsust kui poliitilist tegevust. Viimane selline märgeline Nõukogude-Eesti suunal pärineb aastast 1925. Paljud 1920. aastatel Eestisse tulnud piiriületajad olid Vabadussõja ajal tegutsenud Punaarmee tagalas täidesaatvates komiteedes või läinud enamlastega kaasa. Märgeline *enamlane* võib kaartidel viidata ka vaid suhetele enamlastega.

Poliitilist tegevust kirjeldavatel kaartidel domineerib märgeline *riigipöördekatsetes osaleja*, mis viitab enamusel juhtudest 1924. aasta 1. detsembri riigipöördekatsetes osalejatele. Kuid samas on viidatud ka 1919. aasta Saaremaa mässust osavõtule. Enamus kaarte Eesti-Nõukogude suunal kehtivad ületuste kohta pärast riigipöördekatset. Nende gruppide puhul jäävad ületused peamiselt 1924. aasta lõppu või 1925. aasta esimesesse poole. Nõukogude-Eesti suunal jäävad

piiriületused riigipöördekatse eelsesse perioodi (enamasti aastasse 1924). Kuid on ka hilisemaid liikumisi arvata, et riigipöördekatstes osalenu on Eestisse saadetud põrandaalust tööd organiseerima.

Paljud kaardid viitavad ka luureandmete kogumisele. Siinjuures on püütud eristada märkeid *salakuulaja* ja *OGPU*⁷⁴. Salakuulajaid on jagunud igasse perioodi mõlemale suunale. On tähelepanuväärne, et 1930. aastate lõpul, mil ületused Eesti-Nõukogude suunal intensiivistusid, on andmeid salakuulajate kohta võrdlemisi vähe. Seevastu on neid rohkem madala liikumisintensiivsusega perioodist, aastatest 1927-1936. Sama kehtib ka GPUga seotud kaartide kohta. Suur osa neist kaartidest viitab Nõukogude-Eesti suunal tegevusele 1930. aastate algul. Sealjuures pole osundatud mitte inimesele endale, vaid tema suhetele mõne GPU töötajaga. Graafik valimis fikseeritud salakuulajate kohta on välja toodud lisades.⁷⁵

Rohkelt on andmeid (kaarte) isikute kohta, keda on eesti kommunistide poolt kutsutud annetama mitmesuguste ettevõtmiste heaks. Näiteks on enam annetusi kogutud Viktor Kingisepa nimelise lennuki ehitamiseks või tankikolonne ehitamiseks Irboskas langenute auks.

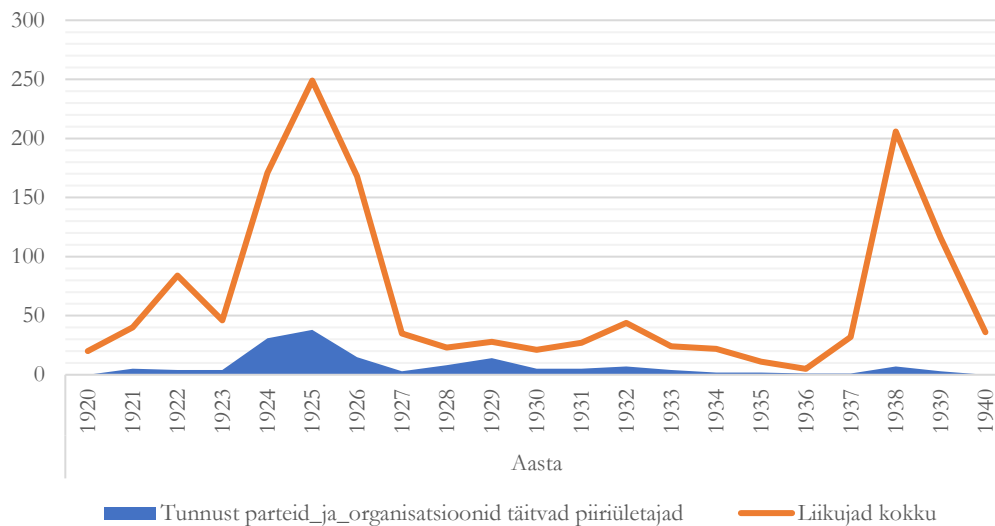
Piiriületajate seos organisatsioonidega on määratletav andmevälja „parteid__organisatsioonid__seltsid“ kaudu. Kirjeid sellel väljal leidub võrdlemisi harva. Organisatsiooniline seos on täheldatav eelkõige 1924-1926 Eesti-Nõukogude suunal liikujate puhul, kus enamuse moodustavad eestlastest piiriületajad, mis tähendab, et eestlased olid poliitiliste liikumistega tihedamalt seotud kui venelased (Graafik 39).

Poliitiliste organisatsioonide survele oli Eesti-Nõukogude suunal I perioodil liikumisse kaasatud veidi üle 10% inimestest, mis tähendab, et piiriületustel ei olnud otsest organisatsioonilist survet. II ja III perioodil oli see näitaja kõigil aastatel alla 10% (jäi I perioodiga võrreldes samasse suurusjärku), välja arvatud aastatel 1932 ja 1934, kui organisatsioonide poolne surve on kasvanud. Neil aastatel ületas piiri ligi 20% inimestest. Nõukogude-Eesti suunal oli protsentuaalne näitaja vastupidine. I perioodil ületas organisatsioonide survele piiri

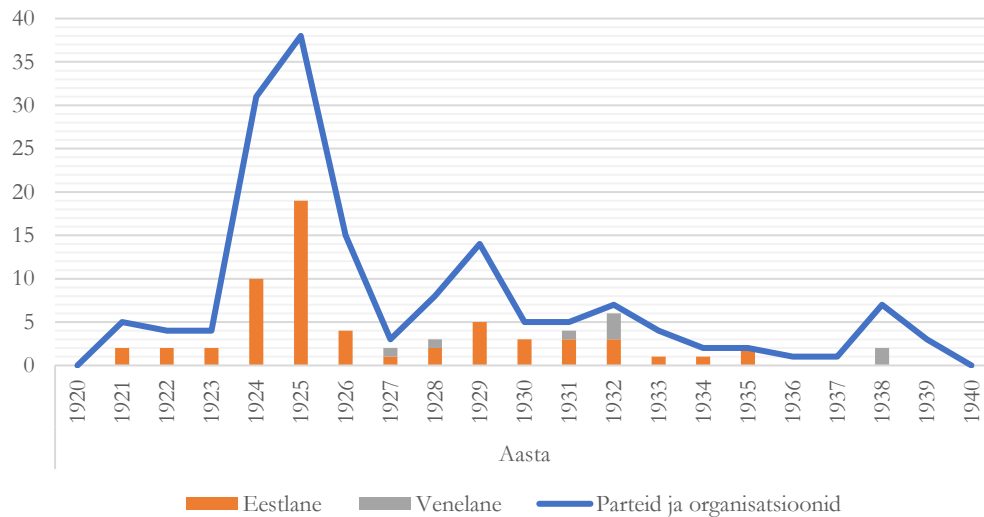
⁷⁴ NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu juures asuv Ühendatud Riiklik Poliitvalitsus, vene keeles *Объединенное государственное политическое управление (ОГПУ) при ЦК ВКП(б) СССР* (tegutses selle nime all aastatel 1922-1934). Tegemist oli Nõukogude Liidu julgeolekuorganiga, mida kasutati ka luuretegevusel.

⁷⁵ Lisa 5. Valimis registreeritud salakuulajate arv aastate lõikes

maksimaalselt 7% inimestest, kuid alates II perioodist, mil ületuste arv kahanes, hakkas organisatsiooniline surve tugevnema ning see on täheldatud u 40% piiri ületamise juhtumitest (Graafik 38).

Graafik 38. Tunnust „parteid_ja_organisatsioonid“ täitvad piiriületajad Eesti-Nõukogude suunal

Graafik 39. Partei ja organisatsioonidega seotud inimeste rahvus Eesti-Nõukogude suunal

Nagu selgub, on piiriületajate poliitiline tegevus ja meelsus tuvastatavad eelkõige Eesti-Nõukogude suunal. Enamus juhtudel on fikseeritav poolehoid kommunistlikule maailmavaatele, kuid otseselt organisatsioonilist kuuluvust on võimalik tuvastada vaid

üksikutel juhtudel. Organisatsiooniga seotud inimeste puhul on täheldatav, et enamjaolt on tegemist eestlastega. See tähendab, et kuigi piiriületajate seas oli suur hulk venelasi, olid enamuse organisatsiooniliselt motiveeritud liikumiste taga eestlased. Lisades on välja toodud ka inimeste hulk, kelle liikumine oli üldisemalt poliitiliste jõudude poolt mõjutatud või lausa organiseeritud, kelle hulk on võrreldes kõigi piiriületajatega siiski marginaalne.⁷⁶

3.3. Piiriületajate päritolu

Üldistavalt võib piiriületajaid iseloomustada kui võrdlemisi noori inimesi, kellel ei olnud kindlat elukohta ning olid liikuvad juba enne piiriületust. Varasem elukoht on fikseeritud eelkõige Eesti-Nõukogude suunal liikunud, mille tõttu keskendub käesolev alapeatükk sellel suunal liikujatele. Nende inimeste kohta käiv andmestik on kaardile kantud geograafilise infosüsteemi rakendusega QGIS, mis on ühendatud andmebaasiga tarkvara PostGis kaudu.

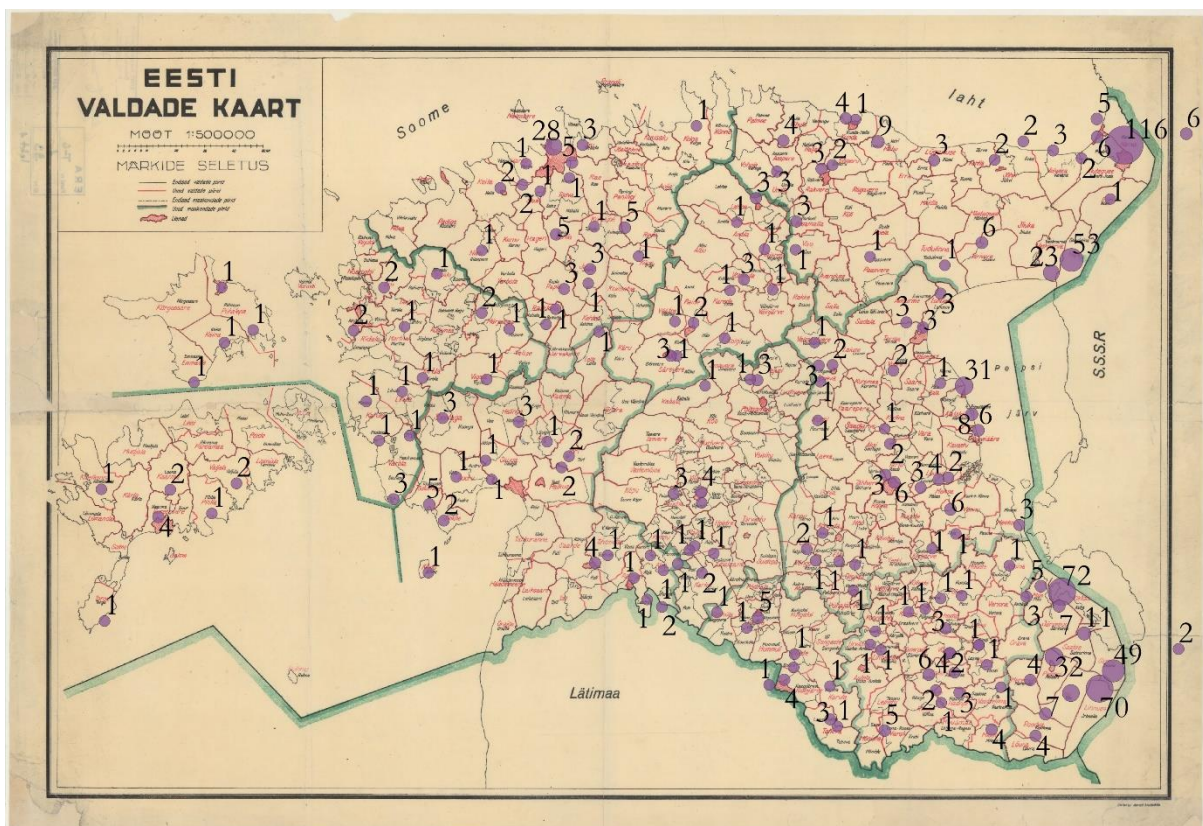
Tuleb mainida, et piiriületajate päritolu määramine on võrdlemisi keeruline protsess. Inimeste sünnikohad on märgitud andmeväljadel „synniriik“, „synnilinn_voi_maakond“, „synnivald“, „hinge kirjas“ ning elukohad „elulinn_voi_maakond“, „eluvald“, „eluvald“, „elukyla_talu____tanav“ ja „elumuu“. Neid andmeid on ebaühtlaselt ning nende väärtused on väga varieeruvad. Seetõttu ei kata järgnevad kaardid kogu piiriületajate päritolu. Inimeste päritolu või asukoht on määratud juhul, kui seda on võimalik fikseerida valla või linna tasandil. Ruumiandmed on sisestatud lähtuvalt lahtri sõnastuse sisust. See aga tekitab veidi ebatäpsusi. Näiteks võib lahtris leiduv märg *Petseri* või *Narva* tähendada nii valda kui ka linna. Sellisel juhul on piiriületaja asukohaks määratud linn. Kuna piiriületajate puhul võib olla märgitud kaks elukohta, analüüsitakse selguse mõttes piiriületusele eelnenud elukohta, mis on paremini jälgitav ning pakub edaspidistes uurimistöodes perspektiivi kogukondade poliitilise meelsuse analüüsiks. Nõukogude-Eesti suunal liikunud kohta on elukoht märgitud vähestel ja seepärast analüüsitaks siin vaid geograafilisi tegureid. Aluskaardiks on valitud 1936. aasta Eesti valdade kaart, millel on märgitud nii haldusreformi eelsed kui järgsed vallapiirid.⁷⁷ Inimeste päritolu määramisel lähtutakse kahest näitajast, nii sünnikohast kui elukohast. Need näitajad ei ole tihti ühtivad. Sünnikoha juures on arvestatud ainult tunnusega „hinge kirjas“, mille järgi on võimalik geokodeerida 1785 kaardil olev 904 piiriületaja sünnikoht valla täpsusega. Sünnikoha kohta

⁷⁶ Lisa 6. Poliitiliste jõudude poolt (salakuulajad, agitaatorid, riigipöörde katsest osavõtjad) organiseeritud liikumine

⁷⁷ RA.ERA.T-6.1.93, L. 1: Eesti valdade kaart 1936.

annavad aimu ka „synniriik“, „synnilinn_voi_maakond“ ning „synnivald“. Kuivõrd need andmed on olnud ebatäpsused, on need siinkohal välja jäetud.

Nagu valdade kaart näitab, oli piiriületajaid hingede kirjas kõikjal üle Eesti. Neid pärines nii linnakui ka maapiirkondadest. Kuigi paljude sünnikohaks on märgitud Tallinn, avaneb pilt kaldu eelkõige Eesti idapiiri suunas. Peipsi järvest põhja poole oli palju piiriületajaid sündinud Narva linnas või vallas ning Skarjatina vallas. Petserimaa puhul domineerisid kõige idapoolsemad Kulje, Senno ja Irboska vallad. Neis piirkondades moodustasid elanikkonna enamuse venelased.

Kaart 1. Piiriületajate asukoht sünnikoha järgi

Piiriületajate elukohta on võimalik geokodeerida 3148 kaardil (1164 isikut). Pilt on erinev kui võrrelda valimi sünni- ja elukohta. Elukoha põhjal oli kordades rohkem inimesi Tallinnast ning Pärnust. Kuigi ka sünnikoha andmete põhjal oli palju liikujaid pärit piiräärsetest valdadest, siis elukoha järgi oli tunduvalt suurem Narva ja Petseri linnast pärit inimeste osakaal. Sellest järeldub, et loata Nõukogude Liitu läinud inimesed, olid varasemalt elanud ennekõike linnades

- 1) Tallinn
- 2) Narva ning linnatagused vallad
- 3) Petseri ning ümbritsevad vallad
- 4) Pärnu
- 5) Kallaste ning lähedal asuv järveäärne piirkond

56

3.4. Piiriületajate tutvusringkonnad

Kuigi piiriületajad asusid juba varasemalt piirile suhteliselt lähedal, mängisid veelgi enam rolli varasemalt välja kujunenud inimsuhted. Poliitilise Politsei huviorbiidis olid lisaks poliitiliselt kahtlastele inimestele ka nende lähedased ja tuttavad, kelle kohta käiv teave kanti samuti poliitiliselt kahtlase inimese kaardile. Tihti ajendas just varasemate tutvuste olemasolu inimesi teistele poole piiri minema. Ka noorte halvad suhted perekonnaga ja tülid võisid olla piiriületuste põhjuseks.⁷⁸ Antud uurimistöös on inimeste tutvusringkond jaotatud kahte kategooriasse:

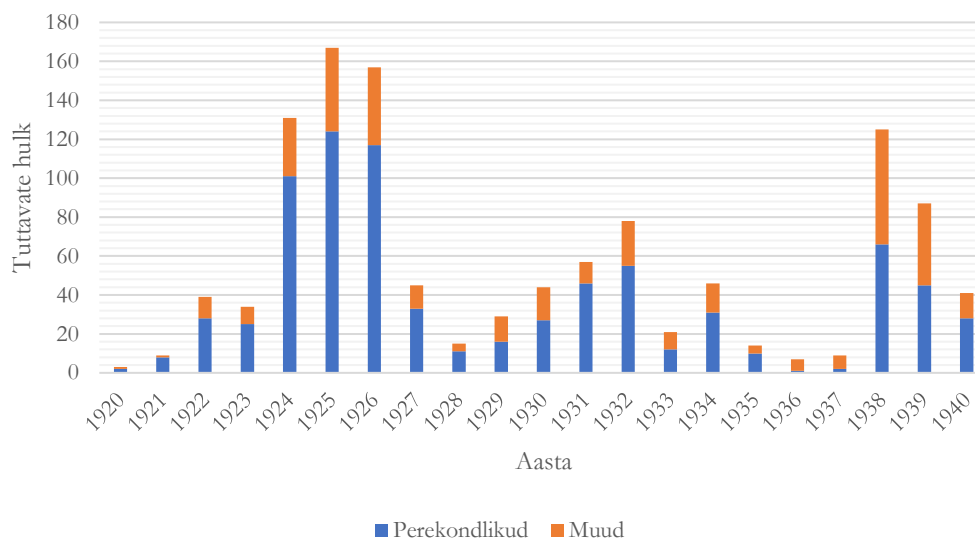
- 1) perekondlikud tutvused
- 2) muud tutvused

Andmebaasis on ära fikseeritud tuttavate roll piiriületaja suhtes. Võimaluse korral on välja toodud ka tuttava kaasületus, mida on märgitud vaid juhul, kui nende piiriületus toimus samal hetkel. Kaasületajad ei ole reeglina varasemalt olnud tegelikkuses Poliitilise Politsei kartoteegis arvele võetud. Kui andmed kaardil on võimaldanud, siis on andmebaasis ära märgitud ka tuttava või kaasületaja asukohariik pärast piiriületamist. Kaartidest, mille andmeväljad on täidetud tunnustega „eestist_lahkujad“ ja „eestisse_asujad“, on andmeväli „sugulus_ja_tutvus“ täidetud illegaalsete ületajate puhul 1238 kaardil (726 isikut; 25% valimist).

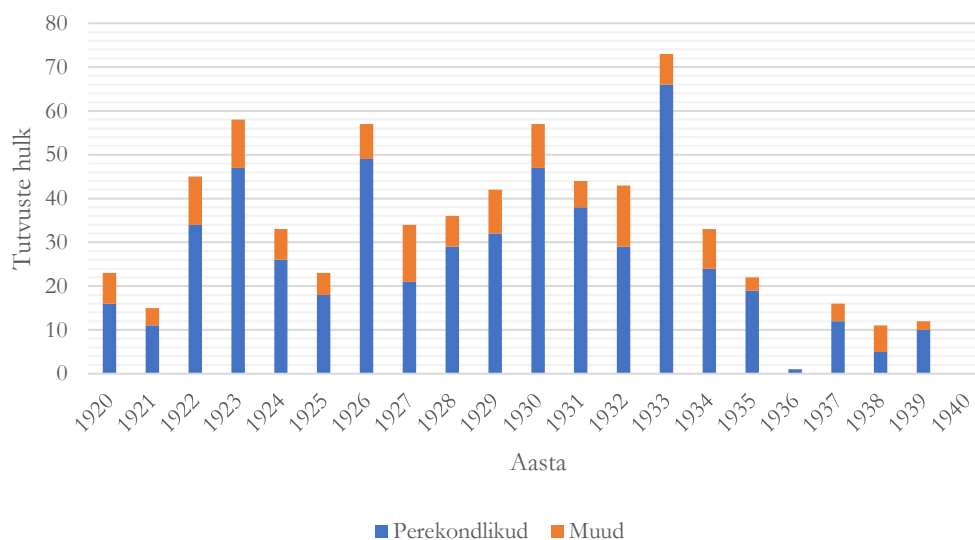
Kõige enam on täheldatavad perekondlikud suhted. Eesti-Nõukogude suunal omas piiriületaja, kelle puhul oli täidetud andmeväli „sugulus_ja_tutvus“, keskmiselt 2,37 sugulast ja 1,74 teisi tuttavaid. Nõukogude-Eesti suunal liikujal on need näitajad suuresti sarnased olnud, ühe inimese kohta keskmiselt 2,52 sugulast 1,75 teisi tuttavaid. Tuleb tõdeda, et perekondlikke suhteid oli politseiasutustel ka lihtsam tuvastada. Need näitajad kinnitavad, et piiriületusel võisid perekondlikud põhjused olla arvestavaks teguriks.

Järgnevad graafikud näitavad, et perekondlikke suhteid esineb kaartidel tõesti rohkem. Ainus erinevus esineb Eesti-Nõukogude suunal, kus muude tutvuste osakaal kasvab hüppeliselt 1930. aastate lõpus, mil muud tutvused avaldusid kaasületajate näol.

⁷⁸ Lisa 13. Nõukogude Liitu läinud piiriületajate kodustele jätud kiri.

Graafik 40. Perekondlike suhete ja muude tutvuste hulk Eesti-Nõukogude suunal

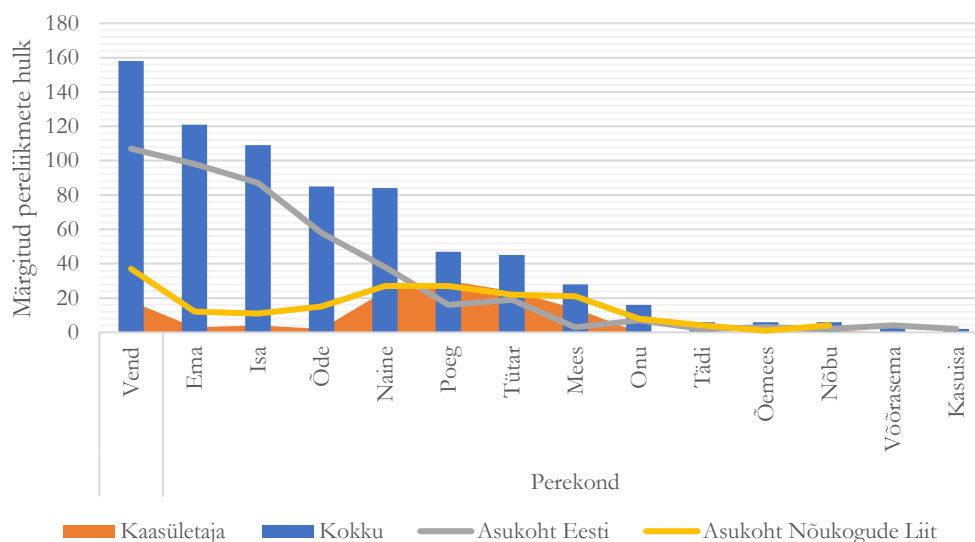
Graafik 41. Perekondlike suhete ja muude tutvuste hulk Nõukogude-Eesti suunal

Piiriületajate perekondlikud sidemed jaotuvad kolme perekondlikku üksusesse:

- 1) tuumperekond, mille moodustavad isa, ema, vend ja õde,
- 2) leibkond, mille moodustavad naine, mees, poeg ja tütar,
- 3) veresugulased ja hõimlased, mille moodustavad nt. onu, tädi, õemees, nõbu, võõrasema, kasuisa.

Piiriületajate teisi tutvuskondi on võrdlemisi raske liigitada, sest tihti on ära märgitud vaid kaardil olnud isiku nimi ilma konkreetse seoseta, mistõttu ei ole neid tutvusi võimalik analüüsis liigitada.

Eesti-Nõukogude suunal olid kõige enam äramärkimist leidnud perekonnaliikmeteks ema, isa, vend ja õde, mis on ka piiriületajate noorusest tulenevalt igati mõistetav. Enim oli seoseid vendadega, 158 juhul (22%). Vendi oli politseiasutustel sama perekonnanime alusel kergem tuvastada. Õdede arv on 85 (12%), peaaegu poole väiksem. Abiellunud õed kandsid erinevat perekonnanime. Ligi veerand nimetatud vendadest elas Nõukogude Liidus ja nendest omakorda pooled olid ühtlasi ka kaasületajateks. Selliselt võeti piiriületus tihti ette vendade poolt ühiselt, teisi pereliikmeid leidub kaasületajate seas vähe. Vanematest ema on märgitud 121 (17%) ja isa 109 (15%) korral, ligi kümnendik neist elas Nõukogude Liidus. Isade väiksema arv on tingitud ilmselt sellest, et mitmed neist olid juba surnud. Eriti piiriäärsete elanike puhul on vanem poeg läinud pärast isa surma Nõukogude Liitu perele teenistust otsima. Õdedest, keda kaasületajate seas leidub harva, on umbes kümnendik elanud Nõukogude Liidus. Arvatavasti on paljud neist asunud abielludes Venemaa territooriumil elama juba enne Vene kodusõda.

Graafik 42. Perekonnaliikmed ja nende asukohariik ning kaasületajad Eesti-Nõukogude suunal

Leibkonna moodustunud mehe, naise, poja, tütre koosluse juures on andmebaasis enim esindatud naine, keda leidub tutvuste hulgas 84 korral (12%). Kuna piiriületajate massi moodustasid mehed, on nad pereliikmena pigem üksikjuhtumitel esindatud 28 korral (4%).

Poegi ja tütreid esineb vastavalt 47 (7%) ja 45 (6%) korral. Rohkem kui pooled piiriületajate poegade ja tütardest elasid Nõukogude Liidus. Kaugematest sugulastest on enim esindatud onu, keda leidub 16 korral (2%). Pooled nimetatud onudest elasid Eestis, teine pool Venemaal. Ühelgi juhul ei ole onu kaasületajaks olnud.

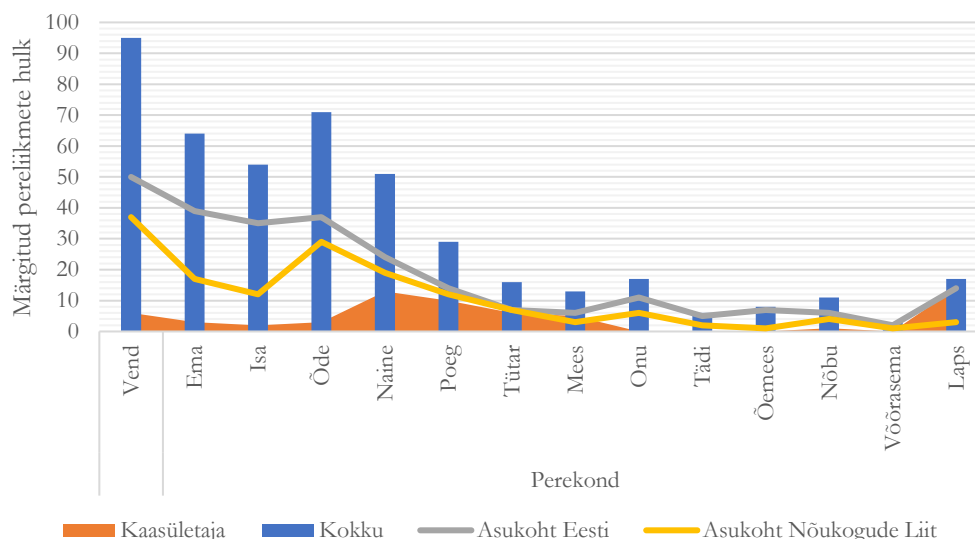
Kuigi muude tuttavate puhul ei ole isikute omavahelised seosed kindlaks tehtavad, on enamus neist osutunud kaasületajateks. 243 juhtumist 168 puhul oli tegu kaasületajaga ja ligi 70% neist elas Nõukogude Liidus. Siiski on kaartidelt võimalik välja lugeda ka selliseid tutvusi, kus tuttava rolli on tuvastatav. Nii on piiriületajatega seotud 22 kommunismi meelsuses kahtlustatavaga. Samuti olid piiriületajad seotud 17 salakuulaja või OGPU agendiga, lisaks veel vangide, piiriületuse teejuhtide, Peipsi kalurite ja teistega.

Tutvuse liik	Tutvuste arv	Kaasületajate arv
Perekondlik	774	120
Muu	247	180

Tabel 3. Piiriületajate tutvuste ja kaasületajate arv tutvuse liigi järgi Eesti-Nõukogude suunal

Kuna Nõukogude-Eesti suunal oli piiriületusi vähem, siis on ka kindlaksmääratavate perekondlike ja teiste tutvussidemete hulk väiksem. Samaselt Eesti-Nõukogude suunale olid siingi rohkem esindatud esmasperekonnaliikmed. Enim seoseid oli vendade (95 korral; 21%) ja õdedega (71 korral; 16%). Erinevusena joonistub välja teisel pool piiril ehk Eestis elanud õdede kõrgem protsent. Ka Eestis elanud emade osakaal oli suurem.

Leibkonda kuulunud naise on nimetatud 51 korral (11%), kellest umbes pooled elasid Eestis. Kummalisena tundub tõsiasi, et piiriületajate laste puhul ei ole 17 korral olnud võimalik määrata sugu. Siiski võib arvata, et piiriületajatel on märgitud poegasid rohkem kui tütreid, sest teadaolevate laste sugude järgi oli poegi 29 ja tütreid 16. Nagu ka Eesti-Nõukogude suunal liikujate puhul, on ka Nõukogude Liidus elavate poegade ja tütarde osakaal umbes pool. Samas lapsi elab Nõukogude Liidus vaid kolm. Lisaks leidub lapsi kõige rohkem kaasületajate seas. Mehi leidub 13 korral (3%). Siingi suunal on naisterahvad liikunud eelkõige koos mehega.

Graafik 43. Perekonnaliikmed ja nende asukohariik ning kaasületajad Nõukogude-Eesti suunal

Paljudel juhtudel ei ole otsesed seosed tuttavatega tuvastatavad. Siiski on võimalik fikseerida, nende suhete hulgas oli enim kaasületajaid, mis avaldub eriti Eesti-Nõukogude, kus pärast isiku piiriületust elas 70% tuvastamata tuttavatest Nõukogude Liidus. Nõukogude-Eesti oli muude tutvuste osakaal Eesti poolel 75%. See tähendab, et mõlemal suunal liikujatel oli paljudel juhtudel juba teisel poolel tuttavad ees.

Tutvuse liik	Tutvuste arv	Kaasületajate arv
Perekondlik	523	64
Muu	166	35

Tabel 4. Piiriületajate tutvuste ja kaasületajate arv tutvuse liigi järgi Nõukogude-Eesti suunal

Kokkuvõtvalt võib öelda, et perekondlike ja muude suhevõrgustike võrdluses on Poliitilise Politsei isikukirjelduskaartidelt paremini tuvastatavad inimeste perekondlikud suhted. Arvatavasti oli tutvuste olemasolu teisel pool piiri oluline selleks, et isikut piirivalve poolt tagasi ei saadetak. Tulevikuperspektiivi silmas pidades annaks inimsuhete fikseerimine ja analüüs perspektiivi mudeldada kogu kartoteegis esinevat inimsuhete võrgustikku ning sellega kaardistada paremini tutvusringkondi.

3.5. Võrdlus Soome näitega

Nagu öeldud on piiriületustel laiem regionaalne mõõde. Eesti piiriületuste põhjuslikke seoseid aastatel 1920-30 on võimalik võrrelda Soome näitega. Soomes kasutati Nõukogude Liitu läinud isikute puhul sõna „loikkari“, mis tähendab otsetõlkena „jooksikut“, „ärakargajat“, „ärakaranut“, „põgenikku“ või „ülejooksikut“.⁷⁹ Soomes oli see sõna levinud ühtviisi nii laiemas keelekasutuses kui kasutusel ka ametlikus asjaajamises.

Soome piiriületajaid on analüüsinud ajaloolane Auvo Kostiainen 1988. Aastal ilmunud monograafias „Loikkarit: suuren lamakauden laiton siirtolaisuus Neuvostoliittoon“.⁸⁰ Erinevalt käesolevast uurimistööst, keskendus Kostiainen illegaalsetele piiriületajatele ülemaailmse majanduskriisi aastatel 1930-1934, mil ületuste hulk Soomest Nõukogude Liitu oli kõrgeim. Piiriületuste põhjused Soomes olid seotud ülemaailmse majanduskriisiga ning esimese viisaastakuga mil Nõukogude Liidus hoogustus industrialiseerimine. Sel perioodil värbas Nõukogude Liit Euroopast oskustöölisi ja meelitas inimesi üle kogu maailma Nõukogude Liitu asuma. Ametlikel andmetel tegutses Nõukogude Liidus aastal 1932 35000 välismaalast, kes olid kampaania korras Nõukogude Liitu asunud. Samas liikusid paljud inimesed Nõukogude Liitu ka ebaseaduslikke teid pidi, mistõttu oli tegelik Nõukogude Liitu läinud inimeste hulk küsitav. Sellest järeldab Kostiainen, et kuigi illegaalsel migratsioonil olid tugevad poliitilised tagamaad, on protsessi kulgu mõjutanud eelkõige majanduslikud olud. Kostiainen analüüsis piiriületajaid samuti politseiasutuste isikukirjelduskaartide andmetele tuginevalt ning koondas valimisse 3674 isikut. Peamiselt keskendus ta valimi soolisele jaotumisele, ületuste perekondlikule loomusele ja vanuselisele koosseisule. Lisaks arvestas ta illegaalse migratsiooni lähtekohtade ja sihtkohtadega. Üldistades valimi tulemusi, on ta tulnud järeldusele, et 1930. aastate alguses võis Soomest üle piiri Nõukogude Liitu minna 10000-15000 inimest.⁸¹ Selle vahemiku tõepärasust kinnitab asjaolu, et Nõukogude poolel jäid aastatel 1930-1934 võimudele vahele ligi 12950 inimest, kelle enamuse moodustasid nn. „hüppajad“. Siiski on võimalik, et alates 1933. aastast kasvas Nõukogude Liitu läinute seas ka luureteenistujate osakaal.⁸² Suurim erinevus Soomest ja Eestist pärit piiriületuste puhul ongi see, et Eestis ei mõjutanud majanduskriis piiriületusi nii tugevalt kui Soomes. Lisaks olid

⁷⁹ Päring märksõnaga „loikkarit“ Soome-eesti suursõnaraamatus <https://www.eki.ee/dict/soome/>

⁸⁰ Kostiainen, *Loikkarit: suuren lamakauden laiton siirtolaisuus Neuvostoliittoon*, 57-58

⁸¹ Arvudes võib esineda regiooniti teatavaid ebatäpsusi, mis tingib ka võrdlemisi suure arvuvahemiku – Samas, 58

⁸² Auvo Kostiainen, „Die ungebetenen Gäste Wie die Sowjetunion die während der großen Wirtschaftskrise illegal aus Finnland gekommenen Arbeitskräfte nutzte“, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 37.2 (1989), 175–95.

paljud piiriületajad Soomes soome rahvusest, samas kui Eesti piiriületajate hulgas kasvas periooditi venelaste osakaal. Soomlaste poolehoid kommunistlikule maailmavaatele tulenes ühiskonna kahestumisest Soome kodusõja perioodil, kui vastamisi seisis Soome Punakaart ja Soome Valgekaart. Pärast punakaardi lüüasaamist võis ühiskonnas jääda siiski võrdlemisi palju sotsialistliku vaatega inimesi, kelle vaateid võis taas tugevdada ülemaailmne majanduskriis.

Kostiainen on analüüsinud ka valimi sotsiaalset liigendatust ja toonud välja meeste ja naiste osakaalu, vastavalt 71,2% ja 28,8%. Meeste kõrget protsenti seostab Kostiainen Soome suureneva töötuse kasvuga. Arvestades meeste suuremat tööhõivet, puudutas illegaalne ränne itta eelkõige noori tööeas meesterahvaid. Sarnast soolist jaotumist on võimalik täheldada ka Eestist pärit piiriületajate puhul. 1940. aastal koostatud ametliku statistika järgi oli meeste ja naiste osakaal Eestist pärit inimeste puhul vastavalt 83,5% ja 16,5%.⁸³ Antud uurimistöös kasutatud valimile tuginevalt oli meeste osakaal vastavalt perioodist 84%-90% ning naiste osakaal 10%-16%. Siiski tuleb piiriületajate perekondlikke seoseid analüüsides välja, et perekondliku piiriületuse puhul oli fikseeritud ainult meeste liikumine, mistõttu võib naiste osakaal kohati suurem olla. Siiski ei ole soolised näitajad kahe riigi puhul võrdsed ning Soome kinnitab, et ületuste intensiivistudes hakkas kasvama naiste osakaal.

Nii Soome kui Eesti olid piiriületajad pärit eelkõige idapiiri äärde jäävatest piirkondadest. Kostiainen rõhutab, et piiriületajad olid pärit Soome põhja- ning lõunapiirkondadest, kus tegeleti puidutööstusega, eriti toorpuiduga, ning majanduskriisi aegse tööpuuduse kasvades kujunes tööliskonnas arusaam, et Nõukogude Liidus on tööleidmise võimalused paremad. Soomes oli enamik piiriületajatest, 36% pärit Viiburi läänist.⁸⁴ Lisaks toob Kostiainen välja, et piiriületajad olid juba varasemalt võrdlemisi liikuvad inimesed, tegelikkuses „juurteta“. Ka Eesti piiriületajad olid eelkõige töölisel, konkreetsete tööstusharudega neid siiski seostada ei ole võimalik ja pigem ilmneb Eesti näitel rahvuslik eripära.

Soome ületajate vanuseline struktuur on sarnane Eesti I ja II perioodi ületajate omale. Soome piiriületajate seas olid ligi 45% noored inimesed vanuses 20-30. Eesti puhul on vanuseline osakaal sama. I perioodil kuulusid vanusegruppi 20-30. aastased ligi 45% piiriületajatest, II

⁸³ RA.ERA.1.7.156, L. 1, Arvuline kokkuvõte kodanlikust Eestist salaja üle piiri Nõukogude Liitu läinud isikute kohta ajavahemikul 1918-1940.

⁸⁴ Kostiainen, *Loikka: suuren lamakauden laiton siirtolaisuus* Neuvostoliittoon, 275-278.

perioodil oli näitaja veidi madalam, 40%. Lisaks leidis Soomes arvestatav hulk üle 50-aastaseid liikujaid, mis on märgatav ka Eesti puhul, eriti II perioodil.

Soome piiriületajate puhul on arvestaval kohal perekondlikud seosed. Kuigi suhete jagunemine mõlemale poole piiri ei ole Soome analüüsist välja loetav, on sealgi kaasületajateks paljuski piiriületajate perekonnaliikmed. Eelkõige on piiri ületatud koos abikaasaga, kuid leidub mitmeidki näiteid, kus Nõukogude Liitu on mindud koos lastega. Maksimaalselt on Soomest Nõukogude Liitu mindud nelja lapsega. Kostiainen on suutnud inimsuhteid tuvastada ligi 12% piiriületusjuhtudest.⁸⁵ Eesti valimis on tutvussuhted fikseeritavad 25% juhtudest (kui arvestada mõlemal suunal liikunud inimesi kokku). Siinjuures tuleb arvestada, et Soome näide esindab vaid kaasületajaid, samas kui Eesti näide toob välja kõik liikujad, kelle puhul on mingisugunegi seos tuvastatav.

Nagu Eesti puhul 1930. aastate lõpul, oli ka Soomes 1930. aastate alguses üheks oluliseks mõjutajaks Nõukogude raadiopropaganda. Soomes keelati Nõukogude raadiojaamade kuulamine juba juulis 1931.⁸⁶ Eestis seevastu ei ole minul autorina õnnestunud ühtegi vastavasisulist määrust leida, küll aga olid Nõukogude raadisaadete kuulajad politseiasutuste pideva huvi orbiidis. Keeldudele vaatamata oli Soomes Nõukogude raadisaadete mõju piiriülesele liikumisele suur, nagu saab seda täheldada ka Eesti juhtumi puhul. Teine liikumisprotsessi sarnasus ilmneb selles, et nii Soome kui Eesti liikumiste kõrghetk jäi vaid lühiajaliseks. Soomes tipnesid piiriületused 1932. aasta suvekuudel, samas kui Eestis kasvasid ületused järsult 1938. aasta märtsis ning vaibusid sama aasta sügiskuudel.⁸⁷ Hiljem tabas piiriületuste intensiivsust järsk langus.

Vaatamata ületuste ajalisele raamistusele ning inimhulga mastaabile on nii Eesti kui ka Soome piiriületajate puhul võimalik välja tuua võrdlusmomente, mis avaldusid piiriületajate sotsiaalses taustas, perekondlikes suhetes ja muus. Hetkel kasutatud võrreldavate valimite juures seisneb suurim erinevus selles, et majanduskriisi mõju Eesti piiriületustele oli Soome omast väiksem. Lisaks ei ole võrreldavaid andmeid Soome piiriületajate kohta teistel ajaperioodidel.

⁸⁵ Samas, 76.

⁸⁶ Samas, 40.

⁸⁷ Samas, 80.

Kokkuvõte

Käesolevas uurimistöös avati juhtumipõhiselt Rahvusarhiivi isikuandmete kartoteegikaartide analüüsi perspektiive kvalitatiivse meetodi abil, mis võttis fookusesse illegaalsed piiriületajad Eesti Vabariigi ja Nõukogude Liidu vahel aastatel 1920-1940. Uurimistöö alustala tugines andmemudelile, mille eesmärgiks oli piiriületusi kategoriseerida, kaarte isikustada ning ajajoonel vastavalt ületuse suunale analüüsida. Mudelisse koondati esimesel iseseisvusperioodil tegutsenud Kaitsepolitsei ja Poliitilise Politsei isikukirjelduskaardid, millest kujundati nn makroskoopiline vaade. Kõik tulemused koondati kokkuvõtvatesse tabelitesse.⁸⁸

Uurimistöös jagati piiriületused illegaalseteks, legaalseteks, sunniviisilisteks ja kategoriseerimata piiriületusteks ning ületuse soovideks (kajastasid nii soove legaalseteks piiriületusteks kui ka võimalikke tulevaid ebaseaduslikke ületusi). Neist suurima grupi moodustasid illegaalsed piiriületajad, keda oli politseiasutuste poolt kordades rohkem arvele võetud kui teisi liikujaid. Illegaalsete piiriületajate analüüs keskendus esmalt ületuste periodiseerimisele vastavalt ületuste suunast ning piiriületuste intensiivsusest. Eesti-Nõukogude suunal toimunud piiriületused jagati vastavalt ületuste intensiivsusele kolme perioodi ning vastupidisel Nõukogude-Eesti suunal kahte perioodi. Uurimistöö tulemusel selgus, et piiriületused olid intensiivsed 1920. aastate esimesel poolel ning 1930. aastate lõpus. Sealhulgas määrati ka keskmine kaartide hulk inimese kohta kindlal perioodil, mis antud uurimistöös oli ajas kasvav. Viimast nüanssi saab arvesse võtta juhul, kui kartoteegis leiduvaid kaarte edasistes uurimistöödes ei isikustata.

Uurimuse teises peatükis analüüsiti piiriületajate sotsiaalset tausta kategoriseerides inimesi rahvuse, kodakondsuse, vanuse, soo, perekonnaseisu, ameti ja usu järgi. Olemasoleva informatsiooni põhjal saab järeldada, et erinevusi kategooriates esines nii eri suundadel kui ka perioodidel. Üks suurimaid erinevusi oli venelastest piiriületajate osakaalu kasv Eesti-Nõukogude suunal III perioodil. Sellele lisaks kasvas nooremate vanusegruppide osakaal ning domineerima hakkas 11-20 aastaste vanusegrupp, mis kasvatas piiriületajate seas ka vallaliste osakaalu. Lisaks võib mõlema suuna puhul täheldatav, et mida suurem oli ületuste hulk, seda enam kasvas naiste osakaal piiriületajate seas. Kuivõrd isikute elukutsed ja konfessionaalne

⁸⁸ Lisa 1. Kokkuvõtlilikud tabelid uurimistulemuste kohta

kuuluvus on võrdlemisi keeruliselt fikseeritav, siis ei ole neid andmeid kokkuvõtvasse tabelisse koondatud.

Kolmandas peatükis analüüsiti piiriületajate põhjuslikke seoseid poliitilise meelsuse, päritolu ja tutvusringkondade kaudu. Esmalt avati piiriületuste põhjused üldisemate nimetajate kaudu, mis jagati poliitilisteks, majanduslikeks, perekondlikeks ja kuritegelikeks põhjusteks. Vähemalt 1920. aastate esimesel poolel olid piiriületused Eesti-Nõukogude suunal ajendatud eelkõige poliitilistest põhjustest, kuigi selle kõrval mängisid rolli ka majanduslikud ja perekondlikud põhjused. Samal suunal avaldas 1930. aastate lõpul liikujatele mõju Nõukogude raadiopropaganda, mis on kasvatanud piiriületuste näitajat. Nõukogude-Eesti suunal liikujate puhul on raskem liikumise põhjuste osas vastuseid anda. Ühe olulise momendina, mida on piiriületajad ise välja toonud, oli Nõukogude Liidus aset leidnud kollektiviseerimine, mis paljudes vastuseisu tekitas. Analüüsides piiriületajate poliitilist meelsust selgus, et enam on andmeid Eesti-Nõukogude suunal liikunud inimeste osas, kelle seas leidis suur hulk kommunistliku meelsusega inimesi. Kuigi üle piiri liikus ka otsese poliitilise tegevusega seotud inimesi (salakuulajad, agitaatorid, riigipöördekatsetes osalejad), oli nende osakaal võrreldes kõigi teiste piiriületajatega võrdlemisi väike. Piirkondliku kuuluvuse järgi olid piiriületajad pärit eelkõige Eesti idapiiri äärsetelt aladelt, mis näitab kogukondade tihedamat seost Vene aladega. Olulise tegurina saab piiriületustel välja tuua inimsuhted, mis olid jaotunud mõlemale poole piiri ning olid piiriületuste olulisteks ajenditeks. Siiski on märgata Eesti-Nõukogude suunal, et muude tutvuste osatähtsus oli samuti kasvutrendis, mis avaldus valimis kaasületajate näol, kelle kohta kartoteegis isikukirjelduskaarti koostatud ei ole. Need andmed on kantud vaid piiriületaja kaardile, kuid tänu andmekogu elektroonilisele versioonile on need nüüd leitavaks tehtud.

Rahvusrhiivi isikuandmete kartoteek on kahtlemata oluline 20. sajandi ajalooallikas, millel on digihumanitaaria arenguid silmas pidades veel hulgaliselt potentsiaali. Oluline oleks kogu kartoteegi isikustamine, mis tähendaks kaartidel olevate andmete sidumist konkreetsete isikutega. Samuti tuleks fikseerida ka kõik kartoteegis kajastuvad inimsuhted, mis avaks perspektiivi Eesti sotsiaälajaloo uurimiseks sotsiaalse võrgustikmudelina. Selle analüüsil on võimalik esinevate ühendavate lülidena kasutada erinevad näitajad nagu inimsuhted, regioonid, organisatsioonid ning kõikvõimalikud sotsiaalsed kategooriad.

Lisad

Lisa 1. Kokkuvõtlikud tabelid uurimistulemuste kohta

	Eesti→Nõukogude suund		
	I periood 1920-1926	II periood 1927-1936	III periood 1937-1940
Piiriületuste aktiivsus	Aktiivne	Passiivne	Aktiivne
Liikunud inimeste hulk valimis	950	231	357
Kaarte inimese kohta (keskmiselt)	1,5-2,7	2,5-3,3	3-3,8
Põhjused	Riigipöördekatse läbikukkumine Uus majanduspoliitika	Võimalik pettumus Nõukogude Liidu elukorralduses (protsessi aeglustumine)	Raadiopropaganda mõju Rahvaarvu juurdekasv
	Piirialade ajalooline seos Vene sisekubermangudega Nõukogude Liidu propagandistlik piiripoliitika Nõukogude poolne luurealane tegevus Sobiv poliitiline meelsus		
Rahvus	Eestlane (45%) Venelane (52%) Muu (3%)	Eestlane (47%) Venelane (48%) Muu (5%)	Eestlane (4%) Venelane (94%) Muu (2%)
Kodakondsus	Eesti (92%) Nõukogude (8%)	Eesti (94%) Nõukogude (6%)	Eesti (100%) Nõukogude (-)
Vanus	21-30 (44%) 31-40 (23%) 11-20 (11%)	21-30 (40%) 31-40 (23%) 11-20 (8%)	11-20 (43%) 21-30 (38%) 31-40 (12%)
Sugu	Mees (84%) Naine (16%)	Mees (90%) Naine (10%)	Mees (84%) Naine (16%)
Perekonnaseis	Vallaline (53%) Abielus (45%) Lesk/lahutatud (2%)	Vallaline (69%) Abielus (31%) Lesk/lahutatud (0%)	Vallaline (74%) Abielus (23%) Lesk/lahutatud (3%)
Poliitiline meelsus (enim esinevad märged kaartidel)	Kommunistide poolehoidja Kommunistide/ N Vene korra pooldaja Kommunistlike kalduvustega		
Poliitiline tegevus (enim esinevad märged kaartidel)	Riigipöördekatstes osaleja Salakuulaja/ seos GPUga Kihutustöö tegija/ agitaator		
Päritolu	Narva (42%) Petseri (25%) Tallinn(20%) Kallaste (8%) Pärnu (4%)	Narva (44%) Petseri (17%) Tallinn (30%) Pärnu (6%) Kallaste (3%)	Narva (57%) Petseri (33%) Tallinn (7%) Kallaste (1%) Pärnu (1%)
Tutvused	Perekondlik (75%) Muu (25%)	Perekondlik (68%) Muu (32%)	Perekondlik (54%) Muu (46%)

Lisa 1.1. Kokkuvõtlik tabel uurimistöös kasutatud andmestikust Eesti-Nõukogude suunal

	Nõukogude→Eesti suund	
	I periood 1920-1926	II periood 1927-1940
Piiriületuste aktiivsus	Aktiivne	Passiivne
Liikunud inimeste hulk valimis	805	201
Kaarte inimese kohta (keskmiselt)	1,3-1,8	1,6-2,8
Põhjused	Takistused opteerumisel	Vastuseis kollektiviseerimisele Majanduslik kitsikus
	Nõukogude poolne luurealane tegevus	
Rahvus	Eestlane (47%)	Eestlane (48%)
	Venelane (44%)	Venelane (38%)
	Muu (9%)	Muu (14%)
Kodakondsus	Eesti (44%)	Eesti (45%)
	Nõukogude (56%)	Nõukogude (55%)
Vanus	21-30 (47%)	21-30 (42%)
	31-40 (22%)	31-40 (26%)
	11-20 (11%)	11-20 (19%)
Sugu	Mees (81%)	Mees (90%)
	Naine (19%)	Naine (10%)
Perekonnaseis	Vallaline (55%)	Vallaline (60%)
	Abielus (37%)	Abielus (37%)
	Lahutatud/lesk (8%)	Lahutatud/lesk (3%)
Poliitiline meelsus (enim esinevad märged kaartidel)	Kommunistide poolehoidja Kommunistide/ N Vene korra pooldaja Kommunistlike kalduvustega	
Poliitiline tegevus (enim esinevad märged kaartidel)	Salakuulaja/ seos GPUga Riigipöördekatstes osaleja Enamlane	
Päritolu	-	-
Tutvused	Perekond (80%)	Perekond (79%)
	Muu (20%)	Muu (21%)

Lisa 1.2. Kokkuvõtlik tabel uurimistöös kasutatud andmestikust Nõukogude-Eesti suunal

Lisa 2. Andmemudel

Uurimistöö relatsioonilise andmebaasi ehitamiseks koostas andmemudeli, milles kajastub andmebaasi põhimõtteline struktuur. Andmebaas koosneb kuuest tabelist, mis on teineteisega ühendatud primaarvõtmete kaudu.

Suurim tabel on **Kaart_id**, millel olevad andmeväljad on valitud Rahvusarhiivi isikuandmete kartoteegist. Need andmed on juba varasemalt sisestatud. See tabel võimaldab piiriületajaid analüüsida sotsiaalsete tunnuste kaudu. Suurema muudatusena tegin väljade „koostamise_aasta_1_“, „vanus“ ja „synniaasta“ andetüübid numbrilisteks, mis nõudis teatavaid parandusi. Lisaks on täiendatud välja „vanus“, mille puhul oli võimalik kirjeid arvutada. Selleks lahutati tunnuse „koostamise_aasta_1_“ väärtusest „synniaasta“ ning lisati saadud kirje andmeväljale „vanus“ juhul, kui välja väärtus oli NULL. Lisaks lisati igale kirjele andmeväli „isik_id“, et siduda kartoteegikaart konkreetse isikuga. Seda tehti veidi üle 50% juhtudest ning need kaardid moodustavad uurimistöö valimi, millele toetuvad ka ülejäänud tabelid. Andmeväljadel esinevad väärtused ei ole täidetud ühtlaselt ning nende esinemissagedus erineb märgatavalt.

Tabel **Isik** sisaldab vaid primaarvõtit „isik_id“. See võti on ühendatud tabeliga **Kaart_id** ning võimaldab siduda piiriületajaid isiku, mitte kartoteegikaardi kaudu.

Tabel **Piiriuletus** on ühendatud võõrvõtme kaudu tabeliga **Isik** väljaga „isik_id“. See tabel tekitab piiriületustele ajajoone, kus ületuste toimumist on võimalik määrata kuni päeva täpsusega. Lisaks ajajoonele määrab see tabel piiriületuse suuna(*liikumise_suund*) ning tüübi (*liikumise_tulemus*).

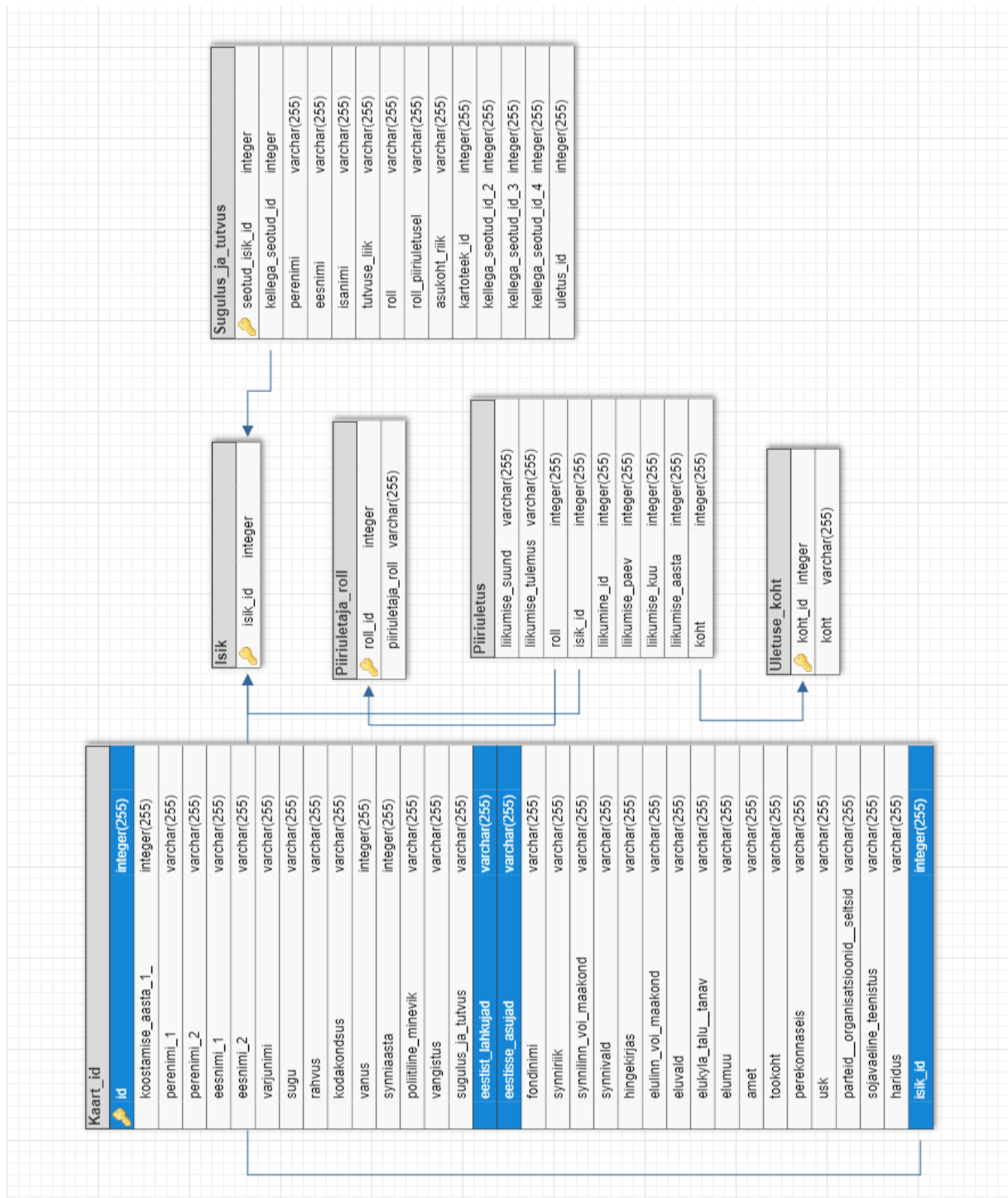
Tabel **Piiriuletaja_roll** primaarvõti „roll_id“ on ühendatud tabeli **Piiriuletus** võõrvõtmega „roll“. Selle tabeli eesmärk on anda piiriületajatele üldisem roll piiriületusel (agitaator, opteeruja, NSVL teenistuja jne.). Tabelis antud rollid ei ole kindlasti teineteist välistavad ning on seetõttu vägagi subjektiivsed. Kuigi seda tabelit otseselt uurimistöös ei analüüsita, saab seda kasutada märksõnastatud kategooriate esmasel kitsendamisel.

Tabel **Uletuse_koht** primaarvõti „koht_id“ on ühendatud tabeli **Piiriuletus** võõrvõtmega „koht“. Selle tabeliga on proovitud fikseerida täpset ületuste kohta, mida on andmebaasist

võimalik välja lugeda vaid pinnapealselt. Lisaks leidub ületuse koha alast teavet andmebaasis vähe, mistõttu ei ole neid siinjuures uurimistöösse kaasatud.

Tabeli **Sugulus_ja_tutvus** eesmärk on tuvastada piiriületajate tutvusi, mida esindab tabeli **Kaart_id** lahter „sugulus_ja_tutvus“. Tabeli **Sugulus_ja_tutvus** võõrvõti „kellega_seotud_id“ on seotud piiriületajaga tabeli **Isik** primaarvõtmega „isik_id“. Seda tabelit tehes on lähtutud põhimõttest, et võimalik oleks määrata tutvuse liik, tuttava roll piiriületaja suhtes ning ka tuttava asukoht riigi täpsusega.

Lisaks moodustati uurimistöös veel kaks tabelit, mis jäid andmebaasist välja, kuid nende tabelite abil kanti andmed geograafilise infosüsteemi rakenduse QGIS kaudu kaardile. Nendes kahes tabelis anti kõigile elukohti täitvatele tunnustele geograafilised koordinaadid, mis ühtisid kõigil samast maakonnast või linnast pärit piiriületajatel. Seejärel koostati uus tabel, mis loendas kokku kõik samadele koordinaatidele vastavad isikud ning lõplik tulemus kanti kaardile.

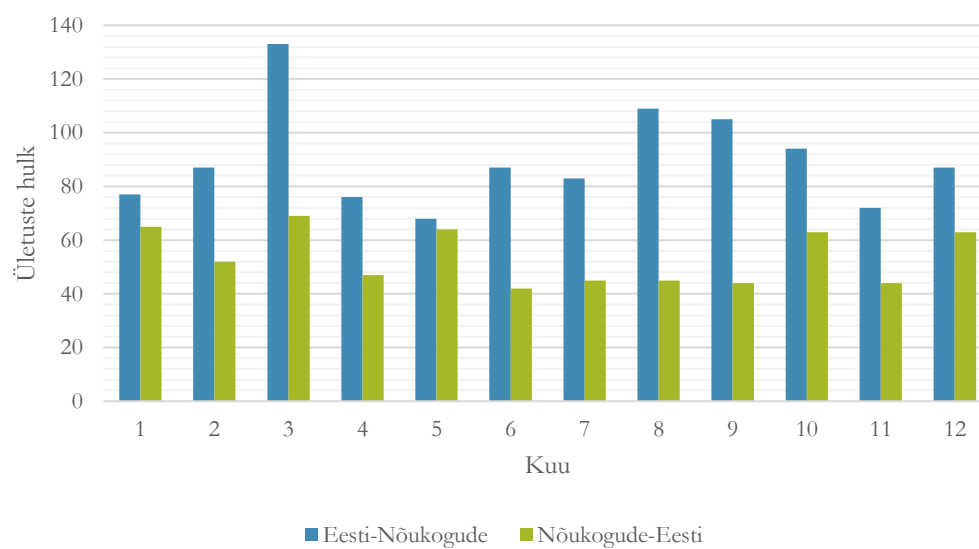
Uurimistöös kasutatava andmemudeli joonis

Lisa 3. Tabel illegaalsete piiriületuste kohta aastate lõikes

Aasta	Ületajate arv Eesti-Nõukogude suunal	Ületajate arv Nõukogude-Eesti suunal
1920	20	82
1921	40	125
1922	84	130
1923	46	147
1924	171	83
1925	249	43
1926	168	51
1927	35	19
1928	23	21
1929	28	17
1930	21	30
1931	27	24
1932	44	24
1933	24	35
1934	22	9
1935	11	7
1936	5	2
1937	32	5
1938	206	3
1939	116	7
1940	36	2
NULL	179	149

Lisa 4. Tabel ja diagramm ületuste kuude kohta aastast sõltumata

Kuu	Eesti-Nõukogude	Nõukogude-Eesti
1	77	65
2	87	52
3	133	69
4	76	47
5	68	64
6	87	42
7	83	45
8	109	45
9	105	44
10	94	63
11	72	44
12	87	63

Lisa 5. Valimis registreeritud salakuulajate arv aastate lõikes

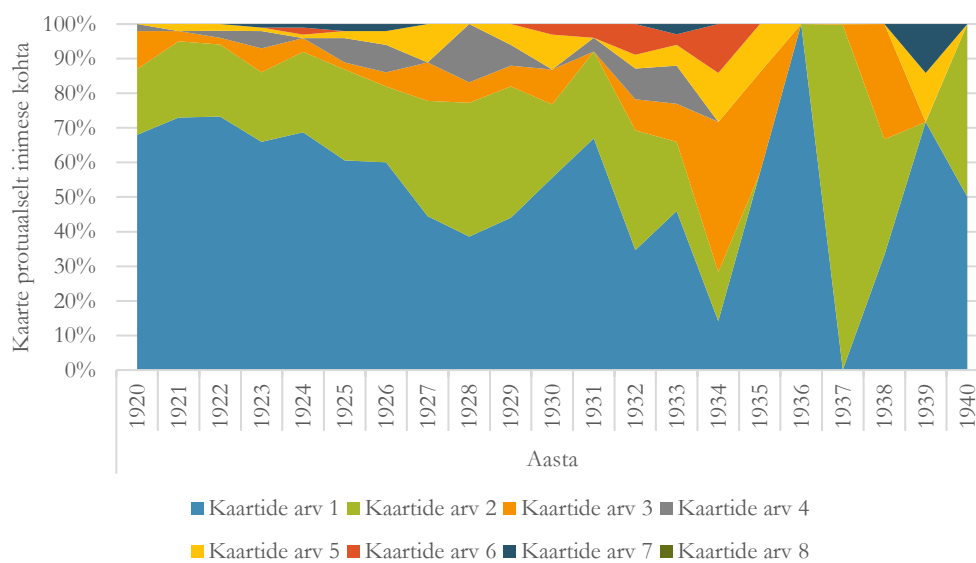
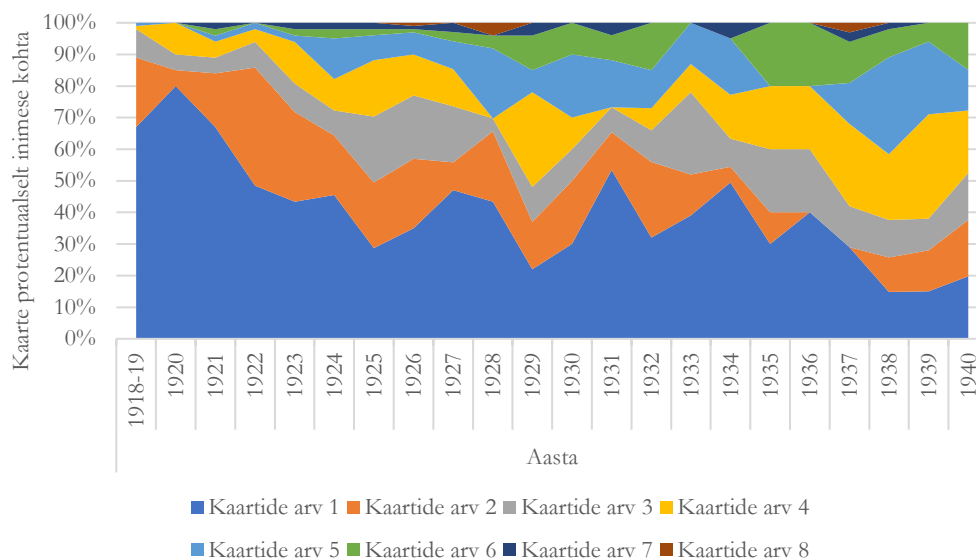
Aasta	Eesti- Nõukogude	Nõukogude- Eesti
1920	3	2
1921	4	4
1922	1	2
1923	5	7
1924	1	1
1925	3	0
1926	1	0
1927	1	2
1928	2	2
1929	2	2
1930	1	4
1931	0	1
1932	9	3
1933	0	7
1934	3	4
1935	0	2
1936	0	1
1937	2	2
1938	0	0
1939	2	2
1940	0	0
NULL	6	4

Lisa 6. Poliitiliste jõudude poolt (salakuulajad, agitaatorid, riigipöörde katsest osavõtjad) organiseeritud illegaalne liikumine

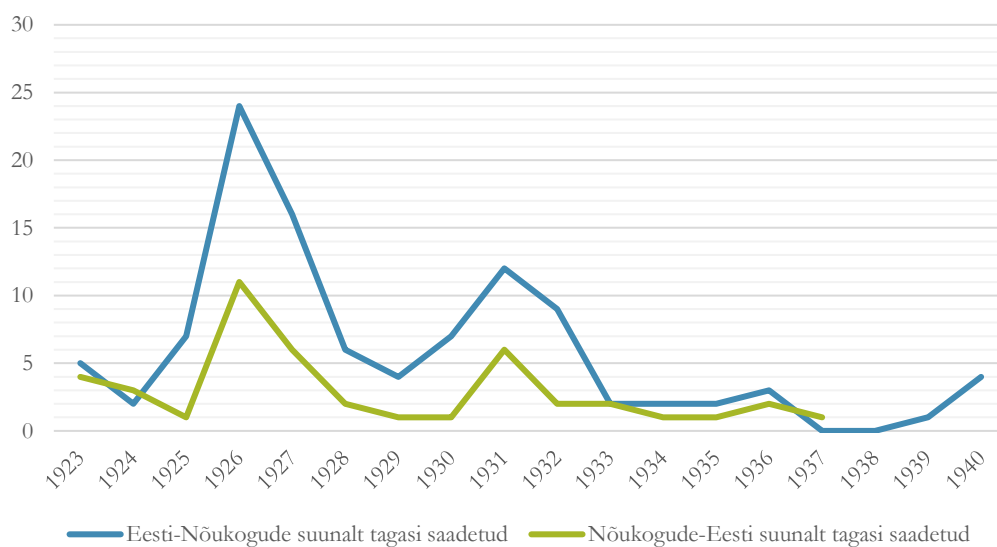
Aasta	Eesti-Nõukogude	Organiseeritud liikumine
1920	20	4
1921	40	4
1922	84	1
1923	46	5
1924	171	22
1925	249	29
1926	168	4
1927	35	2
1928	23	2
1929	28	2
1930	21	2
1931	27	0
1932	44	9
1933	24	0
1934	22	4
1935	11	0
1936	5	0
1937	32	2
1938	206	1
1939	116	2
1940	36	0
NULL	179	15

Aasta	Nõukogude -Eesti	Organiseeritud liikumine
1920	82	6
1921	125	4
1922	130	2
1923	147	9
1924	83	2
1925	43	3
1926	51	2
1927	19	7
1928	21	3
1929	17	4
1930	30	5
1931	24	2
1932	24	9
1933	35	13
1934	9	4
1935	7	2
1936	2	2
1937	5	2
1938	3	0
1939	7	2
1940	2	0
NULL	149	11

Lisa 7. Kaartide arvu osakaal kõigi piiriületajate kohta

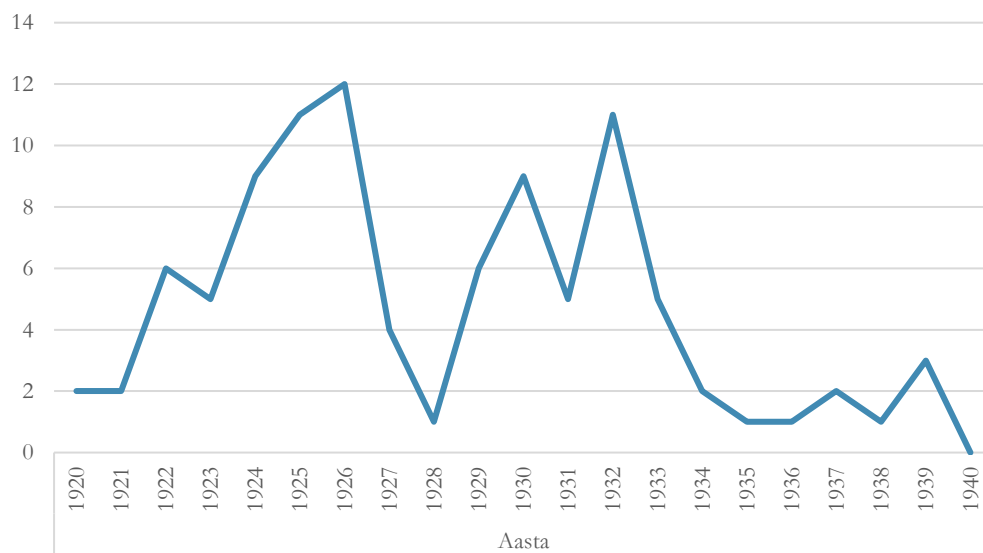

Lisa 8. Võimude poolt tagasi saadetud piiriületajad

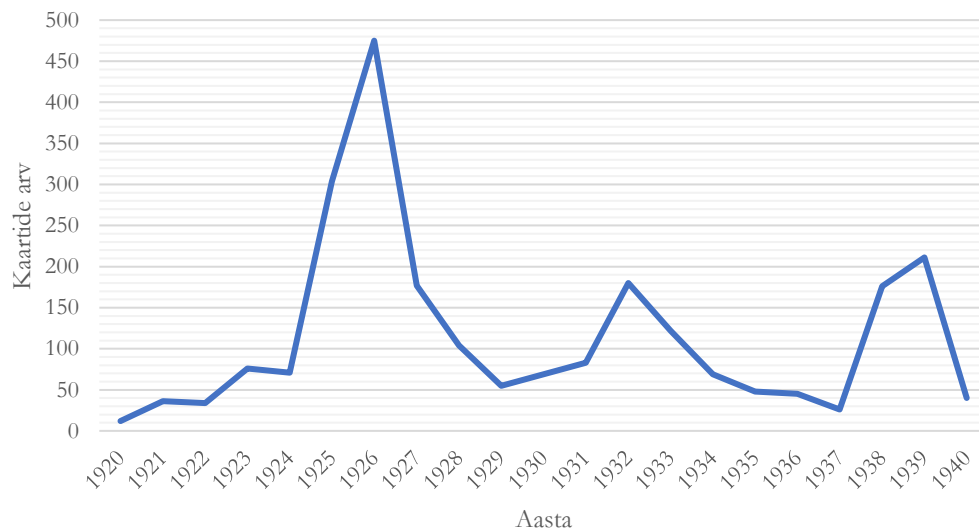
Tagasi saadetud illegaalsed piiriületajad

Lisa 9. Korduvalt samal aastal piiri ületanud inimeste arv

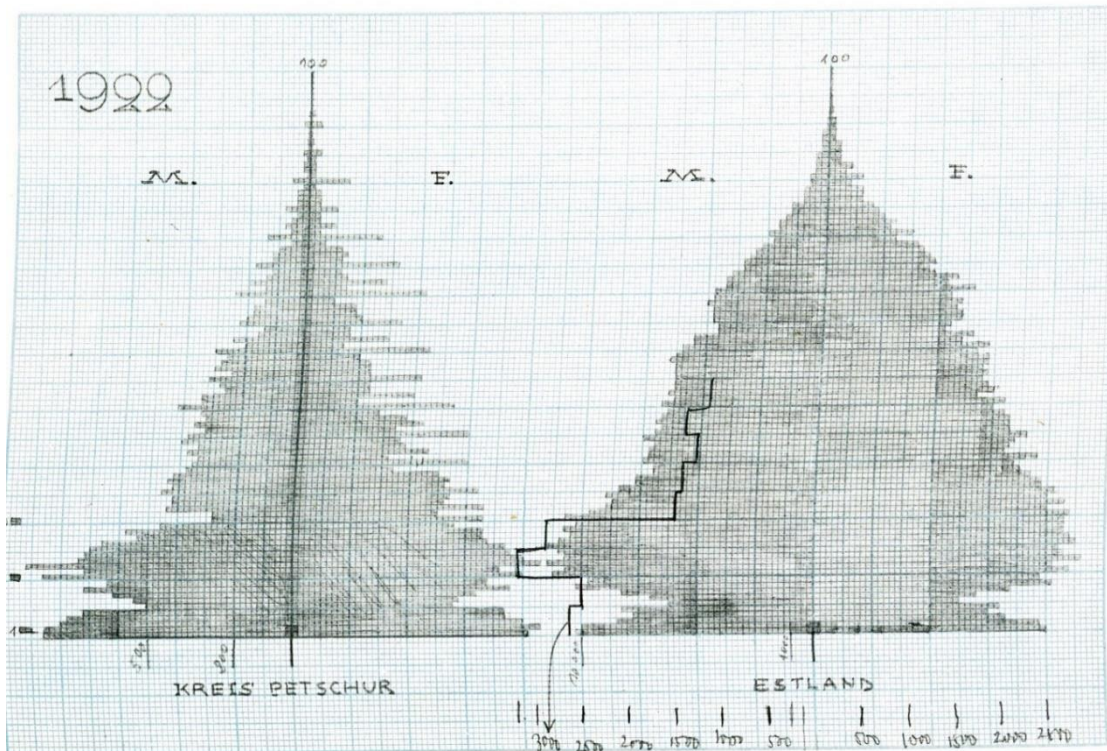

Lisa 10. Võimalik üle piiri liikujate ning piiriseaduse rikkujate kaartide arv, mille liikumist väljendavad andmeväljad ei sisalda infot

Siinkohal on kogu kartoteegist selekteeritud kirjed, mille andmeväli *vangistus* sisaldab märget '%salaja üle piiri%' ning '%Vene%' ning andmeväljad *eestist_lahkujad* ja *eestisse_asujad* ei sisalda infot.

Lisa 11. Oleg Roslavlevi skeem Petseri vanuselisest struktuurist 1922. aastal

Lisa 12. Traataia taha jäänud riidetükk Eestist Nõukogude Liitu pagenud tundmatu piiriületaja rõiva küljest.⁸⁹

⁸⁹ RA.ERA.947.1.101, L. 25

Lisa 13. Nõukogude Liitu läinud piiriületajate kodustele jäetud kiri

Feodor ja Vassili kiri kodustele⁹⁰:

Armsad vanemad ja omaksed!

Kui te neid ridu loete, oleme meie juba kaugel, praegu isegi ei tea kus. Palume väga vabandust, et me teid petsime, et läheme kraavitööle. Kraavitööd ei olegi, vaid meie läheme kuhugi mujale väga kaugemale. Ei tea kas me teid iialgi enam näeme, aga võibolla et näeme ka varsti. Ärge kurvastage midagi, küll meie oskame elus läbi lüüa. Ega me teid ei mõtle kunagi ära unustada. Teie mõlemate muredest kortsunud näod viime meie endiga kaasa. Võibolla olime teile halvad lapsed ja vast tülitsetime mõnikord, kuid kui elad siis juhtub mõndagi, palume kõik meile mõlemale andestada. Meie mõlemad mõtleme kuidas te Kustaga läbi saate, kuid kui meid ei ole, siis on vast temagi teile parem – meie peale kandis ta alati mingit viha. Usun, et kuidagi ära elada saate, saadame ka teile raha, kui me vähegi teenime. Minu kasti ärge esialgu avage, seal on kõik minu tähtsamad raamatud ja kladed sees. Las nad olla seal, võibolla tulevad nad minule järgi saata – küll ma siis kirjutan. Niisiis jätame seekord kõikidega jumalaga ja soovime teile kõige paremat. Ja meie tormame laia maailma – teadmata isegi kuidas meil veab. Loodan, et teiegi kirjutate kui me kirjutame.

Kahju on küll teist, et kuidagi teid aidata ei saa. Ju nagu teate siin ei ole ka mingit tööd ega midagi. Aga võib olla, et mujal naeratab meil õnn, aga võibolla ka pettume. Niisiis näete, missugune on elu ja missugused on meie hinged. Nad on vast natukene teistsugused, kui on teil, sest usun, et teie ei oleks läinud iialgi laia maailma omast kodust. Aga näete, meie läheme ja võib olla riskeerime oma eluga, midagi pole parata. Niisugune on meie elu saatus. Niisiis veelkord jumalaga.

Teie Vassili

Armsad vanemad ja omaksed!

Väga kahju, et pidime petma teile, et läheme kraavitööle ja ma oleks läinud kraavitööle, kuid tööd ei olegi. Niisiis me lahkume kodust teadmata kuhu saatus viib, aga ärge mõtelge iialgi, et ma teid unustan. Esimesel juhtumisel kui ma vähegi saan, katsun ka teile raha kanda. Tean, et teil on võlga, kuid ärge muretsege võlgade -, niisiis katsuge kuidagi läbi ajada ja ärge kurvastage meie üle. Võtke Kustale hoone, tal vist saab parem olema, kui meid ei ole.

Niisiis elage hästi ja palju tervisi kõigile.

Teie Teodor

⁹⁰ RA.ERA.947.1.102.L 43. Vendade Vassili ja Feodor Ilomäe kiri kodustele

Lisa 14. Nõukogude Liidust tulnud inimestelt andmete kogumisest Nõukogude Liidu poliitilise ja sotsiaalse eluolu ning kommunistide kohta Petseri komissari ülekuulamisprotokollide alusel koostatud teadetelehtede näitel (tekst on esitatud originaalkujul)

Üle kuulatud 29. juunil 1925 a.⁹¹

Gustel, Leo Aleksandri p. sündinud 1901.a. 29. septembril Tartus, Eestis elamise ajal oli Pärnu linna hingekirjas, Venemaal elas vangina Solovetski saarel, nüüd Tallinnasse minda, kus temal vend Otto Aleksandri p. Gustel elada, kelle kindlat elukohta ei tea ja olla endine ohvitser ja 1919 ehk 1920 a. Prantsusmaalt Eestisse sõitnud. Eestlane, praegust N. Vene alam, koolõpetaja, keskkooli haridusega, N. Vene võimude pool Denikini väeosas teenimise eest karistatud 4 aastase vangistusega. Teeninud Denikini väeosas 43. Mamontovi polgus, Schkoro metsdiviisis (Voltschi div.) ja viimati Svodnõi Konnõi polgus. Teenistusse võetud 1919. a. aprillikuul; 1920. a. märtsikuul punaväelaste kätte vangi langenud Ekaterinodaris. Kuni 1917 aastani elanud Eestis Tartus, kus õppinud Riia gümnaasiumis (oli Riist Tartu evakueeritud) olles korteris Elisabethi tän. Nr.31. 1901 a. kuni 1915 a. elanud Pärnus Kivi tän. Nr.2 Jakobsoni majas. Tuli 23. juunil s.a. Babino piirkonnas salaja üle piiri Eestisse, et siia elama asuda nagu ise seletas. Salaja üle piiri tuleku eest piirivalve poolt karistatud 2 nädalase arestiga.

21/ Põhja-Düna kub. Oparino jaama lähedal on Eesti kommunistiline tegelane Eduard Uba, kes kohaliku Eesti sektsiooni sekretär, umbes 32-33 a. vanune, üle keskmise kasvuga, tüseda kehaehitusega, mustad juuksed, pealagi paljaks minekul, mustjad inglise vurrud 2) Vappel (Voldemar?) tegutseb samas asutuses kus Ubagi partei instruktorina, pärit vist Petrogradist, umbes 20. a. vana, pika kasvuga, keskmise kehaehitusega, juuksed mustad 3) Jakob Rääk – teenib Arhangelski GPU-s, kuid miskoha peal ei tea, kuid igatahes kõrgema koha peal, sest töötab üksikus kabinetis, pärit kusagilt Eestist, ka elada tema isa Eestis, lühikese paksu kehaga, 35-40 a. vana, paljas pea, käib ettepoole küürus, 4) Vallner – elukoht Petrogradis, Eesti Pedagoogika ülikooli juhataja, umbes 40 a. vana, üle keskmise kasvuga, tüseda kehaehitusega, paljas pea, kannab prille 5) Palvadre (eesnimi teadmata) – Petrogradi Eesti sektsiooni tegelane, peab ka õppeasutustes loenguid, 32-33 a. vanune, pika kasvuga, kõhn,

⁹¹ RA.ERA.947.1.85, L. 202-202p: Salajane teadeteleht Nõukogude Liidust üle piiri Eestisse tulnud Leo Gusteli kohta

rutuline käik, valged lühikesed juuksed, ägedad rutulised liigutused, oli Eesti-Vene sõja ajal diviisi komandör, 6) Anvelt (Aliise või Aliide) Jaan Anvelti abikaasa, elab Petrogradis, on Eesti Sektsiooni haridusosakonna juhataja

22/ Petrogradis Tauria palees asub Sinovjevi ülikool, kus on olemas Eesti osakond, Petrogradis Tauria palee lähedal asub Eesti kommunistiline parteikool. Õhtu kommunistlikes ülikoolis Petrogradis Nevski lähedal on Eesti osakond, Eesti pedagoogikaülikool – Vassili saarel, Internatsionaali Sõjakoolis – Vassili saarel 1 liinijal, vist Nr. 8 ehk 10 – on olemas Eesti osakond. Eesti Sektsioon Petrogradis asub vist Fontankal Nr.22.

24) Petrogradis on kuulda Eesti kommunistid Venemaal peavad ühendust Eestis elavate kommunistidega, meie s.o. Eesti piirivalve läbi, kus nendel omad mehed sees olla, kui palju see tõele vastab, on teadmata.

25) Venemaa Eesti kommunistidel on praegust Eesti kohta kavatsusel uued 1-se detsembri plaanid.

27) Kas siinsetele kommunistidele N. Venemaalt sõjariistu ja lõhkeaineid saadetud on, seda kindlasti ei tea, kuid Petrogradist saadud tuttavate kaudu teadete järele, pidada Eesti kommunistidel olema Tallinnas 4 ladu ja peale selle olla veel Tallinnas kolm sõjariistade ladu, Pärnus ja Haapsalus kummagi üks, siis olla laod ja ületoiimetamise kohad olemas veel piirilähedases maaribas, kust siis sõjariistu sisemaale edasi saadetakse.

31) 15. juunil s.a. lasti Petrogradis Sinovjevi ülikoolis Eesti osakonnas 16-18 lõpetajad välja, kes lähevad Venemaa küladesse kuuks ehk kaheks praktilistele töödele ja siis kavatsetakse neid saata Eestisse põrandaalusesse tegevusse.

44) Petrogradis on mõned endistest ohvitseridest N. Vene valitsuse vastased organisatsioonid olemas, kuid need liiga nõrgad, ilma vundamendita, puudub pea igasugune side väljamaaga ja mingit tähtsat osa nad ei etenda.

49) Viimasel ajal on N. Venemaa majanduslikes ja tööstuslikes olukorras tõusu märgata ja sellele pühendavad nad ülisuuri jõupingutusi majanduslike olukorra parandamiseks.

54) Kaubandusline ja firmade iseloom on enamuses riiklik.

66) Sõjaväes teenivad praegust 1902. sündinud mehed.

73) Mobilisatsiooni korraldavad Revvojensoviet (keskasutus), Upravlenie Territorialnõh okrugov (missugused on endiste Gubvoenkomatide asemel) mobilisatsiooni kava on nendel järgmine Revojensoviet saadab käsu ehk ettekirjutuse kuni külanõukogudeni, kellel juba teenistusest läbi käinud mehed arvel on, kes peavad ilmuma maakondadesse ja sealt territoriaalpolkudesse.

105) Pihkvas oli märgata tublisti sõjaväge, kuid missugused väeosad, see teadmata.

Gustel oli teadete andmisel vastutulelik ja heatahtlik, seletades et kolme ja poole kuuga, millal tema vabaduses on olnud, pole temal korda läinud rohkem teada saada. 1932. aasta

Üle kuulatud 12. aug. 1925 a.⁹²

Pavar, Mathilde Tõnise p. sündinud 9. jaan. 1894 a. Pärnu maakonnas Audru vallas, kus ka hinge kirjas. Elas Venemaal Siberis, nüüd tahab elama asuda Tallinnasse oma vanemate juurde. Vanemad elavad Nõmmel, Metsa gümnaasiumi 6 klassi haridusega, ennem karistatud ei ole. Kuni 1911 ehk 1912 aastani elanud Pärnus, mispeale elama asunud Tallinna, kus elanud Liivalaia tän. Nr. 40, Laial tänaval Nr. 1 ja viimasel ajal ennem Venemaale sõitu sõjaväe haigemajas Juhkentalis. Venemaale läinud 22. veebruaril 1918. aasal sõjaväe sanitaarrongiga. Üle piiri tuli salaja 9. aug. s.a. Saputje küla kohalt, et Eestisse elama jääda, nagu ise seletas.

1) Salakuulamist korraldavad N. Venemaal kõik GPU asutused, kelle osakonnad on olemas igas linnas ja suuremates külates ja raudteejaamades.

5) Palgaolud on GPU teenivatel isikutel head, agendid saavad midagi 45 rubla kuus ja peale selle veel teatud protsendid ja eritasud, kuid parem palk kui teistes N. Venemaa riigiasutustes.

6) GPU agentide ja teiste tegelaste ettevalmistamiseks on olemas poliitilised kursused Moskvast, nõnda nimetatud GPU kursused, ligemad teated nende kursuste kohta puuduvad.

21) Eesti kommunistidega N. Venemaal kokkupuutumisi olnud ei ole, üleüldse on Siberis eestlasi vähe ja nendega kokkupuutumisi olnud ei ole.

22) Pihkvas asub Eesti ja Läti kommunistide klubi Oktoobri tänaval, maja number teadmata.

49) Üldine majanduslik ja tööstuslik seisukord Venemaal on paha, on nagu näha viimasel ajal langemist.

50) Tarbeainetes suuri tagavarasid märgata ei ole, kuid saadaval on kõike, võrreldes enne sõjaaegse ajaga on hinnad tuntavalt kõrgemad, vähe on turgudel märgata manufaktuurkaupa ja nende hinnad liiga kõrged.

⁹² RA.ERA.947.1.85, L. 306-307: Salajane teadeteleht Nõukogude Liidust üle piiri Eestisse tulnud Mathilde Pavar kohta

54) Kaubandus ja firmade iseloom on enamasti riiklik, erakaubandust on väike protsent ja seda peaaesjalikult väikekaupmehed. Siberis on erakaubandus laiemal määral märgata Euroopa Venemaal.

55) Tööta tööliste arv Venemaal on suur, kindlat protsenti ütelda on raske, sest selle avalik arvutamine on keelatud.

57) Elamistingimused Venemaal on tuntavalt raskemad kui olid seda enne ilmasõda, tööpuudus on suur, palgad madalad, elukallidus suur, vabrikutööliste palgad kõiguvad 25 rublalt 40 rublani, mille juurde tulevad veel mitmesugused lisatasud jne. Sügisel oktoobrikuul on loota sõjaväelaste palkade kõrgendamist.

95) Irkutskis asub 18. korpus, staap asub Troitskaja tänaval, 35. diviisi staap samas linnas Karl Marksi (end. Bolschaja) tänaval, 26. diviisi staap asub Krasnojarski linnas Bolschaja tän. Nikolajevski sõjaväeringkonna staap asub endisel Nikolajevski prospektil, praegune nimetus teadmata, sealsamas asub ka Siberi revvojensoveti staap.

96) 35. diviisi ülem on keegi lätlane Leepin, endine staabikapten, 18. korpuse ülemaks on vist Räbtsev, kindlasti tõendada ei tea, arvatavasti endine ohvitser.

98) Omskis ja Novo-Nikolaevskis asub 21. ja 22. diviis, mille koosseisu kuuluvad 62. ja 63. jalaväepolk, teiste polkude kohta puuduvad teated. Krasnojarskis asub 26. diviis, mille koosseisu kuuluvad 77. Kasanski kütipolk, ratsapolk, suurtükiväepolk, sapööride rood, asukoht nimetatud väeosadel Krasnojarskis, siis on nimetatud 26. Slatousti diviisist 76. Karelski polk Kanskis, 77. Novgorodi polk on Atsinskis. 35. diviisi koosseisu kuuluvad 103., 104. ja 105. jalaväepolk Nishne-Udinskis, kuid just missugune, seda kindlasti ei tea. Tšita linnas on 36. diviis, koosseis ja polkude nimetused teadmata. Siis peab vist üks diviis olema veel Blagoveštšenskis.

Isiku seletuse järele on talupojad ja töölised Nõukogude valitsuse vastu vaenulikud, igasugused riiklikud ametialased kuritarvitused on harilik nähtus ja selle vastu võitlemiseks olla isegi riigi vara raiskajate vastu surmanuhtlused maksma pandud. Eesti vastu ollakse vaenulik ja iseäranis ajakirjanduse kaudu. Väga palju kirjutada Eestist Moskva lehtedes eestlane Anvelt. Hiina rahutuste õhutamiseks on Hiina kasuks sagedased sunduslikud korjandused olnud, kus lihtsalt teenijate poolt teatud osa kinni peetud.

Üle kuulatud 3. septembril 1932.a⁹³

Hiltšenko, Jevdokia Feodosi tr., sündinud 22.II. 1911.a. Lõuna-Venemaal, Ukrainas, Hersoni kubermangus, kus ka hingekirjas, elas Djetsoje Seloos ja mujal, vanemad, vend ja õde elavad N.Venemaal, venelane. N.Vene võimude poole karistatud noorkommunisti löömise eest 2 ½ aastase türmiga, tuli 24. juulil s.a. Irboska kohalt salaja üle piiri Eestisse, siit läks edasi Lätimaale, kust Läti võimude poolt 22. augustil s.a. Valga kaudu saadeti üle piiri Eestisse tagasi. 29. augustil s.a. ilmus Petseri politsei jaoskonda, avaldas, et tulnud salaja üle piiri ja tahab jääda elama Eestise – nagu ise seletas.

Suurem osa majapidamisi on kolhoseeritud ja endised üksikmajapidamised on likvideeritud ning endised peremehed kas astunud kolhoosidesse või mõnesugusel põhjustel saadetud asumisele ehk sunnitööle. Kolhoseeritud majapidamiste omanikelt on võetud ära hääleõigus, nad ei saa toidukaarte jne., mispärast nende seisukord äärmiselt vilets. Tööd nendele ei anta kui endistele „kulakutele“ ning sellepärast paljud nendest hulguvad mööda maad ringi, muretsedes enestele ülespidamist nii, kuidas keegi oskab või suudab. Rahaväärtus on langenud ja kõikide ainete hinnad on väga kõrged ning väiksematele inimestele kättesaamatud tihtigi kõige tarvilikumad asjad ja ained. Kõige raskem on saada riidevarustust ja jalanõusid, mida müügil väga piiratult. Alatoitus ja isegi nälgimine on alaline nähe, sest toiduainete saamine on samuti väga raske ilma toidukaardita, mida omavad parteilised kommunistid, töölised ning üldse kehvikute kiht. Paljud kodanikud teenivad enestele ülalpidamist vargusega, varastatud asjade müügiga, igasuguse sahkerdamisega ja kellel võimalik, salakaubitsemisega. Kõige selle eest on ette nähtud suured karistused, kuid sellest hoolimata õitseb niisugune väärelu igal pool ja igal ajal. Rahva meeleolu on väga rõhutatud ja valitsuse vastane.

⁹³ RA.ERA.947.1.101, L. 26: Salajane teadeteleht Nõukogude Liidust üle piiri Eestisse tulnud Jevdokia Hiltšenko kohta

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad (Rahvusarhiiv)

Rahvusarhiivi isikuandmete kartoteek (leidub ka nimetusena „KGB kartoteek“)

Fond EAA.5392. Oleg Roslavlev, Eesti asustusajaloo uurija

Fond ERA.14. Siseministeerium

Fond ERA.29. Petseri-Võru Prefektuuri ning selle eelkäijad

Fond ERA.31. Riigikantselei

Fond ERA.4304. Poliitilise Politsei vanemassistent Valgas

Fond ERA.61. Piirivalve Valitsuse Narva

Fond ERA.947. Poliitilise Politsei komissar Petseris

Fond ERAF.1. Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee

Perioodilised väljaanded

Kaja 1919-1935

Järva Teataja 1926-1944

Sirp ja Vasar 1940-1989

Kirjandus

Graham, Shawn; **Milligan**, Ian; **Weingart**, Scott, *Exploring Big Historical Data: The Historian's Macroscope* (London: Imperial College Press, 2016)

Hollander, Paul, *Political Pilgrims: Travels of Western Intellectuals to the Soviet Union, China and Cuba* (Oxford: Oxford University Press, 1981)

Kostiainen, Auvo, „Die ungebetenen Gäste Wie die Sowjetunion die während der großen Wirtschaftskrise illegal aus Finnland gekommenen Arbeitskräfte nutzte“, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 37.2 (1989), 175–95

———, *Loikkarit: suuren lamakauden laiton siirtolaisuus Neuvostoliittoon* (Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava, 1988)

Krikk, Mai, *Eesti poliitiline politsei 1920-1940* (Tallinn: Olion, 2002)

———, *Eesti Politsei Loomine Ja Areng 1918-1940* (Tallinn: Olion, 2001)

Margulies, Sylvia R., *Pilgrimage to Russia: The Soviet Union and the Treatment of Foreigners, 1924-1937* (Madison: University of Wisconsin Press, 1968)

Rahi-Tamm, Aigi, „Arhiivid Nõukogude Repressiivaparaadi Teenistuses. “Poliitvärvingute” Kartoteek Eestis 1940–1956. Archives in the Service of Repression: Soviet Estonia’s Card Catalog Index of “Political Colorings” 1940–1956”, *Ajalooline Ajakiri. The Estonian Historical Journal*, 1/2, 2009

Raudsepp, Anu; **Mühling**, Ingrid, *Eesti Piirivalve ajalugu 1918-2020. Piiri valvel ja kaitsel* (Tallinn: Argo, 2020)

Rosenthal, Reigo; **Tamming**, Marko, *Sõda enne sõda : Nõukogude eriteenistuste tegevusest Eestis kuni 1940. aastani* (Tallinn: SE & JS, 2013)

———, *Sõda pärast rahu: Eesti eriteenistuste vastasseis Nõukogude luure ja põrandaaluste kommunistidega 1920-1924* (Tallinn: SE & JS, 2010)

Saueauk, Meelis; **Pilve**, Eli, „Eesti Kodanike Opteerimisest Pärast Tartu Rahulepingu Sõlmimist I-II“, *Akadeemia*, 1937–68; 2141–58

Tannberg, Tõnu, „Baltikumi Kohast Nõukogude Liidu Sõjalistes Kavades 1920.-1930. Aastatel. Maailmarevolutsiooniideest Konkreetsete Sõjaplaanideni“, *Eesti Ajalooarhiivi Toimetised: Artiklite Kogumik*, 2002, 143–185

Valge, Jaak, *Punased* (Tallinn: Tallinna Ülikooli Eesti Demograafia Instituut/ Rahvusarhiiv, 2014)

———, „Mitteametlik Kaubavahetus Eesti-Vene Piiril Aastatel 1921-1924“, *Akadeemia*, 1992, 1200–1227

Eesti arvudes 1920-1935 = Estonie en chiffres : résumé rétrospectif de 1920-1935 (Riigi Statistika Keskbüroo, 1937)

Dissertatsioonid

Rahi-Tamm, Aigi, „Teise Maailmasõja järgsed massirepressioonid Eestis: allikad ja uurimisseis“ (Tartu Ülikool, 2004)

Kopõtin, Igor, „Rahvuslus ja lojaalsus Eesti sõjaväes aastatel 1918–1940 vähemusrahvuste näitel“ (Doktoritöö, Tallinna Ülikool, 2018)

Käsikirjalised materjalid

Lupkin, Külli, „Eesti kommunistide (1918-1944) andmestik Eesti Riigiarhiivi isikuandmete kartoteegi põhjal“ (Bakalaureusetöö, juh. Aigi Rahi-Tamm, Tartu Ülikool, 2003)

Reintam, Häli Ann, „Eesti välisränne 1920-1940“ (Bakalaureusetöö, juh. Jaak Valge, Tartu Ülikool, 2014)

Sein, Kati, „Nõukogude repressiivorganite isikuandmete kogud ajalooallikana: kompileeritud töötlemise projekt“ (Bakalaureusetöö, juh. prof Aadu Must, Tartu Ülikool, 2001)

Tammela, Mari-Leen, „Poliitilised suurprotsessid Eestis 1920-1925. Katse portreterida eesti kommunisti“ (Magistritöö, juh. Ago Pajur, Tartu Ülikool, 2010)

Tammik, Kristel, „Vene Sõjapõgenikud Ja Nanseni Passi Omanikud Eestis 1919-1924“ (Bakalaureusetöö, juh. Aigi Rahi-Tamm, Tartu Ülikool, 2008)

Summary

Illegal Border Crossings Between the Republic of Estonia and the Soviet Union in 1920-1940: Case Analysis on Personnel Card Index Data of the National Archives of Estonia

The border between the Republic of Estonia and the Soviet Union, established on 2 February 1920, became an ideological line that separated two countries with different understandings of society. Many people were able to cross this border for both ideological and pragmatic reasons. It often happened in an illegal way.

In this research, the perspectives of the analysis of index cards of the National Archives were opened on a case-by-case basis by qualitative method, which focused on illegal crossings between the Republic of Estonia and the Soviet Union between 1920 and 1940. The foundation of the research was based on the data model, the aim of which was to categorize crossings, personalize cards and analyze the timeline according to the direction of the movement. The personal description cards of the Political Police, which operated during the first period of independence, were integrated into the model, which was designed as a so-called macroscopic view.

The aim of this master's thesis is to answer the following research questions:

- What was the intensity of crossings between the two world wars?
- How are the divisions of crossings based on social characteristics?
- What caused illegal crossings?
- What was the political sentiment of the crossroads?
- What was the origin of crossings?
- What was the meaning behind human relations?

The research divided border crossings into illegal, legal, coercive, uncategorized crossings and the requires or ambitions of the movement (the requires and ambitions were shared in legal crossings as well as possible future illegal crossings). The largest group of them was made up of illegal crossings, who were more accounted for by police authorities than other movements. The analysis of illegal crossings focused first on the periodization of the crossings according to the direction of the crossings and the intensity of the crossings. Border crossings in the direction of the Estonian-Soviet were divided according to the intensity of the movements in

three periods and in the opposite direction of the Soviet-Estonia in two periods. As a result of the research, border crossings were intense in the first half of the 1920s and at the end of the 1930s. Among them, the average number of cards per person was determined during a certain period, which in this research was growing in time. The last nuance can be considered if the cards found in the cardboard are not personalized in further research.

In the second chapter of the study, the social background of crossings was analyzed by categorizing people according to nationality, citizenship, age, gender, marital status, occupation, and religion. Based on the information available, it can be concluded that differences in categories occurred both in different directions and periods. One of the biggest differences was the increase of Russians in the Estonian-Soviet direction in the third period. In addition, the share of younger age groups increased, and the 11-20-year-old group began to dominate, which also increased the share of unmarried persons. In addition, in both directions it is noticed that the higher the number of crossings, the more the proportion of women among crossings increased.

The third chapter analyzed the causal links of crossings through political sentiment, origin, and circles of contacts. First, the reasons for crossing borders were opened through more general nominators, which were divided into political, economic, family, and criminal reasons. At least in the first half of the 1920s, border crossings in the direction of the Estonian-Soviet were driven primarily by political reasons, although economic and family reasons were also involved. In the same direction, at the end of the 1930s, movements were influenced by Soviet radio propaganda, which has increased the number of crossings. It is more difficult to provide answers on the causes of movement in the Soviet-Estonian direction. One important point that the people themselves have highlighted was the collectivization of the Soviet Union, which caused resistance in many. The analysis the political sentiment of the crossings revealed that there is more data on people moving on the Estonian-Soviet direction, among whom there were many people with communist sentiment. Although people who were involved in direct political activity also moved across the border (interrogators, agitators, participants in the coup attempt), their share was relatively small compared to all other crossings. According to regional affiliation, the crossings of the borders were primarily from areas near the eastern border of Estonia, which shows the closer link between communities and Russian areas. As an important factor, there must highlight human relationships that were divided on both sides of the border and were important implicates of crossings. However, in the direction of the Estonian-Soviet,

it is noted that the share of other relations was also in the growth trend, which was expressed in the form of the co-trespassers, for whom no personal description card was drawn up in the index cards. These data are only entered on the crossing card, but thanks to the electronic version of the database they have now been found.

The card catalog indexes of personal data in the National Archive is undoubtedly an important source of history of the 20th century, which has a lot of potential in view of the development of digital humanities. It would be important to personalize the entire card catalogue, to link the data on the cards to specific persons. All human relationships that are reflected in the catalog index cards should also be fixed, which would open the perspective of exploring Estonian social history as a network model.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Ott Koor,

annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu kirjutatud magistritöö

Illegaalsed piiriületajad Eesti Vabariigi ja Nõukogude Liidu vahel aastatel 1920-1940: juhtumianalüüs Rahvusarhiivi isikuandmete kartoteegi andmete põhjal

mille juhendaja on PhD Aigi Rahi-Tamm,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

1. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Ott Koor
17.05.2021